

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

VILÁGTÖRTÉNE

7-8

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

Szerkesztőbizottság: Borus József, Csatári Dániel, Dolmányos István, Gonda Imre,

H. Haraszti Éva, Jemnitz János, Kovács Endre, Salgó László

Felelős szerkesztő: Makkai László

Szerkesztőségi titkár: P. Mayer Mária

1965.

7. szám

T a r t a l o m

A TÖRTÉNETIRÁS KÉRDÉSEI

- I. M.A. Barg: Strukturális elemzés a történet-
írásban. 7 old.
- II. P. Lebrun: Történelem, struktúra és kvan-
tifikáció. 21 "

A II. VILÁGHÁBORU IRODALMÁBÓL

- V. Macsulenko - v. Sekisztov: A II. világháboru
szovjet történeti irodalma 27 "
- A. Jeremenko: A II. világháboru történetének nyu-
gat-németországi megvilágítása 37 "
- M. Szemirjaga: A nagy volgai csata a nyugati tör-
ténetírásban 49 "
- D. Watt: Az 50 éves zárolási rendszer és az angol
külpolitika 57 "
- Borus J.: Az 1944-45. évi magyarországi harcok a
nyugatnémet irodalomban 65 "
- ENGELS FRIGYES IRÁSAIBÓL 87 "

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK

- A sztalingrádi német kapituláció. Részletek von
Paulus emlékirataiból 93 "

Részletek Montgomery tábornagy emlékirataiból	97. old.
Csujkov marsall a hitleri Németország kaptulációjáról	101. "

II

SZEMLE

Nemzetközi munkásmozgalom

J. Rougerie: A kommunardok pere. /J.J./	109	"
J. Vera: A madridi csoport tájékoztatója az 1883-as évből a Társadalmi Reformbizottság számára. /Jemnitz J./	109.	"
G. Haupt: A II. Internacionálé. 1889-1914. /Jemnitz J./	110.	"
A. Bullock: E. Bevin élete és kora /H. Haraszi Éva./	112.	"
G. Haupt: Lenin és Camille Huysmans levelezése /Jemnitz J./	113.	"
A. Kriegel - J. Becker: 1914. A háború és a francia munkásmozgalom. /Jemnitz J./	113.	"
A Francia Kommunista Párt, a kultúra és az értelmiségiek. /Gábor J./	114.	"

Ujkori történet

J. Sarrailh: A spanyol felvilágosodás a XVIII. sz. második felében. /Benda K./	117.	"
H. Strobach: Jobbággyénekek. /R. Várkonyi Á./	118.	"
Henderson: Nagybritannia és Európa ipara 1750-1870 között. /Ránki Gy./	121.	"
P. Miquel: A Dreyfus-ügy. /Márkus L./	123.	"
E. Thaden: Konzervatív nacionalizmus a XIX. századi Oroszországban. /Niederhauser E./	124.	"
Az 1908-1909. évi boszniai válság. Az első világháború előjátéka. /Mucsi F./	126.	"
H. Jablonski: A második köztársaság megszületése. /Kovács E./	128.	"
Egy nagy út állomásai. Visszaemlékezések a polgárháborúra. /M.M./	129.	"
J. Petzold: A tördőfés-legenda. /Gonda I./	130.	"
G. Schubert: A nemzeti-szocialista külpolitika kezdetei. /K.L./	131.	"
Fasizmus-nacionalizmus. /K.L./	132.	"
J. Jurkiewicz: A keleti paktum. /Kovács E./	133.	"
K. Watkins: a megosztott Angliának. A spanyol polgárháború hatása az angol politikai közvéleményre. /Jemnitz J. /	134.	"
J. Kern: Ut az emigrációba. /Ádám M./	136.	"
Francia diplomáciai okmányok. /Sz. Ormos M./	137.	"

A Szovjetunió külpolitikájának rövid története.		
/Molnár E./.....	139.	old.
K. Eyermann: A légi kémkedés. /Selmeci J./.....	140.	"

III.

A II. világháboru

S. Friedländer: XII. Pius pápa és a III. Bi- rodalom. Dokumentumok. /Dolmányos I./.....	142.	"
E. Georg: Az SS. gazdasági vállalkozásai. /Orbán S./.....	144.	"
A. Nyekrics: A furcsa háboru. /Molnár E./.....	145.	"
L. Pozdejewa: Angol-amerikai viszony a II. világháboru éveiben. 1939-41. /M.M./.....	147.	"
A. Upton: Finnország válságban. 1940-41. /H. Haraszi E./	148.	"
A. Jeremenko: A háboru kezdete. /Molnár E./.....	149.	"
A. Werth: Oroszország háboruban. 1941-45. /H. Haraszi E./	151.	"
Magyarország felszabadítása /M.M./.....	151.	"
De Gaulle: Háborus emlékiratok. /Jászai G./.....	153.	"
A II. világháboru hadvezetési kérdései - nyugati folyóiratok hasábjain.		
Angol-amerikai stratégiai ellentétek 1940. júniusától 1944. júniusáig	155.	"
Szervezettség és katonai erő: a japán fel- ső hadvezetés a II. világháboruban /Vásárhelyiné, Pór E./	158.	"
Anglia 1940-41 telén, ahogy a Wilhelm- strasseről látták	159.	"
A Barbarossa-terv előjátéka. Németország és a Balkán. 1940-41.	160.	"
Hitler elképzelése az Egyesült Államokról. /Molnár E./	161.	"
Ploetz: A második világháboru története. /Selmeci J./	162.	"
A. Kosická: A munkásosztály fasizmus ellenes harca Szlovákiában. 1938-1941. /Tilkovszki L./	163.	"
Ujabb anyagpublikáció a görög ellenállási moz- galomról. /Szabó K./	165.	"
H. Steiner: Halálra ítéljük! Osztrákok Hitler ellen. Dokumentáció. /Pogány M./.....	168.	"
H. Langbein: ... megtettük! Önéletrajz naplók és levelek tükrében. 1939-45. /Pogány M./.....	169.	"
G. Mann: Elkerülhető-e még a háboru? /Borus J./...	170.	"

A VILÁGTÖRTÉNET c. tájékoztató folyóirat egyedárusítója:
Akadémia Könyvesbolt, Budapest, V. Váci-utca 22.

A TÖRTÉNETIRÁS KÉRDÉSEI

Annak a történészeket és laikusokat régóta foglalkoztató kérdésnek, hogy milyen értelemben tudomány a történetírás, újabb élt adott a logika modern fejlődését követő általános tudományelméleti vita. Sajnálatos tény, hogy az új módszerekre a természettudományoknál lasabban áttérő társadalomtudományok közt is a történetírás mutatkozott a legkevesébé nyitlnak az új problémák befogadására. Marxista és polgári történészek egész sorát - a történeti művek olvasóközönségéről nem is beszélve - még ma sem annyira a történeti valóság lényegének tudományos megragadása, mint inkább a mult többé-kevésbé művészi igényű megelevenítése csábitja, holott az általános tudományelméleti fejlődés egyenesen azzal az igénnyel lép fel a történetírással szemben is, hogy a maga módján és a maga területén tudományos "exaktságra", azaz törvényszerűségek feltárására és megállapításainak objektív, lehetőleg mennyiségi ellenőrizhetőségére törekedjék. Az utóbbi időkben ez az igény egyre több visszhangot kelt a történészek körében. A marxista és a polgári történetírásban egyaránt a struktúra elméletében vélik feltalálni azt a módszertani kulcsot, amely utat nyit a történeti fejlődés törvényszerűségeinek kvantitatív megfogalmazása felé. A társadalomtudományi struktúraelméletnek ma már nagy irodalma van, melynek itt két újabb termékét közöljük egy szovjet és egy belga történész tollából. Olvasóink nem csupán a problémák meglepő azonosságát fogják a két cikkben felfedezni, hanem azok tagadhatatlan marxista ihletését is. A marxizmusnak a polgári történetírásra gyakorolt sokváltozatu hatása ma legelsősorban a struktúra-elméletben mutatkozik meg.

I.

Strukturális elemzés a történetírásban

Az a szükségszerűség, hogy az SzKP programja által a történettudomány elé tűzött nagy feladatokat megoldjuk, felszínre hozta azoknak a megismerési eszközöknek elégtelenségét, melyekkel napjainkban a történészek operálnak. Innen származik az a teljesen megmagyarázható elégedetlenség, melyet tudományágunk egész sor problémájának elméleti kutatási színvonala miatt mindenütt maguk a történészek éreznek. Erről tanuskodik az a megélt írásbeli és szóbeli vita is, mely az utóbbi években a történelem tárgyáról, ismeretének természetéről, igazságainak jellegéről stb., egyszóval a történelemtudomány tökéletesítési útjairól kifejlődött. Ez a réges-rég beérett vita azonban véleményünk szerint "hátról" kezdődött. Mert hogyan is lehetne másképp meghatározni azt a több, mint sajnálatos tényt, hogy a vita mintegy elindítójaként azok a panaszok szolgáltak, hogy a történeti munkákban - ugymond - nincs elég "emocionális töltés", nincs bennük a "mult dramatizálására" irányuló elem, nem elég "élesek a színek" stb., stb. Ezek a vádak helytállóak. De nem lett volna hasznosabb tudományunk sorsára, ha a vitát az elméleti-megismerési kérdések tisztázásával kezdték volna? Hiszen nyilvánvaló, hogy sok történeti munka "szürkése" nem annyira azok "hebegő stílusával", mint inkább sokkal mélyebben fekvő okokkal magyarázható. Ide tartozik mindenekelőtt a történeti kutatások végtelen egyoldalúsága, pontosabban azok logikai "egyformasága", ami abból adódik, hogy a társadalmi összefüggések k ü l ö n f é l e t i p u s u "csomópontjait" m i a z o n o s t i p u s u logikai módszerek segítségével vesszük vizsgálat alá. Kissé előreugorva, mindjárt azt is hangsúlyozom, hogy az e fajta egytipusúság nemcsak hogy nem folyik a történelem materialista felfogásából, hanem azzal kiáltó ellentétben áll. /Lásd Marx-Engels: Válogatott írások, 1947. 429. old. oroszul/.

Arról van szó, hogy történetírásunkban jelentős szakadás következett be a történelemnek, mint tudománynak megismerési feladatai, és a történeti megismerés elméleti, különösen logikai problémáinak kidolgozása között. Utóbbi időben az általános tudományos gondolkodás fejlődése a történetírás berkein kívül ment végbe, alig érintve azt. Ennek következtében a történetírás mind mostanig meglegedett azokkal az általános tudományos fogalmakkal, melyek a tudományos gondolkodás már rég túlhaladott színvonalát jellemezték. Pedig nyilvánvaló, hogy a történettudomány nem elszigetelten fejlődik, hanem a többi tudomány, többek között a természettudomány rendszerében. Más szavakkal, a

tudományos megismerési folyamat minden területre kiterjedő kölcsönös összefüggésben áll, s fejlődési feltételei jelentős mérvben e kölcsönhatásokból alakulnak ki. Napjainkban egyetlen valóban nagy, szükségszerűen ilyen vagy amolyan gnoszteológiai következtetéseket vagy általánosításokat maga után vonó tudományos vívmány sem tűnik el nyomtalanul a tudományos kutatás egyetlen területére nézve sem. Előbb-utóbb bekövetkezik a tudomány egész frontjának felzárkózása, mégpedig a különösen gyümölcsözően fejlődő, előreugró frontszakaszok mellé. Ugy tűnik, hogy ebből a tényből csak egyetlen következtetést lehet levonnunk: a történészek nem hunyhatnak szemet afölött, mi történik a modern tudományos megismerés logikai eszközeinek laboratóriumában; hanem kiindulva az általunk megismerendő valóság sajátosságaiból, alkotó módon kell felfogni azokat a gnoszteológiai következtetéseket, melyek a tárgyi világ dialektikus értelmezésének új színvonalából következnek.

A történettudomány az elé a halaszthatatlan feladat elé került, hogy meg kell ujtania és gazdagítania kell a multbeli emberi társadalom megismerésének logikai módszereit és eszközeit abból a célból, hogy ez a megismerés a minimumra csökkentse még a lehetőségét is annak, hogy a történész a vizsgálódása tárgyává tett multhoz "becsléses" eljárással közeledjék. Nyilvánvaló, hogy a történetkutatás dialektikus logikai felépítésének módszertani fundamentumát annak a ténynek elismerése szolgálhat, hogy a társadalom- és természettudományok logikai természete elvileg azonos. A történeti ismeretek "speciális voltára" vonatkozó állítások egyáltalán nem újak és nem segítik elő a történetkutatás tökéletesedését. Mintha a történelem, mint tudomány, egy kicsit eltévedt volna az "egyediség" és "saját-szerűség" labirintusaiban, a "lélek" és "akarat" sehova se vezető ösvényein, hogy most újra olyan utakon keressen menedéket, ahol ránk csak teljes és nyomorúságos epigonság vár!

Azok a megismerési nehézségek, melyekbe a mi történetírásunk ütközik, nem a materialista történetfelfogás vélt egyoldalúságából folynak, mint erről bennünket számtalan polgári elméleti történész meggyőzni igyekszik, akik az "egyéniesítő, individualizáló" történeti módszereket védik, hanem abból a tényből, hogy mind mostanig nem tártuk fel teljes egészében ennek a módszernek a gazdagságát, hogy ez a módszer mind mostanig csupán kidolgozatlan, befejezetlen lánc maradt, annak ellenére, hogy felfedezése pillanatától több, mint száz év telt el.

A történelem elméleti elemzésének és az elmélet történelmi elemzésének a marxizmus-leninizmus megalapítóitól ránk hagyott tanulságaiból ítélve, a történetkutatás tökéletesítése csak két feltétel szem előtt tartásával lehetséges: először, a történeti megismerés elméletét és logikáját állandóan a leggyümölcsözőbben fejlődő tudományágak megismerési eszközeinek fejlettségi színvonalára kell emelni;

másodszor, egyre mélyebben kell behatolni a társadalmi élet mechanizmusába a modern szociális tapasztalatok felhasználásával /amelyek a szociális, politikai, ideológiai, pszichológiai, esztétikai folyamatokat is felölelik/. A fent megjelölt ut eredményességét a tudomány egész legújabb története is tökéletesen igazolta.

A történelem csak addig marad tudomány, amíg az emberek akarátát és tudatát mint tőlünk független okok következményét vizsgálja. Ez azt jelenti, hogy a következmények önálló szerepe mindig másodlagos, azaz objektív valóság függvénye. Lenin a szubjektív szociológusok elleni harcában egész pártosztát arra irányította, hogy megvédelmezze a történeti megismerés tudományos gondolatának ezt a legnagyobb vívmányát. Azoknak, akik attól félnek, hogy a "folyamat" mögött elvesztik magát az embert, a maga emócióival, vágyaival, gondolataival, Lenin ezt írta: "... A materialista, aki a tudomány tárgyává az emberek bizonyos társadalmi kapcsolatokat teszi, már ezáltal reális személyiségeket tanulmányoz". /Művei, 1. kötet, 385. old. oroszul. Kiemelés tőlem. M.B./ A történelem csak ilyen szemlélet mellett válik tudománnyá. És itt jutunk el az ezzel kapcsolatos legfontosabb kérdéshez - a történelmi törvényszerűség jellegének kérdéséhez. Jól ismert tény, a tudományos ismeret nem lehet "egyenest és közvetlen" reprodukciója a megismerendő valóságnak, csupán annak több-kevésbé általánosított elvonatkoztatása, absztrakciója. Következésképp, ha mi a történelmet tudománynak ismerjük el, azáltal el kell ismernünk azt a jogát is, hogy meghatározott mennyiségű elméleti absztrakcióval dolgozzon. A történelem tudományos megismerése valamiben kétségtelenül szegényesíti a tárgyat, de ez - mint minden más tudományban is - valamiféle /az ismeret adott színvonalának szemszögéből/ másodlagos, a keresett törvényszerűség feltárásának célját nézve lényegtelen vonatkozásban történik. "A törvényszerűség, - hangsúlyozta V.I. Lenin - nem mutatkozhat meg másképp, mint átlagos társadalmi, tömeges törvényszerűségben, szembeállítva az egyik vagy másik irányban történő egyéni elhajlásokkal." /Művei, 21. kötet, 50. old. oroszul/. Ilyen módon a tudományos történelemnek mindenekelőtt statisztikai /azaz szociológiai általánosított/ tényekből kell állania; az empirikus tények viszont a tudományos felepitésben csak reprezentatív szerepet játszanak. Az empirikus és logikus közötti "arányokat" semmi esetre sem az utóbbinak kárára lehet és kell megtalálni. A történetkutatás semmiképpen sem dermedhet meg "A történelem menete" eseményes bemutatásának színvonalán, hanem fel kell kutatnia az események mögött rejtőző, törvényszerűen bekövetkező folyamatot, keresnie kell az emberi cselekmények szubjektív, pszichológiai és más egyéb motivumai mögött az e motivumokon szubjektíven megtörtént objektív erőket, tényezőket. Bármely történelmi jelenséget tudományosan megalapozottnak csak akkor tarthatunk, ha azt már előzőleg minden kölcsönkapcsolatában és áttételezésében tanulmányoztuk. Éppen ebben áll a konkrétság követelménye a történetkutatásban. Más szavakkal, minden jelenséget strukturális egészként kell tanulmányozni. A társadalom,

mint "rendszer" tanulmányozási lehetősége a marxista történetfelfogás legmélyebb alapjaiban gyökerezik.

Az előttünk álló feladat fényében, hogy "összehangoljuk" a történeti megismerés elméletét azokkal a logikai slapokkal, melyeken mind a modern természettudomány, mind a humán tudományok nyugosznak, különös jelentőséget nyer a történetkutatásra alkalmazott strukturális elemzés kérdéseinek kidolgozása. A "struktúra" fogalma 2 már régóta egyetemleges analitikai eszközzé vált a legkülönbözőbb ismeretágakban. Az utóbbi években a történetkutatásban is széleskörűen elterjedt. Állandóan operálunk vele, amikor "szociális strukturáról", "agrár strukturáról", "népesedési strukturáról", "politikai strukturáról", stb., stb. beszélünk. A marxista történészek már régóta dolgoznak rendszerfogalmakkal/"tőkés rendszer", "feudális rendszer" stb./, ezek lettek a mi legfontosabb "reagenseink", melyek segítségével sikerül eljutnunk a szerfőlött bonyolult történelmi folyamat "magjához". Nem lenne azonban nehéz kimutatni, hogy amennyira a kutatás érdekében minden ilyen fogalom logikailag osztatlan /vagy többé-kevésbé kaotikusan osztott/ marad, annyira keveset nyer a konkrét kutatás logikája a hasonló rendszer-képzetek tisztán alkalmi külsődleges használatából.

Sőt mi több, még amikor a "struktúra" fogalma, ugymond, eszközül szolgál a történetkutatásban a bonyolult egész széttagolásához, még olyankor is nem nehéz észrevenni, hogy a történészek régi "anatómiai" szokása szerint előzetes idegöléssel végezve a tanulmányozást, az ilyen széttagolás "síkbelinek", teljesen statikusnak, végső soron pedig a strukturális elemzés legértékesebb előnyétől - a rendszer és annak belső mozgásmechanizmusa átfogó, dinamikus reprodukálási lehetőségétől megfosztottnak bizonyul.

A történészek a "strukturális" elemzés segítségével főleg a rendszereket alkotó "elemeket" tudják szétválasztani, de sokkal rosszabbul sikerül nekik ezek "összeecsátolásának" reprodukálása, azaz a közöttük lévő kapcsolatok és kölcsönös függőségek rendszeres elemzésének elvégzése.

Mindnyájan jól megtanultuk, hogy a történelmi folyamat lényegét tekintve kettős, mert két. egymással meghatározott módon összefüggő, de távolról sem azonos szférában játszódik le: az objektív lejátszódás szférájában, melyet történelmi valóságnak nevezünk, és a szubjektív szférában. Ezért van az, amint ezt Marx is hangsúlyozta, hogy egyik vagy másik korszakról nem lehet aszerint itélni, hogy ez a korszak önmagáról mit gondol. /persze az ezt a folyamatot tanulmányozó történész számára utóbbi is az őt érdeklő valóság egyik tényévé válik./ Az emberi társadalomtörténe - tének ez a "kezdetttől fogva való" dualizmusa csak a "társadalmi emberi" tevékenység kettős jellegének tükröződése: a materiális és szellemi termelésnek, azaz egyrészt objektív társadalmi kapcsolatainak, másrészt ezek szubjektív

tudatosulásának tükröződése. Éppen annak következtében, hogy csak egy és ugyanazon "társadalmi emberi" tevékenység két megnyilvánulási formájáról van szó, " "történeti le-
játszódás" fent jelzett szférái között eltéphetetlen /dia-
lektikus/ egység áll fenn. Így keletkezik magának a törté-
netkutatás logikájának is első tagozódása: a történelmi
valóság minden jelenségét, annak teljes bonyolultságában,
két síkban kell szemlélnünk: mint a társadalmi lét és mint
a társadalmi tudat tényét. Innen ered a társadalomtörté-
néss feladatának elképzelhetetlen bonyolultsága - ha fi-
gyelmen kívül hagyja az anyagi kultura emlékeit. A törté-
néssnek mindig olyan tényekkel van dolga, melyek már több-
kevesebb mértékben átmennek a tudaton, legalább is az írás-
beli források összeállítóinak tudatán.

Ezért van, hogy valójában mincs a történetkutatásnak
olyan problémája, melyben ne szövédnék egybe a szubjektívum
és az objektívum, és amely ne állítaná a történetész elé a
valóság annyira bonyolult reprodukciójának feladatát. De
hát hol kell keresni ennek az elméletnek logikai kiinduló
pontját? Mi a történetész számára a kiinduló rendszer-elkép-
zelés? Természetesen ennek a kérdésnek a felvetése sokkal
könnyebb, mint megválaszolása, azok egyszerű oknál fogva,
hogy a társadalomtörténet már régóta a bizonyos mértékig
önállósult tudományágak komplexumává vált, s e tudományágak
mindegyikének megvan nemcsak a maga sajátos kutatási tárgya,
de rendelkeznek a tudományág sajátosságából fakadó elemzés
eljárásaival és módszereivel is. Mivel azonban ezeket a tu-
dományágakat összekötő azonos tárgyról, a társadalomnak,
mint egységes rendszernek történetéről van szó, a struktu-
rális elemzés kiinduló pontja a minden társadalomnak való-
ban gyújtópontját képező társadalmi kapcsolatok formája
lesz. A társadalom arculatát nem annyira annak funkcionális
szerepük révén többé-kevésbé állandó elemei adják meg /mond-
juk, minden antagonisztikus osztálytársadalomban meg-
találjuk a dolgozókat és kizsákmányolóikat, az államot,
mint az osztálykényszerítés eszközét, stb., stb./ mint in-
kább ezeknek az elemeknek kapcsolódási formája, amely meg-
szabja az adott rendszer valamennyi elemének sajátosságát,
azok transzformációja mechanizmusának sajátosságait. Ezért
teljesen helyénvaló, ha a társadalmat, mint a meghatározott
módon összekapcsolt szociális kapcsolatok és függőségek
szubsztrátumát tekintjük. Mindezek az események tarka disz-
zete mögé rejtett belső mechanizmust képeznek /nemcsak "ru-
gók", hanem az általuk mozgásban tartott "részletek" is/,
amely a különböző korok társadalmi élete minden megnyilván-
ulását szerves egésszé és egységgé teszi. E kapcsolatok
egymásbaláncolódása folytán az egyéni impulzusok végtelen
sokasága szociális irányu impulzusokká alakul át; ez utób-
biak megszervezik, vagy ha úgy tetszik "rendszerelik" az
összes különféle szociális kapcsolatokat az általunk intéz-
ménynek nevezett többé-kevésbé állandó csomópontok alakjá-
ban, és irányítják ezek fejlődését is. A kapcsolatoknak eb-
ben a bonyolult összességében a történetkutatás céljai
szempontjából három fő típust lehet megkülönböztetni: a

funkcionális kapcsolatokat, a genetikus /vagy ami ugyanaz, történelmi/ kapcsolatokat, és a progresszív, transzformációs kapcsolatokat. Természetes, hogy a történelem minden adott pillanatában a legnagyobb érdeklődést a funkcionális kapcsolatok keltik, mert éppen ezek viselik a fő "terhelést" a termelő erők adott fejlettségi színvonalára által megadott társadalmi struktúra újratermelése terén. E kapcsolatok vannak következésképp hivatva az adott struktúra stabilitásának és funkcionálásának, azaz újratermelésének garantálására is. Ebből származik e kapcsolatok természetének belső ellentmondásossága: a társadalom statikájából "indulnak ki", de egyben "elvezetnek" annak dinamikájához is. A már mondottakból nyilvánvaló, hogy az adott struktúra szempontjából éppen a funkcionális kapcsolatok az alapvetők. Ami viszont a genetikus kapcsolatokat és a transzformációs kapcsolatokat illeti, ezek a történelmi valóság minden adott "pillanata" szempontjából csupán azt a vitathatatlan tényt tükrözik, hogy minden egyes "rendszerben" megvannak egymás mellett és meghatározott módon kölcsönös kapcsolatban is állanak egymással mind a rendszer multjának az elemei /azaz a rendszer saját kialakulásának szemléletes története/, mind a jövőbe való átmenet elemei. A történetkutatás logikája szempontjából ezek a kapcsolatok azt követelik, hogy minden egyes jelenséget a fejlődés különböző szintjén tanulmányozzunk - geneziséstől kezdve az adott rendszerre nézve funkcionális jellegén keresztül ama eleméig, amelyek már a következő jelleghez vezetnek. /Meg kell különböztetni ezektől a rendszer funkcionálási "szintjeit" és következésképp a rendszer megértési szintjeit./ De abból a tényből, hogy egyazon adott rendszer keretein belül a funkcionális jelleg szempontjából annyi különféle elem van egyidejűleg jelen, elkerülhetetlenül következik az a feladat, hogy ezeket egymással összefüggésbe kell hozni. Utóbbi csak azon az alapon végezhető el, ha szétválasztjuk az adott rendszer szempontjából lényeges kapcsolatokat és a rendszer normális funkcionális szempontjából másodlagos jelentőségű kapcsolatokat. Amennyiben mi a történetkutatás legkülönbözőbb területein beleütközünk ebbe a feladatba, nyilvánvaló, hogy a tudományos történet céljai számára meghatározóak csak az olyan kapcsolatok lehetnek, melyek az adott társadalmi struktúra jellegzetességeit tükrözik. Magától értetődően éppen ezek képezik bármely rendszer funkcionális kapcsolatainak gerincét. Ezekre gondolt Marx, amikor azt írta: "Ez az az általános megvilágítás, amelybe minden egyéb színlámerül, és amely sajátosságaikban modifikálja, módosítja azokat." /Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. 220 old. oroszul. Kiemelés tőlem. M.A.B./ Ugyanezekről van szó Lenin alábbi tételében is: "Csak a kérdéses korszak fő vonásainak ismerete szolgálhat alapul a részletesebb sajátosságok számbavételére..." /Művei, 21. kötet, 125. old. oroszul./

Térjünk most át az alapvető társadalmi kapcsolatok struktúrájáról a rendszer struktúrájára annak egészében és nézzük meg, hogyan megy végbe az átmenet az egyik rendszerből a másikba. Fentebb már megállapítottuk, hogy az adott

korszakban uralkodó társadalmi kapcsolatok jellege határozza meg a rendszer ilyen vagy olyan történelmi sajátosságait. Következésképp a társadalmi kapcsolatok általunk kiválasztott három formájának a priori meg kell, hogy feleljen három, bármely pillanatban potenciálisan egymás mellett létező, teljesen különböző társadalmi potenciálu "struktúra": a funkcionális, a genetikus és a transzformációs. A funkcionális struktúra az adott pillanat szemszögéből nézve - statikus, de az időszakok szemszögéből nézve - teljesen dinamikus. Így tehát az állandóan megújuló kapcsolatoknak nem statikus, hanem dinamikus folyamatáról van szó. Ezért a másik két struktúra is csupán "térfogati" vetülete ennek az egynek. Amíg az egész formáció viszonylatában tekintve a funkcionális struktúra azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy ez szabja meg az alapvető kapcsolatokat és függőségeket, addig a maga szférájában különálló "rendszer", strukturális funkciók bonyolult góca, melyben a formáció funkcionális kapcsolatait az adott rendszer sajátosságainak megfelelő minőségi átalakulásban jelentkezők. Így pl. a tőkés rendszerre vonatkozóan Marx a következő funkcionális struktúrát adja meg: "én a polgári gazdasági rendszert a következő elrendezésben vizsgálom: tőke, földtulajdon, bér-munka... ezek vannak az első három rubrikában, és ha kutatom annak a három nagy osztálynak gazdasági életfeltételeit, amelyekre a mai polgári társadalom tagozódik, akkor a három rubrika kölcsönös kapcsolata nyilvánvalóvá válik. /Marx-Engels: Levelek a "Tőké"-ről. oroszul, 60. old./

Ha erre a mintára megkíséreljük megalkotni, mondjuk a korafeudális társadalom gazdasági bázisának funkcionális struktúráját, a következő eredményre jutunk: feudalizálódó nagybirtok, paraszti földbirtoklás függőségi formái, faluközösségi tagok földtulajdonának formái. Ez a "három rubrika" fog megfelelni ama három alapvető társadalmi osztály gazdasági alapfeltételeinek, melyekre a korafeudális társadalom tagozódik: a feudalizálódó arisztokrácia "osztálya"; a föld révén, de egyébként is személyi függőségben lévő parasztság "osztálya", és végül a szabad, faluközösségi parasztok "osztálya". De ugyanakkor már át is tértünk a korai feudális társadalmi rendszer következő szférájának funkcionális struktúrájára - a szociális struktúrára. Éppugy utóbbi már átmegy a politikai rendszer neki funkcionálisan megfelelő struktúrájába: királyi hatalom, immunitást élvező "körzetek", faluközösségi demokrácia megmaradt elemei stb. A marxista elmélet e rendszerek funkcionális struktúrájának kapcsolatát az ugynevezett szociológiai alaptörvénnyel magyarázza: a termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági struktúráját, reális bázisát, s ez szabja meg az élet szociális, politikai és szellemi folyamatát. /ld. Marx: "Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához". 6. old. - oroszul./

Ebben a formában kifejezésre jut a társadalmi gazdasági formáció egyetemes funkcionális struktúrája, vagyis - ami ugyanaz - a rendszerek "hierarchiája". De ha elméleti célok-

ra ezt a formulát fel is lehet használni kész állapotában, a történetkutatás céljaira még konkretizálásra szorul. Valóban, amint bármely formáció egyes szféráinak funkcionális összekapcsolódása egyetemleges, úgy minden egyes rendszernek meg van a maga "saját" specifikus funkcionális struktúrája - az egyes alkatelemek kapcsolata. Sőt, továbbmenve, ha a funkcionális struktúrát, például a burzsoá gazdasági rend struktúráját /tőkét, földtulajdont, bér munkát/ a formáció egész történetére nézve egyszer s mindenkorra adottnak is tekintjük, ugyanazon funkcionális rendszer struktúrája - például a feudális formációban - csodálatos mozgékonytágot tanúsíthat. A feudális gazdasági oldal evolúciójának különféle fázisai nemcsak a strukturális elemek különféle viszonyulásában különböznek egymástól, hanem különböző összetételükben is. Nyilvánvaló, hogy a bázis-szféráktól a felépítmény-szféra felé való felfelé haladás mértékében a funkcionális struktúra imént megállapított mozgékonyságának erősen növekednie kell, mivel alkotó elemei közben nemcsak megszaporodnak, hanem, ami jóval fontosabb, kölcsönhatási formáik bonyolultabbá válnak.

Igy tehát a funkcionális struktúra szempontjából a társadalmat úgy kell tekintenünk, mint hierarchikusan /bázistól felépítmény felé haladóan/ összekapcsolt, belső struktúrájuk szerint különböző típusú és különböző minőségű rendszerek összeségét. E rendszerek mindegyikét, miközben az adott formáció általános törvényeinek alapján funkcionálnak, e törvények nemcsak szabályozzák, hanem a rendszer önmaga is szabályozza magát, azaz /az általános adottságok keretei között/ bizonyos - a hierarchiában elfoglalt helyzetéből, és következésképp bonyolultsági, közvetítési fokától függő - funkcionális autonómiával is rendelkezik. Csak ezért tudjuk felfedezni - a formáció alaptörvényének határkeretein belül - a formációt alkotó egyes rendszerek törvényszerűségeit, amelyeket mindenekelőtt ki kell puhatolni. Igaz, hogy e törvényszerűségek egymással bizonyos foku korrelációban vannak, de csak bizonyos fokban, mert egyébként teljesen különféle típusúak, különböző minőségűek, mint azok a rendszerek is, amelyeket "szabályoznak".

Amennyiben a társadalmi intézmények nem mások, mint "góccok", melyek összefűzik a kapcsolatok adott fajtáját, világos, hogy statikusak, amennyiben viszont a kapcsolatok alapján funkcionálva ugyanezek a társadalmi intézmények új kapcsolatokat és függőségeket hoznak létre, ugyanakkor dinamikusak is. A struktúra szempontjából a társadalmi dinamikát mint adott funkcionális struktúrának megfelelő állapotot kell tekinteni az utána következő állapothoz viszonyítva. Más szavakkal, a társadalom genetikai struktúrája és fejlődésének struktúrája "a jövő szempontjából" ugyanannak a funkcionális struktúrának ellentétes irányú időbeli vetületei. A funkcionális struktúra genetikai vizsgálata - a történetkutatás egyik legfontosabb, s ugyanakkor legnehezebb része. Ha bebizonyítjuk, hogy valami mi célból létezik, ez még nem jelenti azt, hogy megmagyaráztuk, hogyan kelet-

kezett, hogyan alakult ki éppen az adott, s nem valami más formában. Másrészt, a társadalmi intézmények még sokáig léteznek, még az után is, amikor eredeti céljuk szempontjából történelmi értelmüket már elvesztették; végül az idők folyamán meg is változtathatják funkciójukat, vagy egyenesen ellentétes célok szolgálatába is állhatnak. A történésznek rá kell emlékeznie arra, hogy az időbeli átmenet mindig kapcsolódik egyik minőségből a másikba, egyes törvényszerűségek szférájából más törvényszerűségek szférájába való átmenettel.

Térjünk vissza a korafeudális társadalom gazdasági bázisa strukturájának példájához. Vázlatunkban ezt a következőképp ábrázoltuk: feudalizáló nagybirtok - paraszti földbirtoklás függőségi formái - faluközösségi tagok földtulajdonának formái. Nyilvánvaló, hogy a megadott "rubrikák" e fajta logikai következetessége csak egy meghatározott pillanatot tükröz a feudális bázis történetében; úgy gondoljuk, hogy leginkább a VI-VIII. századbeli frank társadalom állapotát. Tételezzük fel, hogy a struktúra genezisének tisztázását tűztük ki célunkul, s ehhez a "Száli Törvény"-hez fordulunk tanubizonyiságul. Ez esetben nyilvánvalóan az fog kiderülni, hogy genetikai szempontból e "rubrikák" összekapcsolódása akkor egészen más volt: faluközösségi tagok földtulajdon-formái, feudalizálódó nagybirtok, paraszti földbirtoklás függőségi formái. A feladat következőképp az lesz, hogy tisztázzuk az adott kölcsönös viszonyulásnak egy új, minket érdeklő kölcsönös viszonyulással való fokozatos felcserélődését, annak mechanizmusát. A történésznek fel kell készülnie arra, hogy a felsorolt elemek mindegyikének belső strukturája is teljesen megváltozik új kölcsönös viszonyulások esetén, azaz mihelyt a rendszerben mindegyik elem új "funkcionális sorrendet" kap. Tehát ahhoz, hogy a történész megoldja azt a látszólag "egyszerű" feladatot, hogy tisztázza az elemek hierarchiája felváltódási folyamatát, előzetesen el kell mélyülnie az alkatelemek strukturája felváltódási folyamatának tanulmányozásában. /Ez esetben szemléltető illusztrációját kapjuk annak a vitathatatlan ténynek, hogy a rendszer mindegyik eleme maga is "rendszer", amit következőképp strukturálisan kell elemeznünk./

Nyilvánvaló, hogy a fent felsorolt elemek belső átalakulásának mechanizmusába való behatolási fok különböző lesz attól függően, hogy - mondjuk - a feudalizmus gazdasági bázisa kialakulási folyamatának melyik oldala kerül figyelmünk középpontjába. /Lehet érdeklődni pl. a hűbériség formáinak evolúciója iránt és csak mellékesen érinteni a faluközösségi formákat stb./ De ha minket a bázisnak, mint olyannak a kialakulása érdekel, akkor számunkra a kutatási vezérláncszem az lesz, hogy miből fejlődik ki az adott struktúra /ismét más lesz a kutatás logikai iránya, ha középpontjában az áll, mivé alakul át a kezdeti láncszem stb./ De még ezzel sem merül ki a genetikai kutatás logikai feladatának bonyolultsága. Noha minden fejlődés alapja a "belülről való fejlődés", mindazonáltal távol állunk attól

a koncepciótól, hogy a preformizmust a társadalmi fejlődésre alkalmazzuk: az érett organizmusnak távolról sem minden vonása van meg már annak csirájában is. Így merül fel teljes bonyolultságában és terjedelmében az adott funkcionális struktúra kialakulására befolyást gyakorló környezet problémája.

Fontos helyet foglal el végül a genetikus kutatás logikájában a "fázisok" problémája. Mivel a rendszer adott állapotáról van szó, így nyilvánvaló, hogy az időben egymást követő állapotok egy sorának kiválasztása nem alapulhat bármelyik alkatelem evolúcióján, hanem csak az alkatelemek összességének evolúcióján, azok kölcsönös kapcsolatában és kölcsönös függőségében. Mondani sem kell, milyen fontos ennek a feltételnek figyelembe vétele a rendszer történeti periodizációjára irányuló minden kísérletünkben. Az e közben elszenvedett kudarccok leggyakrabban azzal magyarázhatók, hogy az efajta kísérletek alapjául vagy egyetlen/rádadásul még csak nem is legfontosabb/ elem evolúcióját vesszük, vagy a különböző időbeliségű "sorok"-ból tet-szőlegesen kiragadott elemek összességét, vagy - végül - különböző típusu rendszerekből kiragadott elemeket. Magától értetődik, hogy hasonló "fázisok" kiválasztása valamennyire is eredményes csak azzal a feltétellel lehet, ha alapjául az adott genetikai stádiumban legfontosabb rendszer "állapotát" vesszük.

Igy tehát élesen el kell választanunk a rendszer kialakulási fázisát a már kialakult rendszer funkcionálásának fázisától. Ehhez járul, hogy a "fázisok" felcserélődése az egyazon funkcionális strukturába tartozó egyes rendszerekben/autonom voltak fokától függően/ távolról sem egy és ugyanabban az időben megy végbe. Épp ezért a "fázist" a társadalom egészének funkcionális strukturája szempontjából csak úgy lehet meghatározni, ha kiemeljük az adott stádiumban/a rendszeren belül/ legfontosabb mozgató elemet, a rendszerek kapcsolódásában pedig a mozgató rendszert. A történelmi evolúcióban a stadiális határok szigorúan logikai megállapításának lehetősége az egyik fontos érv amellett, hogy a történetkutatásban strukturális elemzést alkalmazzunk.

Nézzük meg végül a társadalom átalakulási strukturájának lényegét. Egyszerűség okából úgy határozhatjuk meg, mint az "adott" strukturáját az "elkövetkező" szempontjából: ami tehát a "funkcionális struktúra" kivetítése a jövőbe, azaz a genetikus strukturával ellentétes irányban. Éppugy, mint ahogy a mult "egyres oldalaival" belép a jelenbe, ez utóbbi is bizonyos határaival a jövő felé fordul, kapcsolatai és függőségei dinamikus aspektust, átalakuló strukturát alkotnak, amelyet jövőbe irányulása miatt születő strukturának nevezhetünk el. Emlékezzünk V.I. Leninnek a nagy kezdetről adott ragyogó elemzésére, és máris előttünk áll az ilyen struktúra elemzési mintája. Tulzás nélkül állíthatjuk, hogy a történészek valamennyi struktúra közül

éppen az átalakuló strukturát tanulmányozzák a legkevésbé - nyilván azon oknál fogva, hogy az mintegy ellentmond a történetkutatás logikájának, amennyiben az utóbbit teljesen a mult felé fordulva gondoljuk el, ugyanakkor az átalakulási struktúra a jövő felé fordul. De éppen ez a történetészek egyik eltévelyedése. A történetkutatás valódi értékét belső dinamizmusának foka szabja meg, képletesen szólva - életszerűségének foka. Az élet pedig mindig a jövő felé fordul. Valóban, a tehetséges történeti munkák nemcsak azt a szigorúan körülhatárolt "szelvényt" világítják meg, melyet az időrendi "től-ig" megad: tőlük előre felé is könnyű továbbhaladni, de könnyű a mult eseményeihez is visszakanyarodni. Abban a tényben, hogy a társadalom átalakulási strukturája a történelem határain kívül marad, kell alapvető okát látnunk annak, hogy a legkevésbé éppen a történelem legfontosabb s egyben legnehezebb szakaszai - az átmeneti szakaszok vannak feltárva. A történetész akkor érzi magát a legnyugodtabbnak, amikor lezártasággal, befejezett folyamattal, kialakult intézménnyel van dolga. De azt már nem veszi észre, hogyha így célkitűzése mindig a már kikristályosodott felé irányul, akkor lépten-nyomon nem eleven, hanem megdermedt anyaggal operál, hiszen az igazán élő többé-kevésbé sohasem befejezett, sohasem megoldott. Következésképp megengedhető és láthatóan szükséges is a történelmi gondolkodás átorientálása a "jövő" irányába, még akkor is, ha ez a jövő önmagában véve szintén "mult": csak ebben az esetben nyílik meg a történelem dialektikája kidolgozásának lehetősége. Ilyen feltétel mellett az "átalakulási struktúra" logikájának elemzése elsőrendű fontosságú megismerési jelentőséget nyer.

Mostanig az adott funkcionális strukturán belül átalakuló elemekről volt szó. Azonban nem kevesebb, sőt bizonyára még nagyobb jelentősége van magának a történelmi dinamika strukturájának. A marxista történetészek, sőt még a filozófusok is valami oknál fogva erre a területre a lehető legritkábban pillantanak be. Pedig valóban óriási és rendszeresen még egyáltalán fel nem tárt működési tér vár rájuk. Valóban, a társadalmi-gazdasági formáció Marx által szavakba öntött fogalma adta meg nekünk - amint erre fentebb rámutattunk - a társadalom funkcionális strukturája elemzéséhez szükséges filozófiai alapot, ez tárta fel a társadalmi organizmus funkcionálásának dialektikáját. Ugyanakkor ebben rejlik a filozófiai kulcs az egyik társadalmi formációról a másikra való átmenet mechanizmusának megmagyarázásához, más szavakkal - a szociális forradalom törvénye. De a történelem elméletében még eddig nincs rendszeresen kidolgozva a társadalmi dinamika strukturája akár csak egyetlen, bármelyik formáció kérdetei között sem. Miről van szó? Fentebb meggyőződhattunk arról, hogy az egyes rendszerek funkcionális strukturája nem marad változatlan annak a formációnak története folyamán, amelyhez az adott rendszer tartozik. Sőt mi több, megfigyeltük a rendszer strukturális elemei közötti kapcsolatok és függőségek mozgékonyágát, ami megmutatkozott abban a szükségszerűségben,

hogy az egyik stádiumából /fázisból/ a másikba való átmenet közben megváltozik az elemek /Marx kifejezése szerint a - "rubrikák"/ kapcsolódási rendje, módosul a funkcionális rendszerben elfoglalt helyzetük hierarchiája. Ezért óhatatlanul felmerül a kérdés: változatlan marad-e az egyes rendszerek hierarchiája az egész formáció keretei között annak fejlődése folyamán? Vagy másképpen: változatlan marad-e a formáció keretei között az a dinamikus terhelés, melyet az egyenként vett rendszerek hordoznak a társadalom fejlődési folyamatában? Marx, Engels és Lenin számos kijelentése alapján erre a kérdésre tagadólag válaszolhatunk.

Nyilvánvalóan arról van itt szó, hogy az adott formáció fejlődésének különböző stádiumaiban változik az egyes rendszerek /szférák/ közötti függőségek szubordinációja ama társadalmi előrehaladás szempontjából, melyet ezek szülnek. A formáció alaptörvényének keretei között a funkcionális rendszerek kapcsolódása a fejlődés folyamatban nem marad változatlan. A formációt alkotó egyes rendszerek mozgató ereje változó nagyság, -változik a formáció egyik stádiumból a másikba való átmenetének során. Másképp nem is lehet elképzelni a történeti folyamatot, ha a dialektika talaján akarunk maradni. Számos példa van, ami ezt a megfigyelést illusztrálja. Olyan példákat fogok idézni, melyek a legközelebb állnak hozzám, a középkori történelemhez. Milyen volt a valóságban a földmívelési termelőerők fejlődésének dinamikája a középkorban? Az agrár-történészek egyetértenek abban, hogy a földmívelés többé-kevésbé megállapítható fejlődése a IX-XIII. századokra esik. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a feudalizmus mint formáció - amint ez a mi periodizációnkban elfogadott - a XVII. század közepén ér véget, akkor kiderül, hogy a földmívelés fejlődésének létezett egy, többé-kevésbé gyorsított négyszázéves szakasza. Más szavakkal: a földmívelésnek a feudális termelés eme alapjának potenciáit lényegében már jóval hamarabb felhasználták, mint ahogy a formáció potenciái kimerültek. Működésbe lépett az új /kiegészítő/ termelő erő - az ipar. Az adott esetben a rendszeren belüli egyes elemek dinamikus potenciái változásainak példája áll előttünk. De ha a formáció strukturális elemei a történelmi dinamika szempontjából sorjában adagolják "impulzusaikat", akkor nyilvánvaló, hogy ez után mindannyiszor bekövetkezik a kapcsolatok és függőségek egész rendszerének átépítése. Közülük sok új konfigurációt kap, új irányt, de ami a legfontosabb - egyes kapcsolatok elhalnak és mások jelennek meg. A történelmi dinamika e vitathatatlan tényének elismerése lehetővé teszi számunkra, hogy megértjük a történelmi törvényszerűség problémáját.

Fentebb már megállapítottuk, hogy a formáció strukturális keretei között a szociológiai alaptörvény alapján különböző minőségű funkcionális törvényszerűségek hatnak, melyek egy és ugyanabban az időben "függőségben is vannak", de "autonómok" is /gazdasági, szociális stb./ Most viszont nyilvánvaló, hogy ezeknek a törvényszerűségeknek stadiális jellege van, azaz csak addig maradnak változatlanok, amíg

változatlan marad a funkcionális rendszerek adott hierarchiája. Miután a történelmi bolygópálya különböző szakaszaiban a társadalmat mozgató rendszerek szubordinációjában csere történt, szükségszerűen érvényüket veszítik a korábbi törvényszerűségek és funkcionálni kezdenek a kapcsolatok és függőségek új strukturája által megszabott új törvényszerűségek. Ezzel máris nyilvánvalóvá válik, hogy igazi stadiálítás csak a történelmi folyamat strukturális elemzése alapján tárható fel. A stadiálítás viszont minden történelmi, azaz genetikus elemzés tudományos alapja.

Foglaljunk össze röviden néhány következtetést. A történeti megismerés marxista elméletét a modern tudományos gondolkodás fejlődésének egész menete alátámasztja. Számunkra Marx történeti módszere megértésének egyik leggyümölcsözőbb módja /ezek a módok magában a marxista tudományos gondolkodás logikájában gyökereznek/ annak további strukturizációja. A társadalomnak, mint a formáció egységes mozgásmechanizmusának keretein belül önmaguktól mozgó és önmagukat szabályozó önálló rendszerek együttesének, s az ezeket alkotó viszonylatok és függőségek egymás közötti és együttesen kifelé irányuló kapcsolódásainak felfogása - ime, ez véleményünk szerint a struktúra fogalmának logikai tartalma a történetkutatóban.

/M.A. Barg tanulmánya a Voproszi Filozofii 1964. 10. számában, 83-93.p./

L á b j e g y z e t e k

1. Még ha nem is vesszük tekintetbe a történészek számos megnyilatkozását az "Izvesztija", a "Lityeraturnaja Gazeta" hasábjain, még ebben az esetben is jelentős lenne a bibliográfia. Utaljunk csak az alábbi tanulmányokra: I. Sz. K o n: A történettudomány specifikuma és feladatai kérdéséhez. /oroszul/ Megjelent a "Voproszi isztorii" 1951. évi 6. számában; A. V. G u l i g a: A történeti ismeret lényegéről. /oroszul/ Megjelent a "Voproszi filozofii" 1962. évi 9. számában.
2. A történelemelméletbe a fogalmat Marx Károly vezette be. /Ld. K. M a r x: Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához. /oroszul/. Moszkva, 1953. 6. oldal.

II.

Történelem, struktúra és kvantifikáció

A. A történelem területe és kutatása.

A tudományos ismeretek területén a biológiát követően az emberi cselekedetekre vonatkozó kutatások hatalmas és egységes birodalma helyezkedik el. Ez a tárgykör egy tudományé, mely maga is egységes s amelyet újabb kifejezéssel "embertudománynak" századeleji kifejezéssel "praxeológiának" vagy egy még régebbi kifejezéssel "történelemnek" nevezünk. 1848-ban az Avenir de la Science-ban Renan a "történelmi tudományok" kifejezést használta s ez az utóbbi elnevezés tűnik számunkra legmegfelelőbbnek, mert megvan az az előnye, hogy kiemeli az emberi tárgy egyik lényeges vonását, azt t.i., hogy egy végtelenül "sietősebb" fejlődési jelenséggel van dolgunk, mint amilyenek a valóság egyéb részei.

Igaz, hogy egységes kutatási területről, egyetlen tudomány tárgyaról van szó, ugyanakkor azonban egy olyan területről, amely a tudományos haladás pillanatnyi megállapodásai szerint mozgékony határu különálló tudományokra van felosztva, mint amilyenek a szociológia, a demográfia, a néprajz, vagy a jog, vallás, a filozófia, a technika stb. tudományai. A különálló tudományágakra való tagolódás a mindenkori érdeklődési irányok és módszertani szükségletek szerint jön létre. Messzemenő elemzés talán odavezetne, hogy különleges helyzetet biztosítsunk néhánynak a tudományágak közül, de mindez kevéssé érint most minket.

Tagadjuk, hogy a történelem az egyedi tudománya, sőt az egyedi megismerésének még a lehetőségét is. Ez a gondolat néha homályosnak, néha elfogadhatatlannak, néha magától értetődőnek tűnik. Szükséges ezért, hogy megpróbáljunk eloszlatni néhány zavart. Az alább következő tételek egyesek számára közhelyek lesznek, "de singularibus non est cognoscendum", "az egyén megfejthetetlen" stb./W.H. Berr: La synthèse en histoire. Paris, 1953.2, pp. 23-32./ de nem mások számára, akiknek gyökeresen különböző a látásmódjuk.

Ha a megértő ismeret szintjére helyezkedünk, úgy gondoljuk, hogy egy összefüggő, de nem is befejezett, tudomány ennek egyik végpontja. Másrészről a konkrétum elérhető, de egyben kimerithetetlen tárgynak tűnik.

Általános szinten, ezuttal nem korlátozva magunkat az emberire, ez a konkrétum egyes "totalitásokból" áll, amelyek így vagy úgy megismerhetők amennyiben analizáló és

szintetizáló erőfeszítésünk meg tudja bennük különböztetni tárgyát: az általánost, az egyetemet, de így vagy úgy menthetetlenül áthatolhatatlanok, amennyiben egységük elzárja az utat az általános felé. Ebben az utóbbi értelemben beszélünk "egyediről" és tekintjük ezt a szót egyszerűen tudatlanságunk spanyolfalának. Az egyszerűség eszméje ezen semmit sem változtat.

Ezt az álláspontot nem mindig alkalmazzák az egyszerű "természetre" s a filozófusok, akikre utalni fogunk, csak ritkán teszik ezt magukévá. Ha el is fogadjuk ezt az álláspontot a fizikai-biológiai világ szintjén, az emberi szinten elszínezi és gyökeresen elváltoztatja azt az ezernyi fényugár, amelyet 1850 óta a német filozófusok - s nem annyira a filozófiák - rávetnek. Az emberi egyediséget egyéniségnek, az egyes embert egyénnek keresztelték, s a szemfényvesztésnek ez a körforgása azzal végződik, hogy lehetőnek állítják a másik "közvetlen vízióját", amit azután a történelmi valóság "közvetlen víziójának" értelmeznek át, amennyiben nem "magyarázatról" /erklären/ van többé szó, hanem "megértésről" /verstehen/. Ezzel az értelmezéssel állítják szembe a "társadalmi vagy általános" értelmezést s kész a zűrzavar.

A "megértő" gondolkodásmóddal gyökeres ellentétben s a fentebb általános szinten kifejtett álláspont folyománya-ként nem hisszük, hogy az emberi cselekedetek akár egy érthető ismeret, akár egy különleges természetű tudomány tárgyai. Tárgya, módszere tekintetében ez a tudomány, a történelem, mutat fel bizonyos sajátosságokat; mindazonáltal, ami eredményeinek természetét és típusát illeti, nem áll ellentétben a többi tudomány egészével.

Ugyanugy, ahogyan igyekszünk a történeti ismeretek területét egységesíteni és a tudós egyéb területeivel való azonosságát hangsúlyozni, hasonlóképpen arra is törekszünk, hogy e terület kutatási módszereinek komplementaritását kiemeljük és minden esetben visszautasítsuk a veszélyes és haszontalan ellentmondásokat. Ebből a szempontból meg kell érteni, hogy - a mi értelmezésünkben - nincs "tisztá" elmélet a tények ismeretével szembeállítva, pl. egy "tisztá" közgazdaság a leíró közgazdasággal szembeállítva. Van viszont egy hierarchiája a többé-kevésbé elvont elméleteknek, amelyek mind a valóságnak egy részletét próbálják kifejezni azokkal az előnyökkel és hátrányokkal, amelyek az analízis többé-kevésbé elvont fokával járnak együtt. Introspektív módszer, a folyamatos megközelítés módszere, kísérleti módszer, többé-kevésbé matematizált eszközök együttesen járulnak hozzá a problémák megoldásához az analízis szintjének megfelelő különböző arányokban.

Az "elmélet" és a megfigyelés /vagy, ha a kifejezés nem okoz megütközést, a kísérlet/ közötti szakadásnak nincs megfelelője a valóságos tudományos eljárásban. Mindig megfigyelünk valamit, ha nem mást, hát saját magunkat. Nincse-

nek külön szakemberei az általános eszméknek, és az elszigetelt szakmai tudás nem értelmesebb dolog a kagylógyűjtő-gyűjtésnél. Ugyanigy nincsenek külön adatgyűjtő történészek és külön közgazdászok, szociológusok, etnográfusok, jogi, politikai, vallási stb. teoretikusok, akik felhasználják az adatokat.

Másrésről a történész csak egy elméleti rendszer segítségével végezhet jó szakmai munkát és csak valódi szakértelemmel dolgozhat ki jó elméletet. Az időben és térben megkötött, de összehasonlító eljárással általánosított monográfia minden jogosultságát és értelmét visszanyeri a széles távlatokba mutató által. Így érthető meg, hogy az econometria, a kvantifikált gazdaságtudomány a mi szemünkben történelem, sőt: néha jó történelem.

B. Struktúra és fejlődés

Emlékeztetnünk kell először is arra, hogy struktúra alatt azoknak a szabályosságoknak hierarchizált együttesét értjük, amelyek egy időben és térben lokalizált emberi csoport viselkedésében megmutatkoznak.

A fejlődés fogalma az embertudományban a fejlődés gyorsasága miatt különleges szerepet játszik: az ember gyorsabban változik, mint a körülötte lévő világ. Munkánkban ezt figyelembe kell venni s így strukturából strukturába való átmenetek problémájával kerülünk szembe.

Ezek az átmenetek kétféleképpen lehetnek: logikaiak és időbeliek. A döntő probléma az időbeli átmenet, amelyben az econometria strukturális paraméterei egy tágabb rendszer változóivá lesznek. Ez a kutatási terület még nincs feltárva. Még a post hoc ergo propter hoc /ezután, tehát emiatt/ elve uralkodik benne. Rendkívül nehéz terület ez, mert igen gyakran át kell törni a monográfia határait, ami megfoszt egy igen lényeges munkabázistól. Előbb odavezet, hogy tudományosan meg nem ismerhető szerepet juttassunk a szabadságnak és a termelő erőnek, szociológiai nyelven szólva: az egyénnek. Továbbá arra kényszerít, hogy külső tényezőt vegyünk számításba, amellyel szemben a strukturális változás még a maga újdonságában is, valamiféle zárt egységben jelentkezik. Végül köteleességünkké teszi, hogy minden problémát egyszerre strukturálisan és /strukturán belüli és strukturák közötti/ fejlődésében tekintsünk s a perspektívák komplementaritásában dolgozzunk. Nem rendelkezünk még a strukturából strukturába való átmenetek hiteltérdemlő elméletével. Ha ezek az átmenetek lényegileg egyedieknek bizonyulnának, tudatlanságunk végérvényes lenne. De úgy látszik, hogy lehetséges az előrehaladás ezen a területen azon az áron, ha lemondunk "az egyedi feltárásról", a konkrétum kimarításáról.

Az anyag és az élet tudományai ezt már régóta megértették. Elfogadható hipotézisekhez juthatunk egy dialektikus - nem szükségszerűen materialista - módszer alkalmazásával, amely valóban az ellentétek jelentkezésének és eredetének tanulmányozására van hivatva.

Előzőleg kifejezésre juttattuk, hogy a mi szemünkben a történelem alapvetően az emberinek a dinamikája. Azt is ki-mondottuk, hogy az a történelem, amely tudomány, csak az általánost, az elméletbe foglalhatót érinti. Végül megállapítottuk, hogy minden elmélet egy bizonyos struktúra elmélete és hogy az átmenet törvényei a dolgok mai állása mellett nehezen és ritkán hozzáférhetők. Nincsenek-e ellentmondások e megállapítások, pontosabban az a-b és a-c párok között?

A - dinamikus történelem, lényegileg a fejlődésre irányulva,

B - /statikus?/ strukturákat tanulmányozó történettudomány.

C - a fejlődés megközelítésének nehézsége, sőt lehetetlensége, ha az átmenet egyedi.

Az első ellentét - /a-b/ lehetetlenné teszi a történelem számára, hogy tárgyát megközelítse.

A második ellentét /a-c/ megfosztja tárgyától a történelmet. A történelem ködbevész s a történész mesterségét megtalálni igyekezvén, adatok és "egyedi történetek" publikálására specializálja magát.

Folytassuk a vitát néhány tétellel:

A - Minden "totalitás" megközelíthetetlen marad magunk és mások számára egyaránt, amennyiben egyedi. Az összehasonlító történetírásnak ebben a tekintetben /a struktúra logikai általánosítása /óriási szerepe lehet. Minél több átmenet bizonyul redukálhatónak törvényszerűségek hierarchikus együttesére, az egyediségnek annál több "cafrangjától" szabadulunk meg. A történész aratása ugyanolyan természetű, mint kollegáié.

B - Az, hogy a történelem dinamika, nem jelenti azt, hogy a valóságtól való minden elhatárolódás, mindenféle stabilitás /struktur/ tudomásulvétele tiltva volna számára, hogy a panta rhei-re volna ítélve. Miért akarnak a történészre kényszeríteni olyan tabukat, amelyeket kollegái tudomásul sem vesznek?

C - Az ismétlődő, a szabályos területén /amely nem téveszthető össze a társadalmival/ az emberi dolgok szemléletének van egy történeti módja, amelyik az egyedüli emberi látásmód. Ez a látásmód, tudatosan vagy anélkül a

struktúra fogalmának használatára alapszik s ez a mozgások megértésének egyetlen módja:

- a változatlanul maradó struktúrában végbemenő mozgások /változás/: ez irreális határeset:
- mozgások a struktúrában, amelyek módosulásokat idéznek elő benne;
- a struktúra spontán mozgásai: a paraméterek a probléma változóivá lesznek /a struktúra időbeli általánosítása/,
- a struktúra mozgásai, amelyeket külső tényező idéz elő. Az a kényszer, hogy el kell tőle határolódnunk, hogy megértsük, ezt pillanatnyilag elhanyagoltatja velünk. A külső tényezőknek a struktúrára gyakorolt hatásainak megfelelnek a struktúrának a külső tényezőkre gyakorolt hatásai egy szélesebb összefüggésben /a struktúra társadalmi általánosítása/.

Röviden: az a-b nehézség eltűnik, ha elfogadjuk - ami nem azonnal magától értetődő - hogy a strukturális magyarázat nem statikus magyarázat, az a-c nehézség pedig azáltal küszöbölődik ki, ha vállaljuk a struktúra fogalma által adott elemzési eszköz használatát és megsokszorozzuk értékét az összehasonlító történetírás rendszerező lehetőségeivel. Persze még ezután is marad mindnyájunk számára a még ismeretlennek és a megismerhetetlennek a területe, amelynek határát a szellem meghatározni nem, csak megérezni tudja.

/Részlet Pierre Lebrun "Structure et quantification" c. tanulmányából a Ch.Perelman által szerkesztett "Raisonnement et démarches de l'historien" c. kötetben, Bruxelles, é.n. 41-46.p./

A bevezetőt írta és összeállította:
Makai László.

A kérdés legújabb folyóiratirodalmából:

- Hughes, H.S. A történész és a társadalomtudós.
/The American Historical Review, 1960.okt./
- Guliga, A.V. A történeti ismeretek jellege.
/Voproszi Filozofii, 1962. No. 9./
- Mommsen, H. /A politikai tudomány és a történettudomány
viszonyáról Németországban.
/Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1962.
Ht.4./
- Ivanov, A valóság-tükröződési folyamat sajátosságai
a történettudományban.
/Voproszi Isztorii, 1962. No. 12./
- Jedlicky, J. A történelem helye a társadalomtudományok
között.
/Kwartalnik Historyczny, 1963. LXX. No. 4./
- Guliga, A.V. A történettudomány tárgya.
/Voproszi Isztorii, 1964. No. 1./
- Gapocska, M.
Kumanyov, V. Filozófia és történelem.
/Voproszi Filozofii, 1964. No.5./
- Gurevics, A.J. A társadalomtörténet tanulmányozásának egyes
kérdései.
/Voproszi Isztorii, 1964. No. 10./
- Kelle, V. Zs.
Kovalzon, M.J. A társadalomtudományok klasszifikálása.
/Voproszi Filozofii, 1964, No. 11./

A II. VILÁGHÁBORU IRODALMÁBÓL

A második világháború szovjet történeti irodalma

E cikk rövid áttekintést kíván adni a nagy honvédő háború és a második világháború orosz nyelven megjelent történeti irodalmáról. Nem foglalkozik a szovjet köztársaságok /ukrán, bjelorusz, stb./ saját nyelvén megjelent művekkel, de még ezzel a megszorítással is csupán az utolsó 4-5 év folyamán megjelent nagyobb kiadványokra tud kitérni.

Minden háború tanulmányozásához az iratpublikációk szolgáltatják a tudományos alapot. A háború után a szovjet könyvkiadás számos iratgyűjteményt adott közre. Ezek közül legfontosabbak a nemzetközi kapcsolatokra és a szovjet kormány külpolitikájára vonatkozóak. Még a háború alatt és kevéssel befejezése után került kiadásra három kötetben A Szovjetunió külpolitikája a nagy honvédő háború éveiben. Moszkva, 1944-1947. I-III. k.c. forráspublikáció, mely a Szovjetunió külpolitikájára vonatkozó minden fontosabb okiratot felölel, nyilatkozatokat, közleményeket, tárgyalások iratait, jegyzékváltásokat stb.

Rendkívül fontos A Szovjetunió minisztertanácsa elnökének levelezése az Egyesült Államok elnökével és Nagybritánia miniszterelnökével az 1941-45-ös nagy honvédő háború idején. Moszkva, 1958. I-II. k. c. kiadvány. Az e gyűjteménybe beválogatott iratok a Szovjetunió és a Hitler elleni koalíción belüli legfontosabb szövetségesi kapcsolatok egész skáláját világítják meg.

Élénk érdeklődésre tarthatnak számot a Szovjet-csehszlovák kapcsolatok az 1941-45-ös nagy honvédő háború idején. Irat- és forráspublikáció. Moszkva, 1960. 291 p. Az újabb dokumentumok a müncheni egyezmény történetéhez. Moszkva, 1959. 550 p.; a Francia szovjet kapcsolatok a nagy honvédő háború idején, 1941-45. Irat és forráspublikáció. Moszkva, 1959. 550 p. és hasonló kiadványok. Az utóbbi munka alapján kibontakozik előttünk a szovjet kormány harca a Comité français de Liberation nationale /Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság/ elismertetéséért és Franciaország törvényes nagyhatalmi jogai érvényesítéséért.

Diplomáciai iratok egész sorát adták ki történettudományi, társadalom és politikatudománnyal foglalkozó folyóiratokban, így a Mezsdunarodnaja zsziznv /Nemzetközi élet/ címűben is.

Történész számára nagy értéket jelent A Szovjet Tájékoztató Iroda közleményei. Moszkva, 1945. c. kiadványsorozat. E sorozat 8 kötetben jelent meg, a végén mutatóval. E kötetekben megtalálhatók a hadműveletek előrehaladásáról az

ujságokban kiadott napi jelentések, továbbá a szovjet csapatok hadműveleteiről és csapatmozdulatairól időnként közreadott áttekintő összefoglalások is. Forrásként való felhasználásuknál azonban tisztában kell lennünk természetesen azzal, hogy a háború alatti sajátos körülmények folytán a napi jelentések nem tükrözték mindig pontosan és teljesen a reális fronthehelyzetet.

Fontos iratgyűjtemény A főbb német háborus bűnösök nürnbergi pere. Moszkva, 1957-61. c. hétkötetes sorozat. A közelmúltban jelent meg mind a hét kötet. Az 1. kötet tartalma: A per előkészületei. A per kezdete. A vádlók bevezető beszédei. Összeesküvés. A 2. köteté: A béke ellen elkövetett bűnök. 3-4. kötet: Háborus bűnök és az emberiség ellen elkövetett bűnök. 5. kötet: A vádlottak kihallgatása és a védőügyvédek beszédei. 6. Bűnös szervezkedések. 7. A főbb vádlók zárószavai. A vádlottak utolsó nyilatkozatai. Ítélethezatal.

1959 óta havonta jelenik meg a Szovjetunióban a Vojenno-isztoricseszkijszurnal /Hadtörténelmi Szemle/, a Honvédelmi Minisztérium sajtóorgánuma. Ez az érdekes folyóirat rendszeresen közreadja a legfontosabb dokumentumokat Németország Szovjetunió elleni háborus készülődésére, /1.sz./ a sztalingrádi ütközetre /2.sz./, Németország emberanyagára és katonai erőforrásaira a második világháború alatt /4.sz./, a német fegyveres erők kapitulációjára /5.sz./, a haditervek előkészítésére /Citadella offenzíva, 6.sz./, a Fehér terv, /9.sz./vonatkozóan, részleteket hoz továbbá Halder tábornok naplójából is /2., 7., és 10.sz./, 1960-ban kiadásra kerültek: az általános keleti haditerv /1.sz./ iratok Paulus tábornok személyes irattárából /2. és 3.sz./, az 1943-45-ös szovjet-német fronton a francia repülőkből álló Normandie-Niemen ezred műveleteire vonatkozó iratok /3.sz./, a kimutatás a német fegyveres erők háborus veszteségeiről és azok pótlásáról a második világháború folyamán /5.sz./ stb.

Számos történettudományi intézet és levéltár adott ki röpiratanyagot a háború korszakából, mely a haditetteket, a szovjet hadsereg hőseinek erejét és bátorságát hirdeti. Hősök és haditettek. Szovjet röpiratok a nagy honvédő háború korszakából. 1941-45. Moszkva, 1958. 563 p. Ez a gyűjtemény 255 - hőstettekről szóló - röpiratot ad közre. Természetesen ezek a kiadványok távolról sem tudják reálisan érzékeltetni a szovjet harcosok tömeges hősiességét, de fogalmat adnak róla.

Az utolsó évek során számos dokumentum-kiadványt adtak közre a Szovjetunió különböző városai - Moszkva, Leningrád, Odessza, Szevasztopol, Tula, Voronyezs, Ivanovo, Kazán, Sztalingrád, Orel, Zaporozsje, Jaroszlav, Kurszk, stb. partizánmozgalmára, s a civil lakosság helytállására vonatkozóan.

Forrásértékű munka Sztalin: A Szovjetunió nagy honvédő háboruja. Moszkva, 1953. 205 p. c. könyve: A kötet közreadja a szovjet fegyveres erők főparancsnokának minden hivatalos nyilatkozatát és parancsát az 1941. jul- 1945. szept. 3. közötti korszakban.

A szovjet nép háboru alatti életére és munkásságára fontos adalék N. Voznyeszenszkij: A Szovjetunió háborús gazdálkodása a nagy honvédő háboru korszakában. Moszkva, 1948. 191 p. c. mű. N. Voznyeszenszkij a háboru alatt a Honvédelmi Tanács tagja és a Szovjetunió tervbizottságának elnöke volt. Munkája számos közérdekű okmányból álló gazdag forrásanyagon alapszik.

A Szovjetunióban megjelent főbb forráskiadványok a történészek számára sok fontos problémára vonatkozóan nyujtanak bőséges anyagot, azonban távolról sem meritik ki a szovjet levéltárak gazdag állományát. Eppen ezért dolgozták ki azt az átfogó forráskiadási programot, melynek végrehajtása már meg is indult, s amely a szovjet állam és fegyveres erői történetének különböző területeit öleli fel a háboru évei alatt. Különösen érdekes lesz e programon belül az a sorozat, melyen a Marxizmus-Leninizmus Intézetének A nagy honvédő háboru története - osztálya dolgozik. E sorozat sok új diplomáciai, katonai és gazdasági vonatkozású iratot fog felölelni, továbbá dokumentumanyagot a partizánmozgalomról, a szovjet nép életéről a háboru alatt, stb.

A nagy honvédő háborura és a második világháborura vonatkozó monográfiák zömét a háboruval a maga egészében foglalkozó munkák alkotják. Számos ilyen természetű kötetet adtak ki a Szovjetunióban. Ezek közül a legjelentősebbek a következők:

1957 végén a Marxizmus Leninizmus Intézet megkezdte A nagy honvédő háboru története c. hatkötetes sorozat közreadását. 1960-ban jelent meg az első kötet. /Az azóta eltelt idő alatt megjelent 5 kötet. II.k.=1961, III.k.=1961, IV.k. = 1962, V.k. = 1963, a hatodik kötet megjelenése 1965-re esedékes. Magyarul megjelent eddig három kötet. Szerk./

Szovjet szerzők e közös hatalmas műve gazdag levéltári anyagra támaszkodva ismerteti a háboru eseményeit. A nagy honvédő háboru története c. kiadvánnyal az 1941-45 közötti korszak története hivatalos megírásának fontos feladata is megoldódott.

A Moszkvában 1958-ban megjelent A második világháboru, 1939-1945. Hadtörténeti áttekintés c., térképfüzettel ellátott kiadvány a Platonov altábornagy irányítása alatt dolgozó szovjet hadtörténész-kollektíva közös munkája. Elemzi a második világháboru jellegét, főbb fázisait, beszámol a katonai műveletek lebonyolításáról, foglalkozik a főbb frontvonalakkal, hadszínterekkel - különös figyelmet szentelve természetesen a legfontosabb frontnak, a szovjet-német vonalnak.

A háboru eseményei mellett a politikai és gazdasági tényezőket is részletesen elemzik a szerzők.

A háboru egészével foglalkozó másik fontos munka B.Telpuhovszkij professzor könyve A Szovjetunió nagy honvédő háborúja. Rövid áttekintés. Moszkva, 1959. 575 p. A többi hasonló tárgyú kiadványhoz viszonyítva e könyv foglalkozik legrészletesebben és legteljesebben a Szovjetunió Kommunista Pártja szerepével a háboruban, a szovjet hátország életével és munkájával - leírja ugyanakkor a legfontosabb katonai műveleteket, a partizánok és a szovjet nép harcát az elfoglalt területeken.

Részletesen foglalkozik a munka a katonai műveleteknek a legfelsőbb hadvezetés részéről történt stratégiai megtervezésével is.

A Szovjetunió Kommunista Pártja - a szovjet nép győzelmének ihletője és elősegítője. Moszkva, 1959. 390 p. c. kollektív munka aprólékos részletességgel tárja fel a Kommunista Párt szerepét a háboruban. Számtalan népszerűsítő kiadvány is foglalkozik ezzel a kérdéssel.

A számos, a háboru történetének általános problémáit átfogóan tárgyaló munka közé tartozik G.Deborin professzor A második világháború. Hadtörténeti-politikai áttekintés. Moszkva, 1958. 432 p. könyve is. E művet a fent felsoroltaktól az különbözteti meg, hogy nagy figyelmet szentel a nemzetközi kapcsolatok problémáinak a háború időszakában.

Foglalkozik a teheráni, jaltai és potsdami konferenciákkal is és végül felállítja a második világháború mérlegét.

A háború alatti nemzetközi kapcsolatok témájával foglalkozik V.Iszraeljan A nagy honvédő háború diplomáciatörténete. 1941-1945. Moszkva, 1959. 368 p. érdekes adatokkal alátámasztott munkája. A háborúval általában foglalkozó népszerűsítő munkák közé sorolható D.Kovalevszkij: A Szovjetunió nagy honvédő háborúja 1941-45. Moszkva, 1959. 168 p. c. könyve is, mely első kísérlet középiskolai tanárok részére szolgáló kézikönyv összeállítására.

A szovjet történetírás külön csoportját alkotják azok a munkák, melyek a második világháborúban résztvevő és a szovjet fegyveres erők katonai műveleteire vonatkozó részletproblémákkal foglalkoznak.

Érdeemes kiemelni ezek közül néhány érdekesebb munkát. A háborús korszak gazdasági helyzetét elemzi F. Bjelov: A gazdasági élet problémái a ma háborújában. Moszkva, 1951. 222 p.; A.Lagovszki: Stratégia és közgazdaság. Moszkva, 1957. 200 p. G. Csigalin: A Szovjetunió nemzetgazdasága a nagy honvédő háború idején. Moszkva, 1960. 258. p. és N. Szuprunyenko: Ukrajna a Szovjetunió nagy honvédő háborújában. Kiev, 1956. 472 p. c. kiadványok.

Bőséges irodalom foglalkozik a hadműveletek egyes részleteivel is.

Leningrád hősie ellenállásának szentelt munkák között első helyen említendő A.Karasev: Leningrád lakói az 1941-43-as blokád idején. Moszkva, 1959. 318 p. c. könyv. A gazdag levéltári anyag alapján megírt mű Leningrád lakóinak szenvedéseiről, elszántságáról, hősiességéről szól. N.Hudakov: Az egész ország Leningrád mellett áll. Leningrád, 1960. 232 p. c. könyve az ostromlott Leningrádnak nyújtott segítséget elemzi.

D. Pavlov: Leningrád az 1941-es blokád idején. Moszkva, 1958. 163 p. c. könyve szintén a hősie Leningráddal foglalkozik. A szerzőt a blokád idején a Nemzetvédelmi Tanács küldte ki Leningrád élelmezésének megszervezésére. Könyvében személyes tapasztalatait, a blokád hosszú napjai alatt szerzett benyomásait írja le.

A.Szamszonov: A nagy moszkvai csata. 1941-42. Moszkva, 1958. 223 p. c. munkája a hadieseményeken keresztül mutatja be a szovjet nép hősiességét és szerepét a főváros védelmében.

A könyv eddig kevéssé ismert anyagot tartalmaz a moszkvaiak katonai kiképzésére, a népfelkelő sereg alakulására, hatóerejére vonatkozóan.

Egy sor könyv foglalkozik a moszkvai csatával. F.Szeilivanov: A panfilovgárdisták. Moszkva, 1958. 142 p., A.Bahrucsev: Mozsajszk irányába. Moszkva, 1959. 144 p., V.Szolvjev: Naro-Fominszk előtt. Moszkva, 1960. 192 p., B.Momics-Ogly: Mögöttünk áll Moszkva. Moszkva, 1960. 191 p. stb.

A sztalingrádi csatára vonatkozóan a legelsők között jelent meg B.Telpuhovszkij könyve, A szovjet hadsereg nagy győzelme Sztalingrádnál. Moszkva, 1953. 163 p. A későbbi publikációk közül különösen érdekesként emeljük ki A.Szamszonov: A sztalingrádi csata. Moszkva, 1960. 603 p. és a Harc a Volgáért. Sztalingrád, 1958. 443 p. c. iratgyűjteményt. E visszaemlékezéseket tartalmazó könyvek segítségével az olvasó követni tudja e hatalmas csata eseményeit.

A Szovjetunió marsallja A.Jeremenko kis könyve, A sztalingrádi csata. Sztalingrád, 1958. 180 p. dokumentációs anyagánál fogva szintén érdekes forrásanyagnak tekinthető. A könyv a sztalingrádi front parancsnokának elbeszélése a Sztalingrád vonalában vívott csata hősi eposzáról.

I.Markin könyve, A kurszki csata. Moszkva, 1958. a szovjet-német front másik fontos eseményével foglalkozik, az 1943 nyári hatalmas ütközetrel, melynek nyomán a kezdeményezés végérvényesen a szovjet csapatok kezébe ment át. A német parancsnokság kénytelen volt védekező stratégiára szorítkozni az egész szovjet-német front vonalán.

A nagy honvédő háboru fényes győzelmeiről irt tanulmányok sorába tartozik A.Grilov: A szovjet hadsereg győzelme a jobbpárti Ukrajnában. Moszkva, 1953. 28 p. c. munkája. A nagyerejű offenzíva eredményeképpen a szovjet hadsereg súlyos veszteséget okozva az ellenség több mint 100 hadosztályának, előretört a szovjet--román--csehszlovák határ felé és behatolt észak-Románia területére.

A szovjet csapatok balkáni hadműveleteivel foglalkozó művek között érdemes megemlíteni V.Macsulenko könyvét, A német csapatok összeomlása a balkáni fronton, /aug. szept. 1944./ Moszkva, 1957. 115 p. E könyv leírja, hogyan szabadult fel Szovjet-Moldva a megszállók alól.

Behatóan tanulmányozzák a szovjet hadtörténészek a hadtudomány fejlődésének kérdéseit is a háboru évei alatt. E témával foglalkoznak pl. az alábbi munkák: A szovjet hadsereg taktikájának fejlődése a nagy honvédő háboru éveiben. 1941-45. Moszkva, 1958. 416 p. A védelmi front áttörése lövész-egységekkel, az 1941-45-ös nagy honvédő tapasztalatai alapján. Moszkva, 1957. 375 p.

E munkák közül az elsőt a M.Frunze Katonai Akadémia tagjai közül kikerülő szerző-gárda írta. A munka a támadó és védekező csata haditechnikája fejlődésének problémáit elemzi. A tanulmány konkrét történeti anyag, főleg a lövész-hadosztályok és hadtestek műveleteinek feldolgozásán alapszik.

Minden kérdést a háboru különböző fázisai viszonylatában tárgyalnak - ezzel az olvasó állandóan nyomon követheti a szovjet taktika fejlődését a támadó és védekező ütközetben.

A másik könyv: A védelmi vonal áttörése lövész-egységek segítségével. c.cikkgyűjtemény kollektív tudományos kutatómunka eredménye, s az első részletes, háboru utáni munka, melyen keresztül világossá válnak előttünk a szervezés alapvetően fontos részletei.

A hitlerellenes koalíció győzelmében nagy szerepet játszottak a partizánharcok a Szovjetunióban és az ellenállási mozgalmak az egyéb országokban. Külön irodalma van ennek a kérdésnek, de a háborúval általában foglalkozó munkák is kitérnek e témakörre. Nevezetesen B.Telpuhovszkij fünt említett A Szovjetunió nagy honvédő háborúja 1941-45. c. könyve részletesen foglalkozik a Szovjetunió megszállt területein végbement partizántevékenységgel, kitérve a nyugateurópai ellenállási mozgalmak hatására is. A második világháború, 1939-1945. c. hadtörténeti munkában a hadműveletek leírásánál mindig helyet kap a partizánok által a Vörös Hadseregnek nyújtott segítség is.

A partizánmozgalommal foglalkozó irodalom közül ki kell emelnünk P.Szeverdalkin: A leningrádi partizánok hősi

küzdelme. Leningrád, 1958. 307 p., továbbá P.Lipilo: Bjelorusszia Kommunista Pártja - a bjelorussziai partizánmozgalom szervezője és irányítója a nagy honvédő háború éveiben. Minszk, 1959. 259 p. c. könyveket, melyekből meggyőzően bontakozik ki a partizán mozgalom ereje, átfogó, szilárd, nemzeti jellege.

Az 1939-1944-es francia felszabadító mozgalom történetével foglalkozik I.Koloskov és N.Cirulnyikov: A francia nép a fasizmus elleni küzdelemben. Moszkva, 1960. 405 p. c. műve.

A szovjet történelmi folyóiratokban egész sor cikk foglalkozik a francia ellenállással. Részletes elemzést ad a második világháborúról szóló francia irodalomról D.Kunyina: A második világháború történetének tanulmányozása Franciaországban.c., a Vojenno-izsitoricseszkij zszurnal-ban/1959. No. 8./ megjelent cikke.

A szovjet szerzők érdeklődése a Normandie-Niemen francia repülőezred felé is fordul.F.Seszterin részletes cikke, a Testvériség a szovjet és francia repülők között a nagy honvédő háborúban. Vojenno-izsitoricseszkij zszurnal, 1960. No.3. ezzel az ezreddel foglalkozik. A cikk megírásához a szovjet honvédelmi minisztérium levéltára szolgáltatta a forrásanyagot. E folyóirat ugyanezen számában tizenkét szovjet és francia dokumentumot is közreadtak, melyek mind a szovjet és francia repülők meleg barátságáról, a harcokban való őszinte együttműködéséről tanuszkodnak a háború éveiben. A Normandie-Niemen ezred hős francia repülői 1943 márciusától a háború végéig 268 ellenséges repülőgépet lőttek le. Számos repülőt tüntettek ki szovjet katonai érdemrendekkel.

Egész sor szovjet mű foglalkozik az európai országok felszabadításával, továbbá a kisebb és nagyobb csehszlovák, lengyel, román, bolgár egységek alakulásával és a szovjet csapatokkal közös akcióival. Megemlítendő e könyvek között A szovjet fegyveres erők a Jugoszlávia felszabadításaért vitt harcban. Moszkva, 1960. 248.p., S. Lesznyevszkij és V.Szokolovszkij könyve, Harci egység - a szovjet és lengyel harcosok testvéri barátsága. Moszkva, 1958. 150 p. S.Gracsov és F.Petrov könyve, Egymás mellett - a szovjet és csehszlovák katonák harci barátságáról. Moszkva, 1958. 132 p. stb.

A szovjet szerzők nagy figyelmet fordítanak a második világháború Szovjetunió kívüli hadszíntereinek is. Az európai és afrikai katonai eseményeket elemzi V.Sekisztov: A Nyugateurópában és a Földközi tenger medencéjében lejátszódott különös háború. Moszkva, 1958. 412 p. c. munkája. A szerző a második világháború előkészítésének és kirobbanásának kérdésével foglalkozik, majd 1943 őszéig írja le a katonai eseményeket. A legutolsó európai fejleményekkel /1944-45/ már nem foglalkozik.

Kitér a munka a Szabad Franciaország-mozgalom megszületésére és később - 1942 július 13-tól kezdve - a France Combattante /Harcoló Franciaország/ tevékenységére, De Gaulle tábornokkal az élén.

V.Kulis: A második front. Hadműveletek Nyugateurópában. 1944-45. Moszkva, 1960. 476 p. c. könyvében az Egyesült Államok és Anglia fegyveres erőinek 1944-45-ös nyugateurópai harcait és haditechnikáját elemzi. Amennyire szükségesnek mutatkozott, a két könyv a délfraanciaországi és olaszországi katonai műveletekre is kitér. Munkáik megírásánál a szerzők eredeti forrásanyagra, valamint szovjet és külföldi szerzők műveire támaszkodtak.

Számtalan tudományos, társadalomtudományi és politikai folyóirat foglalkozik rendszeresen a második világháború problémáival. Nem beszélve az elsődlegesen az 1939-45-ös háború történetének szentelt Vojenno-isztorieszkij Zsurnalról /Hadtörténeti Szemle/ a Kommunista, a Mezsdunarodnaja Zsizny, a Voproszi isztorii, a Novaja i novejsaja isztoria; az Isztoria SSSR; a Voproszi Isztorii Kommuniszticeszkoi Partii Szovetszkogo Szozsua; /A Kommunista; A nemzetközi élet; A történelem kérdései; Az új és legújabbkori történelem; A Szovjetunió története; A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének kérdései/ és hasonló folyóiratokban számtalan cikket találunk a háborúra vonatkozó különféle témakörökből.

Meg kell emlékeznünk még a főiskolák által kiadott s a háborúval foglalkozó bőséges irodalomról is. A háború történetére vonatkozó különféle részletkérdéssel foglalkozó értékes műveket adtak ki a katonai akadémiák, a Nemzetközi Kapcsolatok Intézete, a Diplomata Főiskola és egyéb intézmények is.

A Szovjetunióban megjelenő háborús emlékiratok az olvasók nagy érdeklődésével találkozhatnak. Egész sor emlékirat jellegű könyv foglalkozik a nagy honvédő háború legnehezebb korszakával, az 1941-42-es évekkel.

1959-ben kiadták a Szovjetunió marsallja, A.Jeremenko: Nyugat irányában c. emlékiratait. A szerző az 1941. június 22 - 1942. február közötti korszak katonai műveleteit írja le, melyeknek résztvevője és szemtanúja volt, lévén hadsereg - és frontparancsnok. Plasztikusan vonultatja fel a háború első korszakának nehézségeit, a szovjet csapatok hősiességét és erejét.

Ugyanebben az évben adták ki a Szovjetunió marsalljának, V.Zsukovnak Az ut elején. Moszkva, 1959. 360 p. c. emlékiratait. 1942 nyarán a 62. hadsereg csapatai, Zsukov parancsnoksága alatt, a 64-es hadsereg és a volgai katonai flotta segítségével hősiesen megvédték Sztalingrádot. Ennek történetét mondja el a szerző.

Érdekesek N.Popelj altábornagy emlékiratai, A nehéz korszakban. Moszkva, 1959. 335 p. címen, amelyben a nagy honvédő háború, ill. a szovjet-német front első óráinak és első napjainak eseményeit mondja el. A szerző ekkor egy gépesített egység parancsnoka volt.

A.Lobacsev tábornok Nehéz utakon. Moszkva, 1960. 335 p. c. könyve élénk képet ad a háború első hónapjainak kemény csatáiról. /Szmolenszk, Moszkva./ Mindkét könyvet sajátos élményszerűség jellemzi.

Érdekes emlékiratok jelentek meg szovjet kiadóknál az antifasiszta földalatti mozgalmak vezetőitől, a partizánmozgalmak megindítóitól, egyes egységei vezetőitől, az ellenállási mozgalom tagjaitól: /S.Kovpak, A.Fedorov, P. Versigora, A.Szaburov, G.Linkov, stb./. 1959-ben, a Szovjet Frontharcosok Szövetsége Régi Partizán-Osztályának kezdeményezésére jelent meg az Igaz történetek partizánokról. Moszkva, 1958. 559 p. c. könyv, melyben jegyzeteket, emlékiratokat, bizalmas naplórészleteket találunk a partizánok hazafias tetteiről.

Kievben, Minszkben, Odesszában, Szmolenszkben, Kalugában és más vidéki városban is számtalan emlékiratot adtak ki régi partizánokról.

Befejezésül meg kell említenünk a külföldön megjelent munkák fordításait is.

Az Idegennyelvű Kiadó és a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma külföldi szerzőktől számos, a második világháború történetére vonatkozó könyvet adott ki az utolsó 4-5 év folyamán, Nagy példányszámban adták ki De Gaulle tábornok háborús emlékiratait: Notes d'ur soldat /Egy katonafeljegyzései/, Ridgway tábornok emlékiratait: Soldat, Sherwood könyvét: Roosevelt et Hopkins, az Angliában megjelent Grand Stratégia munka három kötetét, az ötkötetes japán munkát, az Histoire de la guerre sur l'ocean Pacifique-t /A csendesóceáni háború története/, Mettlof és Snell könyvét, La planification stratégique dans la guerre de coalition de 1941-42. /A szövetségesek 1941-42-es háborúja, haditervezése és stratégiája/, F.Pouge-től a Commandement Supreme-t, /Legfelsőbb parancsnokság/, Fuller, Liddel-Hart könyveit és számos más angol és amerikai szerző munkáit. A régi német tábornokok könyveit és a keletnémet történészek műveit is nagy számban adták ki, így T.Tippelskirch könyvét, Deuxieme guerre mondiale. /A második világháború/, a Deuxieme guerre mondiale, Décisions fatales. Les bilans de la deuxieme guerre mondiale /A második világháború, Végzetes elhatározások, A második világháború mérlege/ c. válogatásokat és sok egyébét. A fordításban megjelent könyveket különös érdeklődéssel olvassa a szovjet közönség, hiszen a háború történetére, a hadtudományra vonatkozó reális tényeken alapulnak.

A Szovjetunióban tehát elmélyülten tanulmányozzák a nagy honvédő háboru és a második világháboru kérdéseit.

Figyelembe kell vennünk még azt is, hogy e könyvek többnyire több tizezres példányszámban jelennek meg, sőt sokszor meghaladják a 100.000-et is. Így 125.000 példányban jelent meg A Szovjetunió nagy honvédő háboruja történetének első kötete, és a példányok már az előjegyzések alapján elkeltek.

Ugy gondoljuk, a külföldi olvasó számára hasznos lehet e rövid áttekintés, mivel képet kap belőle az utolsó háboru tanulmányozásával foglalkozó szovjet történettudomány kiterjedtségéről és jelenlegi állásáról.

A szerkesztőség által csekély mértékben lerövidített, s Macsulenko V., valamint Sekisztov V. szovjet szerzők által a francia közönség részére készített fenti közlemény megjelent a Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale c. franciaországi folyóirat 1961. 41.számában. /71-88.p./

A második világháború történetének nyugat-németországi megvilágítása

Ha valakinek eszébe jutna az iránt érdeklődni, mely országokban jelent meg különösen gazdag irodalom a második világháborúval kapcsolatban, fáradság nélkül megállapíthatná, hogy e tekintetben az első helyek egyikét az NSZK foglalja el.

Ha nyomon követjük a második világháborúval foglalkozó nyugat-német történetírást 20 éves fejlődését, úgy véleményünk szerint, e fejlődésben két szakaszt különböztethetünk meg:

I. - A háború befejezésétől az ötvenes évek közepéig terjedő szakaszt;

II. - az ötvenes évek közepétől napjainkig terjedő szakaszt.

Az ezekben az időszakokban megalkotott történetírói munkák közötti eltérések egyikét-másikát bizonyos mértékig azok a változások indokolják, amelyek Németország belpolitikai fejlődésének reális feltételeiben következtek be. 1952-ben eltörölték a megszállási statutumot, és ezt az USA-val, Angliával és Franciaországgal kötött nyílt katonai szövetséggel helyettesítették. 1954. októberében aláírták, 1955. májusában pedig érvénybe léptették a párizsi egyezményeket, melyek értelmében elismerték a nyugat-német imperialistáknak a többi nyugat-európai hatalom imperialistáival való egyenjogúságát. Ugyanezen egyezmények értelmében Nyugat-Németországot befogadták az agresszív NATO-tömbbe és jogot nyert a Bundeswehr felállítására is.

Ezek a változások rányomták bélyegüket a második világháborúval foglalkozó nyugat-német történetírássra is. Az első szakasz bizonyos fokig még az erőgyűjtés időszaka volt, mert a háború következtében megsemmisítő vereséget szenvedett a náciizmus uralkodó ideológiája is. Az első időszakban lényegében emlékiratok jelennek meg, s még nagyon ritkák a problematikus kérdések tisztán történetírói síkon történő felvetésére irányuló kísérletek. Jellemző, hogy a háború minden többé-kevésbé jelentős problémájának interpretálása hasonlóságot mutat az amerikai és angol történetírók értékeléseivel. A nyugat-német történetírást gyakorta zokszó nélkül ismételteti az angolszász kollegák munkáiban előforduló verziókat, olykor nemzeti méltóságuk érzéseivel szemben is.

Az ebből az időszakból származó munkákban még rendkívül gyenge a kutató elem, még abban az értelemben is, ahogy azt a polgári történetírásban értelmezik. A szerzők nagymértékben saját emlékezetükre támaszkodnak és csak ritka esetben hivatkoznak náluk véletlenül megmaradt iratanyagra.

A második időszakban az erők határozott koncentrációja megy végbe, olyan vezető történészek emelkednek ki, mint Ritter, Görlitz, Jacobsen stb. Sok könyv már határozottabb és lényegesebb politikai és ideológiai célokat tartalmaz, például azt a törekvést, hogy bebizonyítsák, mennyire előnyös a nyugati imperializmus számára az NSZK-val való szoros együttműködés, hiszen ennek az államnak gyakorlati tapasztalata van szocialista állammal vívott harcban. Megvan a könyvben a háborús tapasztalatok közkinccsé tétele is, hogy azokat a Bundeswehr kiépítésénél lehessen majd hasznosítani, és talán a szocialista országok elleni új keresztes hadjáratban is ...

Napjainkban a bonni történészek hangja már nem mindig fúj egy nótát a Rajna-tulparti, La Manche-on vagy az Atlanti-óceánon tuli kollegáik hangjával. A második világháború bizonyos problémáinak értékelésében ellentétek jelentkeznek közöttük, bár igaz, hogy ezek elvi jellegűek. Nem lévén lehetőségük a reális tények cáfolatára, a nyugat-német történészek többségükben magasabbra értékelik a Szovjetuniónak Németország leverésében játszott szerepét, mint amerikai és angol kollegáik. De ezt korántsem következetesen csinálják és sok fenntartással bátyázzák körül magukat.

A második világháborúval foglalkozó nyugat-német történetírás második szakaszára jellemző a kutató elem erősödése, a különféle források, többek között fontos dokumentumok szélesebbkörű felhasználása...

A nyugat-német történetírás első és második szakaszában meglévő különbségeket különösen jól figyelemmel lehet kísérni egy és ugyanazon szerzők különböző időpontokban megjelent munkáiban. Példaként megemlíthetjük Kesselring két könyvét. A "Katona az utolsó napig" és "Gondolatok a második világháborúról" címűeket. Előbbi - visszaemlékezés a sző tulajdonképpeni értelmében; a második viszont arra tesz kísérletet, hogy a szerző a háború problematikáját katonai, politikai tapasztalatainak és élettapasztalatának felhasználásával tárja fel. Ugyanezt lehet elmondani Guderian "Egy katona visszaemlékezései" c. könyvéről és "Oroszországi háborús tapasztalatok" c. tanulmányáról, mely "A második világháború mérlege" c. gyűjteményben jelent meg.

Különbségek vannak azokban a könyvekben is, melyek általános képet adnak a háborúról. Érdemes például összehasonlítani Görlitz "A második világháború, 1939-1945" c. könyvét, mely 1951-52-ben jelent meg, és Jacobsen "Az 1939-45. évi második világháború krónikában és dokumentumokban" című, 1959-ben megjelent könyvét. 1/.

A második világháborúval foglalkozó nyugat-német történeti irodalom bősége és különfélesége rendkívül nehézzé teszi még osztályozási elvük megválasztását is.

Külön kell választani mindenekelőtt az emlékiratokat és az okmánygyűjteményeket...

A memoárirodalom a második világháborúval foglalkozó nyugat-német irodalom egyik leggazdagabb ága. Különösen termékenyeknek bizonyultak e vonatkozásban a hitlerista tábornagyok és tábornokok. Az életbenmaradt nagy hitlerista hadastyánok legnagyobb része megírta a maga emlékiratait:

- E. von Manstein. Verlorene Siege. Bonn, 1955.
A. Kesselring. Soldat bis zum letzten Tag. Bonn, 1953;
idem. Gedanken zum zweiten Weltkrieg. Bonn, 1950.
P. Kleist. Zwischen Hitler und Stalin. Bonn, 1950.
F. Paulus. Ich stehe hier auf Befehl. Heidelberg, 1960.
K. Dönitz. Zehn Jahre und zwanzig Tage. Bonn, 1958.
F. Halder. Hitler als Feldherr. München, 1949.
H. Guderian. Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951.
H. Friessner. Verratene Schlachten. Hamburg, 1956.
H. Hoth. Panzeroperationen. Heidelberg, 1956.
H. Speidel. Invasion. 1944. Tübingen, 1949.
S. Westphal. Heer in Fesseln. Bonn, 1950.
A. Heusinger. Befehl im Widerstreit. 2. Aufl. Stuttgart, 1957.
O. Dietrich. Zwölf Jahre mit Hitler. München, 1955.
W. Warlimont. Im Hauptquartier deutscher Wehrmacht 1939-1945. Frankfurt am Main, 1962.
E. von Rintelen. Mossulini als Bundesgenosse. Tübingen, 1951.
K. Koller. Der letzte Monat. Manheim, 1949.
W. Erfurt. Der finnische Krieg 1941-1944. Wiesbaden 1950.
H. Esbeck. Afrikanische Schicksalsjahre. Wiesbaden, 1949.

Irtak még könyveket többek között a tisztek közül B. Lossberg; 2./ W. Baumbach; 3./ W. Müller; 4./ H. Rudel; 5./ G. Toepke 6./ Kiadták emlékirataikat a nem-katonai foglalkozások képviselői is, olyanok, mint a rosszemlékű Schacht 7./, továbbá Weizsäcker, 8./ Abetz, 9./ Schweppenburg, 10./ Schmidt 11./ és Holldack 12./.

Az emlékiratok szerzői, akik maguk is aktiv résztvevői voltak az eseményeknek, főleg arról írnak, ami nemcsak a történelem lapjaira kinálkozik, de egyben személyes életrajzuk lapjaira is. Ez határozta meg a felsorolt könyveknek mind bizonyos történelem-ismertető értékét, mind hibáit is, mert a hivatásos történészek idealista módszereikhez és reakciós ideológiájukhoz itt még az a tudatos törekvés is járul, hogy az eseményeket a szerző számára előnyös színben tüntessék fel. Maguk az emlékiratok szerzői sem tudják tagadni a könyveikben jelentkező szubjektívizmust. Manstein például ezt írja saját könyvéről: "Nem kutató történész, hanem az események közvetlen résztvevője szólal most meg e könyv hasábjain. Bármennyire is igyekezett a szerző tárgyilagosan látni a lefolyt eseményeket, az embereket és az általuk hozott döntéseket, az események közvetlen résztvevőinek ítéletei mindig szubjektívek maradnak. 13./

E munkák tulnyomó többségének legrosszindulatubb tendenciája szerzőik nyílt vagy alig álcázott revansizmusa. Sokan közülük egyenesen megmondják, azért írnak, hogy le lehessen

vonni a szükséges tanulságokat a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni jövőbeli háboru érdekében...

Tulzás nélkül állíthatjuk, hogy a második világháborúról szóló memoárirodalom a legzavarosabb áramlat a nyugat-német történetírás özönében. És ez nem is csodálatos, hiszen a memoárirók túlnyomó többsége a hitleri birodalom aktív tényezője, a nemzetiszocializmus meggyőződéses híve volt...

Ami a dokumentumgyűjteményeket illeti, ezek két csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak a tiszta értelemben vett dokumentumgyűjtemények, ahol a szerzők kommentárjai csak a lábjegyzetek és rövid lélekzetű előszók szerény helyét foglalják el. Ezek közé kell sorolni Walter Hubatschnak /a bonni egyetem nyilvános rendes történelem professzorának/ "Hitler hadvezetési irányelvei, 1939-1945." c. gyűjteményét, 14./ valamint a Wehrmacht főparancsnoksága hadművelleti naplójának négykötetes kiadását, melyet a göttingeni egyetem professzora, P.E.Schramm adott ki. 15./ Az ilyenfajta munkákat természetesen csak forrásmunkáknak lehet tekinteni a szó szoros értelemben vett tudományos kutató munkához.

A dokumentumgyűjtemények másik, terebélyesebb csoportja terjedős kommentárokkal és tanulmányokkal van ellátva, melyek összekapcsolják az egyes kiválasztott dokumentumokat. E könyvek kísérletet jelentenek arra, hogy megfelelően összeválogattott, a szó szoros értelemben vett történelmi dokumentumnak gyakran nem is tekinthető anyag publikálása révén a háborúról a szerzőnek legmegfelelőbb szemszögből adjanak általános képet. Ide kell sorolni H.Jacobsen "Az 1939-1945. évi második világháboru a krónikában és a dokumentumokban c. könyvét. 16./

1956-ban Jacobsen kiadta "Az 1939-1940. évi nyugati hadjárat előzményeinek dokumentumai" c. gyűjteményt, 1960-ban pedig a nyugati hadjárat dokumentumgyűjteményét. 1957-ben Jacobsen kiadta a "Sárga eset" /Fall Gelb/ c. terjedelmes munkáját, Franciaország megtámadásának tervét, 1958-ben "Dünkirchen" c. könyvét, 1960-ban pedig Rohwerrel együtt "A második világháboru döntő csatái c. könyvét. 17./

Az a munka, amelyikről most szó van, "Az 1939-1945. évi második világháboru a krónikában és dokumentumokban" című könyv, három részből áll. Az első rész az események krónikája. Az események felsorolásával együtt mindkét félre vonatkozóan adatokat hoz a legnagyobb hadműveletekben résztvett erők csoportosításáról és összetételéről. A legterjedelmesebb a második, "Dokumentumok" című rész. 18./ Ezeket olyan módon válogatták össze, hogy bizonyítékokat adjanak a könyv harmadik részéhez, amelynek címe: "Igy vesztettük el a második világháborút".

A könyv azért érdekes, mert számos fontos dokumentumot idéz, közöttük a Wehrmacht Főparancsnokságának /OKW. Oberkommando der Wehrmacht/ 20 irányelvét és nem is sikertelen kísérletet tesz a második világháboru kronológiájának összeállítására. De még ez a munka is igen távol áll az események objektív értékelésétől...

Az e csoportba tartozó következő munka Michael Freund háromkötetes "A jelenkor világtörténete dokumentumokban" c. műve, 19./A Freund által idézett dokumentumok részben a volt német külügyminisztérium irattárából származnak. Az idézett dokumentumok szövegei összefonódnak a szerző tendenciózus kommentárjaival. Így például azt állítja, hogy a Szovjetunió azzal, hogy szerződést kötött Németországgal, szabadra állította a szemafort Hitler háborújához.20./ Ez a verzió igen elterjedt a nyugat-német történetírásban, s ezért nem lesz haszontalan néhány szót szólni róla. A szerződés megkötésének pillanatában, 1939 augusztus végén, olyan helyzet alakult ki, hogy ha ezt a szerződést nem írták volna alá, akkor a Szovjetunió a kétfrontos háború reális veszélye elé került volna, ténylegesen az imperializmus minden országával szemben. Valóban, ebben az időben Anglia és Franciaország teljesen egyértelműen elutasították a szovjet kormány minden arra irányuló kísérletét, hogy a fasiszta agresszióval szemben kollektív biztonságot érjenek el. Japán pedig, amely ragaszkodott Mongóliára vonatkozó területi követeléseihöz és megtagadta, hogy megneptámadási szerződést kössön, a Halhin-Gol folyónál elszenvedett csapás után tartalékait fokozatosan a konfliktus körzetébe vonta. Magának Hitlernek hivatalos nyilatkozatából világosan kitűnt Németországnak az a szándéka, hogy megtámadja Lengyelországot. Ez azt jelentette, hogy felvonulási területhez jutván, utána Hitler csapást fog mérni a Szovjetunióra is.

Nem nehéz elképzelni, milyen irányt vett volna az események fejlődése, ha a szovjet kormány e pillanatban elutasította volna Németország szerződéskötési ajánlatát. A hitlerista klikk ezt az elutasítást úgy magyarázta volna, mint tényleges hadüzenetet részünkről Németországnak, ezért a Lengyelországgal való leszámolás után a Wehrmacht minden erejét tovább zudította volna keletre. A nyugati imperialista államok ebben az esetben aligha foganatosíthattak volna Németországgal szemben bármiféle aktív rendszabályokat. Ellenkezőleg, logikusnak tűnik annak feltételezése, hogy segíteni kezdték volna Németországot...

Ugyanebbe a csoportba kell sorolnunk W. Anger "A Harmadik Birodalom dokumentumokban" c. könyvét.21./

Jellemző, hogy a könyv szerzője, éppugy, mint az általunk már vizsgálat tárgyává tett fenti emlékiratok szerzői, a Németország gyenge szövetségeseiről szóló verzióhoz tartja magát. A szerző idézi a berlini japán követ 1943. évi március 6-i nyilatkozatát, melyben a japán kormány közölte, hogy Japán számára lehetetlen hadba lépni a Szovjetunió ellen és egyidőben támadni délen és északon.22./ A gyűjteményes kiadás összeállítója nyilván nem osztja a japánok érveit, mert sajnálattal beszél a Führer e diplomáciai lépésének eredménytelenségéről.

Álljunk meg azoknál a műveknél, melyek következetesen ismertetik a háborús eseményeket és határozott történetírói érdekességük van. Hivatalos történészek, katonai tényezők és közírók munkái sorolhatók ide. Meg kell említeni közülök Wal-

ter Görlitz kétkötetes "A második világháború" c. munkáját.23./

Az események tárgyalása a könyvben lényegében időrendben történik, de vannak fejezetek, melyek a fegyveres erők egyes fegyvernemeinek működését világítják meg. Ilyen például a XVII. fejezet - "Háború a levegőben", a XIX. fejezet - "Háború a tengeren", a XXII. fejezet - "Könyörtelen háború" /partizánháború az 1939-1945. években/. Egészében a könyv tartalma a nyugat-német történészekre jellemző szellemet tükrözi. Mindazonáltal rendszeressége és az események széles siku tárgyalása folytán a könyv, mely nagy tudományos apparátussal van ellátva, nem nélkülöz bizonyos megismertető értéket. Görlitz könyvét fentebb már összehasonlítottuk Jacobsen munkájával...

A második világháború eseményeit egészében ismertető munkák közé tartoznak azok a könyvek is, melyek hosszabb történelmi időszakokat ölelnek fel, s melyek a második világháborúnak csak egyes fejezeteket vagy részeket szentelnek. Itt a háború eseményei természetesen tömör megvilágításba kerülnek. Az effajta munkák közül meg kell említeni Herzfeld "új világ" c. művét.24./ A második világháború eseményeit világítják meg H. Löwenstein "Német történet"25./, W. Momsen "A nyugat története a francia forradalomtól a jelenkorig. 1789-1945."26./, R. Luth "Gondolatok a világtörténelem negyven évéről" 27./ c. könyvei is. Luth könyvében van többek között egy olyan gondolat, mely hasonlóságot mutat Görlitz általunk már áttekinített koncepciójával. Luth ezt írja: "Igazában csak három állam értette meg a világforradalom veszélyét... és ezek a bolsevizmus visszaverésére antikomintern paktumot kötöttek."28./ Luth véleménye szerint ebből mindenki előtt világossá válhat, mennyire igazságtalan a történelem a Führer, a Duce és a japán militaristákkal szemben, akik pedig ilyen irigylésreméltó éleslátást tanusítottak.

A teljes második világháború eseményeinek menetét megvilágító munkák csoportjába sorolható néhány tanulmánygyűjtemény is.

Ide tartozik a "Végzetes döntések" c., New Yorkban 1956-ban kiadott könyv, mely különböző szerzők /német tábornokok/ tanulmánygyűjteménye. Minden egyes tanulmány egyben az egész mű egy-egy fejezete is, melyeket az alapgondolat egysége és a tárgyalási mód következetessége kapcsol össze. A könyv egészében a második világháború legfontosabb szakaszait világítja meg, többek között az 1939-1940. évek eseményeit, az Angliáért folyó csatát, a háború méreteinek kiterjedését /a Szovjetunió megtámadását/, a moszkvai csatát, az El Alamein-i csatát, a sztalingrádi csatát, a franciaországi partraszállást, a nyugati hadszíntér eseményeit stb...

A volt hitlerista tábornokok, politikusok és közgazdászok abban a felismerésben, hogy amerikai kollegáik sugalmazzák nekik a helyes utat, elhatározták, hogy a továbbiakban is ilyen értelemben tevékenykednek. Így jelent meg néhány, a második világháború történetét megvilágító kollektív munka. Nevezük meg ezek közül az orosz nyelvre is lefordított "Az 1939-1945.

évi világháboru"29./ c. munkát. Némileg magányosan áll ebben a sorban "A második világháboru mérlege"30./ c. könyv, amely a háborus eseményeknek nem rendszeres ismertetését adja, hanem inkább arra tesz kísérletet, hogy a háborus tapasztalatokat, annak különféle aspektusaiban, teljesen meghatározott céllal tegye közkinccsé - hogy t.i. azt az elkövetkező revansista háboruban felhasználhassák. Feltételezhetjük, hogy a többi, általunk megnevezett könyvnek is hasonló rendeltetése van.

Ez a műfaj tovább fejlődik. 1960-ban, az általunk már említett H.A. Jacobsen, egy J. Rohwer nevű másik történésszel együttműködve 31./ bizonyos 1954-ben alakult "Hadtörténeti Kutatások Munkaközössége" megbízásából kiadta Stuttgartban "A második világháboru döntő csatái"32./ c. könyvet. A könyv elé bocsátott előszóban a szerzők megindokolják művük célját. Többek között ezt írják: "A második világháboru kutatása a legújabbkori történelem egyik legfontosabb feladata. A nyugati szövetségesek saját és a németektől zsákmányolt dokumentumok alapján már régen kiadták a háboru egyes problémáinak és az egész háborunak számos hivatalos és félhivatalos leírását. Bizonyos hallgatási időszak után napjainkban a Szovjetunió is hozzálátott a nagyterjedelműnek szánt "Nagy Honvédő Háboru Története" kiadásához. A német hadtörténeti kutatók csak most kaptak lehetőséget arra, hogy hozzákezdjenek hasonló fajtájú publikációkhoz, miután a győztes hatalmak átadták az NSZK-nak a háborus időszakról fennmaradt német dokumentumokat."33./...

Napjainkban Jacobsen, Hans Dollingerrel együtt, befejezte "A második világháboru illusztrációkban és dokumentumokban"34./ c. agyonreklámozott "monumentális mű" kiadását...

A történeti munkák említett csoportjáról általános következtetésként azt mondhatjuk, hogy e könyvek szerzőinek átfogó tervei komoly ellentétben állanak analitikus lehetőségeikkel, mivel idealista beállítottságuk és hibás módszereik gyakran nem teszik lehetővé a polgári történészek számára, hogy a szokásos tényközlés színvonala fölé emelkedjenek. Ráadásul az említett művek szerzői nem rettennek vissza a tények tudatos ferdítésétől sem...

E munkákban a szerzőknek lehetőségük volt arra, hogy a háboru valamennyi eseményét megpróbálják felhasználni saját következtetéseik "igazának" bizonyítására. Fő eszmei töltésük az a többé vagy kevésbé álcázott törekvés, hogy rehabilitálják a hitlerizmus agresszivitását, megmutassák, hogy Németország az egész "nyugati világ" érdekében cselekedett, méltánytalanul szenvedett és most - új szövetségesei támogatásával - kompenzációt kell kapnia a hidegháboru valamennyi módszerének segítségével, és ha ez nem lenne elegendő, akkor a meleg háborúval is...

A következő csoportba tartozó munkák szerzői aránylag szűkebb tematikára szorítkoznak. A munkákban a háboru egyes problémáiról és eredményeiről van szó. Ez a csoport mennyiségileg nagyszámu és tartalmilag különféle jellegű.

A német belpolitikai helyzet fejlődésével kapcsolatos kérdéseket világítják meg az alábbi munkák: H. Serafim "Alfred Rosenberg politikai naplója"35./; H. Rothfels "Hitler német ellenzéke"36./; M. Göhring "Bismark örökösei 1890-1945, Németország utja II. Vilmostól Hitler Adolfig"37./; G. Ritter következő könyvei: "Karl Goerdeler és a német ellenállási mozgalom"38./; "A Wehrmacht és a Hitler elleni politikai ellenállás" /A jelenkor végzetes kérdései/, mely könyv a bonni honvédelmi minisztérium kiadványa39./; "Az európai egypártrendszeres állam keletkezéséről"40./; "A történelem, mint a művelődés eszköze, a történelmi-politikai problémák új felfogásának kérdéséhez"41./; "Európa és a német kérdés"42./; "A militarizmus problémája Németországban"43./.

Amint ebből a felsorolásból is kitűnik, ezzel és az ezzel rokon problémákkal nagyszámu munkában foglalkozik a nyugati német történetírás egyik oszlopa, Gerhard Ritter teológiai és történész professzor, a müncheni történészbizottság tagja, Könyvei és tanulmányai széles körben ismertek nemcsak az NSZK-ban, hanem az USA-ban, Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Japánban és más kapitalista országokban is. A második világháború előestéjén és annak folyamán Ritter mint a fasiszta politika trubadurja szerepelt. A háború végén belekeveredett a Goerdeler ügybe, börtönbe zárták, ahonnan a szovjet csapatok szabadították ki.

A háború után Ritter, aki a németországi reformáció története szakértőjeként számított, Németország legujabbkori történetével kezdett foglalkozni, különösen a második világháború időszakával. Az e témával foglalkozó valamennyi munkájának alapvető eszmei beállítottsága abban a törekvésben áll, hogy igazolja a német militarizmust és megindokolja a bonni köztársaság militarizálásának szükségességét. Németország második világháború alatti belpolitikai fejlődését Ritter úgy tárgyalja, mintha az ellentmondana Németország történelmi hagyománya-
inak. Igyekszik a német fasiszmust valamiféle "fenoménnek" feltüntetni44./, amelynek nem voltak meg a gyökerei Németország társadalmi és gazdasági strukturájában. Ez nem pusztán a háború kirobbantása bűnének leplezett áthárítása a német monopoltőke és militaristák válláról a halott "Führer" vállára, hanem kísérlet arra is, hogy a fasiszmust véletlen jelenséggént értelmezzék, amely nincs kapcsolatban a kapitalista rendszerrel. Ritternek az a törekvése, hogy elhatárolja magát a fasiszmustól és rehabilitálja a német imperializmust, kiütöközt az 1944. július 20-i összeesküvéssel foglalkozó elég nagyszámu, fentebb már idézett munkából is. Ritter szerint az összeesküvés célja az volt, hogy "belső fordulat segítségével idejekorán elhárítsák Németországról a szerencsétlenséget, a hatalmas katonai katasztrófát".45./

A július 20-i események Ritter-féle interpretálása arra irányul, hogy felmagasztalja a Hitler-ellenes burzsoa-militarista ellenzék reakciós szárnyát, de ugyanakkor befeketítse az összeesküvés legradikálisabb résztvevőit /Stauffenberg, Trott, Reichweint, Lebert/...

A legmagasabb német tervező és parancsnoki fórumokkal, a háboru katonapolitikai problémakörével kapcsolatos kérdéseket világítják meg pl. a következő könyvek: W. Erfurt: "A német vezérkar története"46./, K. Rieker "Egyetlen ember elveszt egy világháborút"47./, P.E. Schramm: "Hitler, mint katonai vezető" 48./.

Ennek az alcsoporthoz jellemző fő tendenciája, hogy vonzó színben igyekszik feltüntetni a német vezérkart, s ugyanakkor igyekszik bebizonyítani Hitler teljes illetéktelenségét a katonai hadászat és a hadvezetés művészete terén, ami állítólag Németország háborús vereségének is oka volt.

Részletek Jeremenko marsall tanulmányából, "A II. világháború meghamisítói ellen." Moszkva, 1964. c. tanulmánykötetből.

J E G Y Z E T E K

- 1./ W. Görlitz. Der zweite Weltkrieg 1939-1945. Stuttgart, Bd. I. 1951; Bd. II., 1952; H.A. Jacobsen. 1939-1945. der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt, 1959.
- 2./ B. Lossberg. Im Wehrmachtsführungsstab. Hamburg, 1949.
- 3./ W. Baumbach. Zu spät. Aufstieg und Untergang der deutschen Luftwaffe, München, 1949.
- 4./ W. Müller. Gegen eine neue Dolchstoßlüge. Hannover, 1948.
- 5./ H. Rudel. Trotzdem. Waiblingen, 1950.
- 6./ G. Toepke. Stalingrad. Wie es wirklich war. Stade, 1949.
- 7./ J. Schacht. Meine Abrechnung mit Hitler. Hamburg, 1948.
- 8./ E. Weizsäcker. Erinnerungen. München, 1950.
- 9./ O. Abetz. Das offene Problem. Köln, 1951.
- 10./ G. von Schweppenburg. Erinnerungen eines militärattachés in London.
- 11./ P. Schmidt. Statist auf diplomatischer Bühne 1923-1945. Bonn, 1949.
- 12./ H. Holldack. Was wirklich geschah. Die diplomatischen Hintergründe der deutschen Kriegspolitik. München, 1949.
- 13./ E. von Manstein. Op. cit., 5.p.
- 14./ W. Hubatsch. Hitlers Weisungen für den Kriegsführung 1939-1945. Frankfurt am Main, 1962.
- 15./ P.E. Schramm. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Wehrmachtsführungsstab 1940-1945. Frankfurt am Main, 1961-1962.
- 16./ H.A. Jacobsen. Op. cit. Hans Adolf Jacobsen 1925-ben született. A Wehrmachtban szolgált, mint hadapródiskolai közismereti tárgyat előadó tiszt. 1945-től 1949-ig szovjet fogságban. 1950-1955. között a heidelbergi és a göttingeni egyetemeken tanított. Ezután tudományos munkatársa a mainzi Európai Történeti Intézetnek, a Frankfurt am Mainban székelő Európai Politikai és Közgazdasági Intézetnek. 1956. óta újkorai történeti tanszéki docens a Bundeswehr koblenzi katonaiskolájában.
- 17./ H.A. Jacobsen, J. Rohwer. Die Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges, Frankfurt am Main, 1960.

- 18./ Az összesen 177 dokumentumból 34 előszörre kerül közlésre. Dokumentumonként bőségesen idéz kivonatokat Hitler, Jodl, Göbbels és mások beszédeiből.
- 19./ M. Freund. Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten. München, 1955-1956.
- 20./ Ibid., Bd. III. 361.p.
- 21./ W. Anger. Das dritte Reich in Dokumenten. Frankfurt am Main, 1957. 177.p.
- 22./ Ibid., 177.p.
- 23./ W. Görlitz. Op. cit., Bd. I. 1951. Walter Görlitz, ujságíró /a "Die Welt" c. folyóirat munkatársa/, történész. Született 1913-ban. 1943-1945. között a Wehrmachtban szolgált. Görlitz írta még a következő munkákat: "A német vezérkar". /W. Görlitz. Der deutsche Generalstab. Frankfurt am Main, 1950./ "Adolf Hitler" /W. Görlitz, A. Quint. Adolf Hitler. Stuttgart, 1950./ Ez utóbbi munkáját A. Quint nevű másik történésszel együtt írta.
- 24./ H. Herzfeld. Die moderne Welt. Braunschweig, 1957.
- 25./ H. Löwenstein. Die deutsche Geschichte. Frankfurt am Main, 1957.
- 26./ W. Momsen. Geschichte des Abendlandes von der französischen Revolution bis zum Gegenwart. 1789-1945. München, 1951.
- 27./ R. Luht. Gedanken über vierzig Jahre Weltgeschichte. Wiesbaden, 1957.
- 28./ Ibid., 6.p.
- 29./ "Мировая война 1939-1945.". Москва, 1957.
- 30./ "Итоги второй мировой войны". Москва, 1957.
- 31./ Jürgen Rohwer, a filozofia doktora, született 1924-ben. 1942-1945 között a haditengerészetben szolgált. Jelenleg a stuttgarti legujabbkori történelmi könyvtár igazgatója.
- 32./ H. A. Jacobsen, J. Rohwer. Op. cit.
- 33./ Ibid., VI.p.
- 34./ H. A. Jacobsen, H. Dollinger. Der zweite Weltkrieg in Illustrationen und Dokumenten. Bd. 1-3. München.
- 35./ H. Serafim. Das politische Tagebuch Alfred Rosenberg. Berlin-Frankfurt am Main, 1956.

- 36./ H. Rotfels. Die deutsche Opposition gegen Hitler. 2. Auflage. Frankfurt am Main, 1958.
- 37./ M. Göhring. Bismarks Erben 1890-1945. Deutschlands Weg von Wilhelm II. bis Adolf Hitler. Wiesbaden, 1949.
- 38./ G. Ritter. Karl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbe-
wegung. Stuttgart, 1955.
- 39./ G. Ritter. Die Wehrmacht und der politische Widerstand
gegen Hitler. Tübingen, 1957.
- 40./ G. Ritter. Vom Ursprung des Einparteienstaates in Europa.
"Historisches Jahrbuch", 1955.
- 41./ G. Ritter. Geschichte als Bildungsmacht. Stuttgart, 1949.
- 42./ G. Ritter. Europa und die deutsche Frage. München, 1948.
- 43./ G. Ritter. Das Problem des Militarismus in Deutschland. -
"Historische Zeitschrift" /München/, Bd. 177. 1954.
- 44./ G. Ritter. Europa und die deutsche Frage. 193.p.
- 45./ R. Ritter. Die Wehrmacht und der politische Widerstand...,
370-371.p.
- 46./ W. Görnitz, A. Quint. Adolf Hitler, Stuttgart, 1952.
- 47./ K. Rieker. Ein Mann verliert einen Weltkrieg. Frankfurt
am Main, 1955. Ebben a könyvben K. Rieker arról ír, mi-
lyen hibákat követett el Hitler a hadműveletek vezetésé-
ben a német-szovjet fronton az 1942-1943. évek döntő hó-
napjaiban.
- 48./ P.E. Schramm. Hitler als militärischer Führer. Bonn, 1962.
Hitlernek, mint főparancsnoknak tevékenységét bőségesen
illusztrálja az OKW. speciális naplóiból, tábornokok em-
lékirataiból stb. vett kivonatokkal.

A nagy volgai csata a nyugati történetírásban

A volgai csata történetét eltorzítva ábrázoló polgári történetírók egyik legelterjedtebb módszere az a törekvés, hogy ezt a történelmi jelentőségű csatát olyan csatákkal állítsák egy sorba, amelyekben angol-amerikai csapatok vettek részt. Sőt mi több, a polgári történészek a volgai csatát "helyi jelentőségű"-nek igyekeznek feltüntetni, melynek csak a szovjet-német frontra volt jelentősége, de ugyyszólván semmi befolyással sem birt a második világháború egészének menetére. Elferditik a második világháborúban bekövetkezett gyökeres fordulat lényegét is. Mivel a volgai csatával egy időben folyt az angolok által megnyert El Alamein-i csata is, természetesen különös buzgalommal törekszenek e két csata második világháború történetében játszott szerepének és jelentőségének felcserélésére, időnként pedig úgy állítják be a dolgot, hogy a szovjet csapatoknak a Volga mentén és az 1942/43. évi téli hadjáratban kivívott győzelmei majdhogya nem a németek északafrikai vereségének következményei.

A volgai csata jelentőségének csökkentésére egyik módszerük az, hogy elméletet állítanak fel a háború néhány úgynevezett fordulópontjáról, ilyennek minősítve olyan eseményeket, amelyeknek a második világháború egész menete szempontjából valójában csak másodrendű jelentőségük volt.

Például Deane amerikai tábornok - teljesen elvesztve szemmértékét - a volgai csatát egy sorba állítja az amerikai flottának a japán hajóraj felett Midway szigeténél, 1942 júniusában aratott győzelmével, a német ellentámadás megghiusulásával az Ardenneknben, 1944. december - 1945. januárjában és azaz, hogy az amerikai csapatok hídft létesítettek a Rajna jobb partján Remagennél 1945. márciusában. Ezt a csatát Deane "az egyik helyi jelentőségű eseménynek" tartja.1./

A moszkvai amerikai katonai misszió volt főnöke természetesen jól tudja, hogy a csendes-óceáni Midway sziget elfoglalására irányuló japán hadművelet nem érte váratlanul az amerikaiakat. Elfogtak egy japán rádiogrammot és így már három hónappal előbb tudtak erről a hadműveletről, gondosan felkészültek, a szigeten lévő amerikai csapatok várták az ellenfelet. Az 1942. június 4-6. között lezajlott tengeri csatában a japánok 3.500 embert vesztettek, továbbá 4 repülőgép-anyahajót, 2 nehéz cirkálót és pár más hajót. Az amerikai légierő 300 em-

bert és néhány repülőgépet vesztett.2./ Kétségtelen, hogy ez az ütközet a japánokat meggyengítette a Csendes-óceánon, de ez nem hathatott ki döntő módon a háboru egész menetére, hiszen a csendes-óceáni hadszíntér a háborunak ebben a szakaszában csak másodrendű szerepet játszott.

Ami pedig a németek ardenneki áttörésének kudarcát illeti, 1945. elején, mellyel Deane tábornok a volgai csatát összehasonlítja, ez a két hadművelet egyáltalán nem hasonlítható össze, mivel az ardenneki csata olyan körülmények között folyt le, amikor a hadászati kezdeményezést valamennyi fronton szilárdan a szövetségesek tartották kézben, Németország végleges leverése pedig már csak idő kérdése volt.

Egyáltalán nem állja a kritikát a volgai csatának a remageni hídfő elfoglalásával való összehasonlítása sem. 1945. elején a szövetségesek - alig ütközve német ellenállásba - elérték a Rajnát, sőt - amint ezt George Ermann angol történész megírja - legnagyobb csodálkozásukra váratlanul még a folyón is át tudtak kelni a németek által fel nem robbantott hidon, kis hídfőállást teremtve a jobb parton. Ez a hídfő a továbbiakban kibontakozási alapul szolgált a szövetségesek Németország belsejébe irányuló támadásánál.3./ Vitathatatlan, hogy igen előnyös hídfőállás volt, de játszhatott-e ez komoly szerepet a háboru kimenetelében abban az időpontban, amikor a szovjet csapatok már 60 km-re állottak Berlintől? Nem valószínű, hogy Deane tábornok meg legyen győződve arról, mégis minden fenntartás nélkül állítja.

Néhány polgári történetíró egyáltalán nem veszi magának a fáradságot, hogy megkísérelje összehasonlítani a volgai csatát az angol-amerikai csapatok csatáival. Egyszerűen agyonhallgatják a volgai csatát, vagy éppen csak megemlítik, egyáltalán nem tárva fel a háboru kimenetelére gyakorolt hatását.

Igy jár el például F. Morgan angol tábornok, a szövetségesek észak-franciaországi partraszállásával foglalkozó könyvében. Morgan a szovjet hadsereg volgai győzelmének jelentőségét úgy foglalja össze, hogy "az oroszok Sztalingrádnál magukhoz ragadták a kezdeményezést és megkezdték támadásukat nyugat felé.4./.

Bedell Smith tábornok, Eisenhower leghívebb harcostársa, könyvét az 1944-45. évi európai hadműveletek áttekintésének szenteli, de egyetlen szóval sem emlékszik meg a volgai győzelemről, amely pedig megteremtette a szükséges előfeltételeket a szövetségesek európai sikereihez, és nem emlékszik meg általában a szovjet-német frontról sem. Nincs semmi a könyv első részében sem, melynek címe: "Előjáték a partraszálláshoz", bár ott említés történik az angolok és amerikaiak 1942. novemberi északafrikai partraszállásáról és az 1943. májusi tuniszi győzelmről is.5./.

Hasonlóképpen járt el a szövetségesek északafrikai hadjáratának egyik aktív résztvevője, Montgomery tábornagy is. Em-

lékirataiban kivételes részletességgel ír le minden hadműveletet, amelyet a 8. angol hadsereg csapatai parancsnoksága alatt hajtottak végre, kezdve az El Alamein-i csatával /1942. október 23./, s végezve az olaszországi Angro folyó menti ütkö-zettel, /1943. november 28./. Montgomery mértéktelenül felma-gasztalja a 8. hadsereg partraszállását az "Európa-erődben". A tábornagy teljes részletességgel írja le a szövetségesek kato-nai közigazgatási tevékenységét Észak-Afrikában és Olaszor-szágbán, megvizsgálja az Olaszországgal kapcsolatos politikai problémákat, de a volgai, a kurszki és általában a szovjet-né-met front eseményeinek katonai méltatását az olvasó nem találja meg ezekben az emlékiratokban, hacsak ide nem számítjuk "a szovjet csapatok volgai támadásának" futólagos megemlítését.6./

Több, mint szerényen írja le naplójában a hitleristák volgai katasztrófáját Allanbrook angol tábornagy is. A naplót A. Bryant angol történész adta ki. Paulus tábornagy kapitulá-cióját a szerző úgy tekinti, mint azoknak az eseményeknek e-gyikét, amelyek időben egybeestek a 8. hadsereg ellátására szolgáló első angol szállítmány megérkezésével Tripoliba, és a Montgomery-csapatok elővédjének Tuniszba érkezésével.7./.

Nem maradnak el az USA és Nagybritánia katonai személyi-ségeitől a hivatásos politikusok és történészek sem. Így Fos-ter Rea Dulles ismert amerikai történész 1955-ben kiadta so-ronlévő könyvét, melynek nagyzólóan ezt a címet adta: "Amerika világhatalommá válása 1898-1945." De vajon mi keltette föl Dulles figyelmét az 1942. és 1943. évek eseményeiből? "A cse-n-des-óceáni csata Japán ellen... - írja, - az észak - afrikai hadjárat, hadjárat a Földközi-tenger térségében, Németország megtámadása légi uton - ezek az 1942. és 1943. évek legfonto-sabb eseményei."8./ A volgai csatáról nincs egyetlen szó sem.

Furcsán néz ki a tárgyilagosság, amellyel Foster Rea Dul-les úgy szeret kérkedni, ha felidézzük, hogy egy 1945-ben kia-dott másik könyvében még helyesen értékelte a volgai szovjet győzelmet. Dulles akkor ezt írta: "A Sztalingrád alatti nagy orosz győzelem a szövetségesekben új magabiztossági hullámot váltott ki9./...

Tendenciózusan világítják meg a volgai ütközetet sok más ország történészei és polgári személyiségei is.10./ Meg kell állapítani, hogy a "hidegháború" idején sok burzsoá történész, katonai és politikai tényező kezdte megtagadni azt az értéke-lést, amelyet a második világháború idején a szovjet fegyveres erőkről adtak ki. Nem feltételezhető, hogy nyilatkozataik ef-fajta "evolúcióját" a Szovjetunió társadalmi és politikai rendszerével kapcsolatos nézeteik megváltoztatása okozta volna. A magyarázat inkább az, hogy a súlyos megpróbáltatások éveiben amikor az egész világot országunk mentette meg a hitlerizmus-tól, számos polgári szerző- bár megmaradt szovjetellenes állás-pontján- kénytelen volt tartózkodni a szovjet nép és a szovjet hadsereg elleni durva kirohapásoktól.

Ilyen módon a polgári történetírók egyrészt mértéktelenül felfújják az angol-amerikai szövetségesek észak-afrikai és az amerikaiak csendes-óceáni hadműveleteinek jelentőségét, másrészt minden módon csökkentik a Szovjet Hadsereg volgai győzelmének szerepét. Hogy érzékeltessük, mennyire tarthatatlanok tudományos szempontból az efféle koncepciók, helyénvaló lesz ideiktatni a volgai és észak-afrikai csaták kölcsönös erővi szonyaira vonatkozó adatokat, továbbá a két csatában az ellenfél által elszenvedett veszteségek adatait.

Mint ismeretes, az a döntő hadszíntér, amelyen az ellenfél fegyveres erejének zöme tevékenykedik. Ilyen hadszíntér a háború egész folyamán Európában - többek között 1942 és 1943-ban is - a szovjet-német front volt. A hitlerista parancsnokság, amely 1942. júniusában a keleti fronton 237 hadosztályt /köztük 185 német hadosztályt/ vonultatott fel, 11./ ezek számát szeptember elejére 250-re, 12./ 1942. november közepére azaz a volgai szovjet ellentámadás kezdetére, 263-ra növelte /ebből német hadosztály 194/. A déli irányú támadásra a "Dél" hadseregcsoporthoz az ellenfél 85 hadosztályt összpontosított. 13./ Az 1942/43. évi téli hadjárat alatt a szovjet csapatok az ellenfél több, mint 100 hadosztályát zúzták szét, azaz november 19-én a szovjet-német fronton lévő hadosztályok 40%-át. Ebből fogságba ejtettek vagy teljesen megsemmisítettek több, mint 30 hadosztályt. Az ellenség halottakban és foglyokban ez alatt az időszak alatt 1 millió 200 ezer embert veszített. 14./.

1943 július 1-ére a szovjet-német fronton 231 hitlerista és csatlós hadosztály volt, közöttük 195 német. Igaz, hogy az év elejétől összevetve, az ellenséges hadosztályok száma harminccal csökkent, de nem azért, mert átdobták őket Nyugat-Európába, hanem azért, mert elpusztultak szovjet földön. Ez alatt az idő alatt a hitlerista parancsnokság újra felállított a szovjet-német fronton 17 hadosztályt és nyugatról átdobott 30 hadosztályt.

Ezek voltak tehát a csaták méretei a szovjet-német fronton. 1943. tavaszáig ezek közül is a leggrandiózusabb a volgai ütközet volt, mely hat és fél hónapig tartott. A hadműveletek a volgai frontszakaszon körülbelül 100.000 km²-nyi területen folytak le, a frontvonal kiterjedése pedig 400-850 km. szélső határok között ingadozott. A csata egyes szakaszaiban mindkét részről több, mint 2 millió ember, 2.000 harcokcsi, több, mint 2.000 repülőgép, több, mint 26 ezer löveg és aknavető vett részt. 15./ A hadtörténelem nem ismer olyan csatát, melyet grandiozitásban össze lehetne hasonlítani a volgai csatával.

Ami az El Alamein-i és tuniszi harcokat illeti, ezek jelentőségükben semmilyen vonatkozásban sem lépték túl az észak-afrikai hadszíntér kereteit. Erről tanuskodnak azok az erők is amelyek ezen a hadszíntéren működtek. Az 1942-43. években Észak-Afrikában 4 német és 8 olasz hadosztállyal szemben /melyek az európai fasiszta blokk hadosztályai összlétszámának mindössze 1 1/2 %-át tették ki/ 14 angol hadosztály működött, valamennyi angol erő 14,5%-a és 3 amerikai hadosztály, azaz

az USA-hadsereg hadosztályainak 5,3 %-a. 1943. nyarán és őszén a földközi-tengeri hadszíntéren az olasz-német csapatok ellen mindössze 14 angol-amerikai hadosztály harcolt, ami az USA és Anglia valamennyi csapatának mintegy 9%-át tette ki.

Egyedül a Volga-Don-kanyari ellentámadás folyamán 1942. november 19-től 1943. február 2-ig 5 ellenséges hadsereget zúztak szét. Megsemmisítettek 32 hadosztályt és 3 dandárt, súlyos vereséget szenvedett 16 ellenséges hadosztály. El Alamein-nél viszont az angolok aránylag nem nagy vereséget mértek az olasz-német csapatokra: mindössze 59 ezer embert semmisítettek-, vagy sebesítettek meg, ill. ejtettek fogságba, s ezek közül 34 ezer volt a német.

E két ütközet összevetésénél nem lesz érdektelen megismerni, hogyan értékeli azokat a volt hitlerista tábornokok és a nyugat-német hadtörténészek. Figyelembe kell venni mindenkeelőtt, hogy sok volt hitlerista tábornok - s ezen nyomán néhány történész is - támogatja az angol-amerikai történetírók azon verzióját, amely szerint a Földközi-tenger medencéjében lejátszódott hadműveleteknek döntő szerepe volt. Ide tartoznak elsősorban azok a német tábornokok, akik az észak-afrikai csapatokat vezették, továbbá a hitlerista diplomaták.16./

Népesebb csoportot képeznek a hitlerista Németországnak azok a katonai és politikai személyiségei, akik kénytelenek tárgyilagosan ismertetni az eseményeket és elismerni, hogy Németország sorsa igenis a keleti fronton dönt el. E csoportokhoz tartoznak nemcsak azok a tábornokok, akik a szovjet-német fronton harcoltak, hanem Nyugat-Németország militarista köreiből azon képviselői is, akik a Szovjetunió elleni új háború előkészítése érdekében azt tanácsolják, gondosan tanulmányozni kell az elmúlt háború tapasztalatait és józanul kell mérlegelni az ellenfelet. Eppen ebben keresendő az oka annak, ha a hitleristák kényszeredett beismeréseket tesznek a keleti front eseményeiről.

Hogyan dönti el például a volgai csata jelentőségének kérdését az ismert nyugat-német hadtörténész, a német-fasiszta hadsereg volt tábornoka, Kurt Toppelkirch? Bár az egész háború keretén belül - írja, - tekintélyesebb helyet szánnak az észak-afrikai eseményeknek, mint a sztálingrádi csatának, mégis a Sztálingrád alatti katasztrófa erősebben megrendítette a német hadsereget és a német népet, mert az számukra érzékenyebbnek bizonyult. Ott valami felfoghatatlan történt, valami olyan, amit 1806 óta nem éltek át - s ez az ellenfél által bekerített hadsereg pusztulása."17./ Butler volt hitlerista tábornok a volgai csatát egyenesen a háború fordulópontjának nevezi.18./ Otto-Heinrich Kühner tábornok pedig nemcsak hogy csatlakozik ehhez az értékeléshez, hanem azt is megállapítja, hogy "a 6. hadsereg Sztálingrád alatti kapitulációja nagy hatással volt az észak-afrikai német katonákra. Arról kezdtek gondolkodni és beszélni, hogy rájuk meg egy "Tuniszgrád" veszélye vár".19./ Az említett hitlerista tábornokok e nyílt beismerései azonban nyilvánvaló hamisítással párosulnak, mihelyt

a szovjet hadsereg volgai győzelmének okait kezdik magyarázni.

Ugyanilyen következetlenséget tükröz, a második világháború nagy, kétkötetes illusztrált története, amely 1952-ben jelent meg Nyugat-Németországban. Első kötete, melynek címe: "Nürnbergtől Sztalingrádig", a következő szavakkal végződik: "A Sztalingrád alatti katasztrófa fordulópont volt a háborúban és a német nép ezért nehezen viselte el. Három éven át tartó győzelemsorozat után a vereségek három éve következett. Sztalingráddal a német nép számára súlyos megpróbáltatások időszaka köszöntött be."20./ Ugyanezekkel a szavakkal kezdődik a kiadás második kötete, mely a "Sztalingrádtól Nürnbergig" alcimet viseli: "Sztalingrád - a háború fordulópontja." Sőt még azt is elismeri, hogy 1943. január 31., amikor Paulus a kapitulációs okmányt aláírta, "ha lehet magunkat így kifejezni, a háború dokumentumokkal igazolt fordulópontja volt." 21./ Emeltetett könyv szerzői eléggé határozottan ecsetelik a volgai csata jelentőségét, de nem állják meg, hogy ne adózzanak annak a hírheft elméletnek is, amely több fordulópontról beszél a második világháború történetében. A volgai csata leírása után néhány sorral megjegyzik, hogy El Alamein is "fordulópontja" volt a háborúnak.

Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban Enno von Rintelen tábornok nyilatkozata, aki Olaszország kapitulációjáig Rómában német katonai attasé volt és hivatali beosztásánál fogva ismerte a Földközi-tengeri térség igazi szerepét a német parancsnokság terveiben. Minden kertetelés nélkül azt írja, hogy a "német parancsnokság számára Afrika másodrendű hadszíntér volt", és hogy "az olaszországi háború nem engedte meg a tengely országainak, hogy a Földközi-tenger körzetében a háborút a kedvező kimenetelig folytassák."22./ A szerző azt tartja, hogy az észak-afrikai események kisebb hatást gyakoroltak a szomszédságban fekvő Olaszországra, mint a németek volgai veresége. Rintelen elismeri, hogy a sztalingrádi katasztrófa után eltűnt az olaszok abbéli reménye, hogy saját balsikereiket majd eltakarja Németország fölénye."23./.

Rendkívül érdekes kép tárul elénk Thoma hitlerista tábornok fejtegetéseiből is. Rommel betegsége alatt, majd utódának eleste után Thoma tábornok parancsnokolta a német-olasz csapatokat az El Alamein alatti harcokban. Liddell Hart kijelentette, hogy a németek számára Afrika "paradicsom volt Oroszországhoz képest". Igaz, ugyanakkor cinikusan azt is megmagyarázta, miért tartja a keleti frontot több figyelemre méltónak, mint az afrikait. "Számunkra - hangsúlyozta Thoma tábornok, az angol tisztetekhez fordulva - a jövőben csak Oroszországnak van jelentősége..." "Ez jellemző nyilatkozat volt" - jegyzi meg Liddell Hart.24./ Az egykori megvert hitlerista tábornokok tehát le akarják vonni a tanulságokat a szovjet-német fronton elszenvedett vereségeikből és éppen ezért elég nyíltan ecsetelik a keleten folyt háború valódi képét.

A volgai csatával foglalkozó nyugat-német történetírás elemzésekor ki kell emelni azoknak a hitlerista tábornokoknak

és tiszteknek az emlékiratait, akik közvetlen résztvevői voltak e csatának. A közös vonás, ami a "keleti hadjárat", különösen pedig a volgai csata résztvevőinek emlékiratait jellemzi, az - a leírt események értékelésében mutakozó végtelen következetlenség és ellentmondásosság. Ha arról van szó, hogy át kell adni a "tapasztalatokat" a mostani Bundeswehrnek, akkor a szerzők nem lepleznek el semmit abból, amit keleten átéltek, és óva intenek a Szovjetunió erejének lebecsülésétől. Ha viszont annak szükségessége merül fel, hogy az egyszerű olvasónak megmagyarázzák a hitlerista csapatok által a szovjet-német fronton, többek között a Volga mellett elszenvedett vereség okait, mindenekelőtt pedig saját vereségeiket igazolják, úgy megindul a tudatos ferdítések sora a hitlerista tábornokokból.

Itt van például F.V. Mellentin könyve: "Tankcsaták, 1939-1945." Ez a könyv különös érdeklődésre tarthat számot, mivel szerzője vezérkari tisztként részt vett az észak-afrikai harcokban, 1942. végétől kezdve pedig az egyik páncélos-hadtest vezérkari főnöke volt Sztalingrád alatt, s így minden lehetősége meg volt arra, hogy mindkét csatát végigszenvedje és megfelelő következtetésekre jusson. A bekerített 6. német hadsereg felmentéséért 1942. decemberben az Akszaj-Jeszaulovszkaja folyó mentén lefolyt harcok leírása során a szerző az alábbi következtetésre jut: "olyan tragikus események játszódtak le ebben az időben, amelyek történelmi jelentőségét nehéz lenne eltúlozni. Nem lesz túlzás azt állítani, hogy az ennek az ismeretlen nevű kis folyónak a partjain lefolyt csata vezetett a Harmadik Birodalom válságához és vetett véget Hitler arra vonatkozó reményeinek, hogy nagy birodalmat teremtsen. Ez volt a döntő láncszem a Németország vereségét előre meghatározó események láncolatában."25./

Lehetetlen el nem ismerni F.V. Mellentin e kijelentéseinek igazságát. De ugyanakkor a szerző a legteljesebb mértékben mindjárt el is ferdíti az igazságot, amikor a hitleristák keleti vereségeit a fejletlen uthálózáttal, a német csapatok hiányos hernyótalpas szállítóeszközeivel, valamint Hitler /de távolról sem a tábornokok és a csapattisztek!/- állandó hibáival és más harmadrendű tényezőkkel magyarázza.

Hasonlóképpen érzékelhetők a volgai csata olyan aktív résztvevőinek emlékiratai is, mint E. Manstein tábornagy, G. Doerr és sokan mások,26./, akik kénytelenek elismerni a szovjet csapatok volgai győzelmének jelentőségét.

"A II. világháború történetének meghamisítói ellen" /Moszkva, 1964./ c. tanulmánykötetből részletek, M.J. Szemirjaga cikkéből.

Ж Е Г Ы З Е Т Е К

- 1./ J.R. Deane, The Strange Alliance. New York. 1960. 37. p.
- 2./ "Кампания на Тихом океане". Москва, 1956. 92-93. p.
- 3./ Дж. Эрман. Большая стратегия. Октябрь 1944- август 1945 г. Москва 1958. 119 p.
- 4./ F. Morgan. Overture to Overlord. London, 1950. 78 p.
- 5./ W.B. Smith: Eisenhower's Six Great Decisions /Europe 1944-1945/. New York - London - Toronto. 1956. 2-3. p.
- 6./ Fieldmarshal the Viscount Montgomery of Alamein. El Alamein to the River Sangro. London - New York, 1950. 109 p. idem. Normandy to the Baltis. London - New York - Melbourne. 1947. 2. p.
- 7./ A. Bryant. The Turn of the Tide. 1939-1943. New York, 1957. 377. p.
- 8./ F. R. Dulles. America's Rise to World Power. 1898-1954. New York, 1955. 213. p.
- 9./ F. R. Dulles. Twentieth Century America. Boston - New York - Chicago. 1945. 539. p.
- 10./ J. de Lattre de Tassigny. Histoire de la Première Armée française. Rhin et Danube. Paris, 1949. L. M. Chassin. Histoire militaire de la seconde guerre mondiale. 1939 - 1945. Paris, 1947. G. Gigli. La seconde guerre mondiale. 1939-1945. Bari, 1951.
- 11./ "Сборник материалов по составу, группировке и перегруппировке сухопутных войск фашистской Германии и войск бывших её сателлитов на советско-германском фронте за период 1941-1945 гг." 2.изд. Москва, 1956. 82-83. p.
- 12./ Ugyanott, 112-113. p.
- 13./ Ugyanott, 152-153., 80-81. p.
- 14./ "Вторая мировая война. 1939-1945 гг." Москва. 1957. 441. p.
- 15./ Ист.Вел.От.Войны СС 1941-45. Т.3. М, 1961. 64. p.
- 16./ E. Rommel. Krieg ohne Hass. Herausgegeben von Fr. Lucie-Marie Rommel und Gen. Bayerlein. Heidenheim, 1950. 244. p. A. Kesselring. Soldat bis zum letzten Tag. Bonn, 1953. "Итоги второй мировой войны". Сб.статей. Москва, 1957. 98. p.
- 17./ К. Типпельскирх. История второй мировой войны. Москва, 1956. 256. p.
- 18./ "Итоги второй мировой войны", 196. p.
- 19./ O.- H. Kühner. Wahn und Untergang. 1939-1945. Stuttgart, 1957. 166-167. p.
- 20./ "Der zweite Weltkrieg im Bild". Bd. 1. Baden, 1952. 271. p.
- 21./ Ibid., Bd. 2. 5. p.
- 22./ E. von Rintelen. Mussolini als Bundesgenosse. Erinnerungen des deutschen Militärattachés in Rom 1938-1943. Tübingen und Stuttgart, 1951. 178, 179. p.
- 23./ Ibid. 188. p.
- 24./ B. Liddell Hart. The German Generals Talk. New York, 1948. 35. p.
- 25./ Ф.В.Меллентин. Танковые сражения 1939-1945 гг. Воевое применение танков во второй мировой войне. Москва, 1957. 17. p.
- 26./ E. von Manstein. Verlorene Siege. Bonn, 1955. Г.Дерп. Поход на Сталинград /Оперативный обзор/. Москва, 1957.

D.C. Watt: Kutatási korlátozások.
Az 50 éves zárolási rendszer és az angol külpolitika.

Három évvel ezelőtt cikket irtam az International Affairs-be "Az Egyesült Államok angol külpolitikára vonatkozó forrásanyagáról az 1919-1939 közötti korszakra" címen. A cikk áttekintést adott az Egyesült Államokban a kutatás számára nyitva álló különböző kormányhatósági, elnöki és magánlevéltárak iratanyagáról, amelyek alapján az amerikai történészek és politikakutatók az angol külpolitika számos vonatkozását tanulmányozhatják és tanulmányozzák. A fenti címben megadott időhatár arra enged következtetni, hogy az 1939 utáni korszakra vonatkozóan nagyon kevés, vagy éppen semmi anyag nem hozzáférhető az Egyesült Államokban. Ha ez akkor úgy is volt, a helyzet azóta jelentősen megváltozott. Amerikai tudósok számára hamarosan, legkésőbb már kb. 1966-ra lehetővé válik, hogy amerikai nézőpontról képet kapjanak az angol-amerikai kapcsolatokról abban a korszakban, amikor gyakorlatilag egyetlen olyan vonatkozása nem volt az angol külpolitikának, amely ne befolyásolta volna e kapcsolatokat - átfogó képet, mely egészen 1960-ig, Eisenhower elnökségének a végéig minden eseményt visszatükröz.

Később fogunk foglalkozni azzal, mit jelent ez a helyzet az angol külpolitika történeti feldolgozására vonatkozóan és hogy milyen intézkedések korlátozzák annak gyakorlatát Angliában. Elsősorban azt kell most megvizsgálnunk, melyen fejlődési folyamat tette lehetővé ezt az eredményt az Egyesült Államokban. Döntő tényezőt jelentett a külügyminisztérium határozata az automatikusan mindig tovább tolódó 30 éves időhatár korlátozás életbeléptetéséről. E rendelet következtében a külügyminisztérium levéltárainak teljes anyaga 1934-ig a korlátozások nélkül kutatható anyag listájára került. Ettől a tényről magától még zárva maradhatott volna az irattárak 1939 utáni anyaga, ha nem hoztak volna egy módosító rendelkezést is a korlátozási időszak meghatározására, 10 évvel csökkentve a 30 éves szakaszt. E későbbi korszakra vonatkozó anyag olyan Egyesült Államokbeli állampolgárok számára válik hozzáférhetővé, akik "diplomával rendelkező kutatók, vagy olyan személyek, akiknek bizonyíthatóan jogos szükségük van arra, hogy az ilyen levéltárakból nyerhető értesülésekhez hozzájuthassanak", és az ilyen engedélyek kiadásánál a politika - a hivatalos közlemény szerint - olyan liberális kell, hogy legyen, amennyire ez csak összeegyeztethető a nemzet biztonságának, a más országokkal való baráti kapcsolat fenntartásának és a minisztérium hathatós működésének szempontjaival. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy bármely tisztességes szándékú egyetemi hallgató, aki disszertációján dolgozik, betekinthet a korlátozott korszakra vonatkozó iratanyagba is, hacsak az nem külföldi kormányzatoktól származó dokumentumokból áll.

Aki megismerni kívánja, mennyire ellenséges kép alakulhat ki a brit külpolitikáról ez iratanyag nyomán, az olvassa el, többek között, Furnia professzor Diplomacy of Appeasement /A békéltetés diplomáciája/ c. könyvét, mely arra törekszik,

hogy nemcsak a békéltetés politikája követőinek tulajdonított szokásos nézeteket tulajdonítsa Lord Halifaxnak és Neville Chamberlainnek, de kétkulacsosságot is rájuk akar bizonyítani francia szövetségeseikkel kapcsolatban. Ez az eléggé meglepő tétel természetszerű következménye az Angliával szembeni kételkedő bizalmatlanságnak, /melyet Joseph Kennedy, Anglia amerikai nagykövetének jelentései is visszatükröznek,/ méginkább azonban a messzemenően franciabarát, de még erősebben angolyűlölő Bullitt párisi nagykövet érzelmeinek. Szerencsére ez a tétel megfelelően cáfolható a már kiadott brit diplomáciai iratok alapján; melyek bizonyítják, hogy a Chamberlain-Halifax kormányt joggal vádolható hibák között ez nem szerepel. Az 1939 utáni korszakra azonban nincs hozzáférhető angol forráskiadvány.

A "korlátozott korszak" voltaképpen a hivatalos külügyminisztériumi dokumentumsorozat, a Foreign Relations of the United States időhatárig terjed és automatikusan tolódik tovább, ahogy a sorozat kötetei kiadásra kerülnek. Az elhunyt Kennedy elnök, hivatalbalépésének első évében, időt talált magának arra, hogy irányelveket állítson össze. Ezek lényege: mindent el kell követni, hogy ez a kiadványsorozat párhuzamosan haladjon a 20 éves időhatár továbbtolódásával.

Pillanatnyilag 1943 az utolsó év, ameddig a sorozat terjed. Tekintve, hogy minden naptári évre öt kötetnyi forrása-nyag számítható, ez várható is volt. Természetesen kiadásra kerültek közben már kiegészítendő kötetek is a jaltai és a potsdami konferencia anyagából. Az előirányzat szerint 1966-ra a sorozat fel fogja ölelni a háborús éveket. Ezt a korszakot már most tanulmányozni lehet Franklin D. Roosevelttel iratában keresztül a Roosevelt Library-ban, Hyde Parkban; Cordell Hull külügyminiszter iratanyagából a Library of Congress kéziratosztályán; Stimson hadügyminiszter irataiból a Sterling Library-ban, Yale-ben - és James Forrestal tengerészeti miniszteréből a Princeton University Library-ban.

Az 1945-ös időhatárt máris áttörték az elnöki levéltárat gondozó két új intézmény és egy hatalmas új irattár, a minisztériumok tagjai irattárának felállítással.

Az első ezek között Harry S. Truman Library, Independence-ben, Missouri államban. 1964 márciusában az a kitüntetés ért, hogy meghívtak, vegyek részt egy itt tartott rövid konferencián a Marshall terv keletkezésének és működésének kutatási lehetőségeiről. A könyvtár tartalmába való futó betekintés is gazdag anyagot mutatott nemcsak a Marshall tervre magára, de az angol-amerikai pénzügyi kapcsolatok bonyolult szövevényére, Palesztinára és számos más, hasonlóan fontos tárgyra vonatkozóan is.

Truman elnök saját iratait kiegészíthetik még pénzügyminiszterének, John W. Snyder-nek iratai, ezekhez pedig rövidesen hozzájönnek még Will Clayton helyettes pénzügyminiszter iratai is, akiknek nagy szerepe volt az 1945-46-os angol-ame-

rikai tárgyalásoknál. Ez utóbbi anyagot alaposan felhasználta Dr. Richard N. Gardner: Sterling Dollar Diplomacy c. tanulmányában és W.C. Mallalieu professzor a Marshall terv keletkezéséről szóló cikkében. Úgy éreztem, hogy Mallalieu professzor azzal, hogy fenti tárgyal foglalkozott, kompromittálta a külügyminisztériumi levéltár biztonságát, a külügyminisztérium történeti osztályának vezetője bejelentette ezen a konferencián, amelyen én is résztvettem, hogy az iratokat, melyeket Mallalieu professzor idézett vagy közölt, más történészek számára is hozzáférhetővé fogják tenni. Ezzel egészséges kontrasztot teremtenek az ország multban követett gyakorlatával szemben, amikor is az ilyen módon nyilvánosságra került iratokat elvonták a történeti kutatás lehetősége elől, kb. ugyanolyan elv alapján, mint az istálló ajtajának becsukása a ló ellopása után.

A konferencia során kiderült, hogy az amerikai diplomácia-történészek eddig még nem publikáltak semmit az 1945 utáni korszakról, de legalább tucatnyi ilyen történész nyomul be most erre a területre. Az amerikai fejlődés normális útjeme mellett ez azt jelenti, hogy 1966-67-re már a könyvkereskedésekben lesz legalább négy vagy öt olyan munka, melyeknek szükségképpen foglalkozniuk kell az angol külpolitika kérdéseivel az 1945-52-közötti, u.n. Truman-korszakban, s az angol történészek - elolvasva őket, irigykedhetnek addig is, míg nekik is módjukban áll majd az USA-ba utazni, hogy tanulmányozzák ugyanazokat a forrásokat.

A konferencia azonban még további fejlődésre világított rá. Résztvett ezen az Abilene-ben, Kansas államban nemrég alapított Dwight D. Eisenhower könyvtár igazgatója. A könyvtár elsősorban az elnöki korszak irataiból és aktáiból fog állni, az Eisenhower-kabinet néhány tagja irataival együtt, beleértve Harter külügyminiszter levéltárát. A könyvtár már 1966 elején megnyílik a "tisztességes szándéku" kutatók előtt.

Maga ez a két könyvtár egész kincsesbányája az angol-amerikai kapcsolatok egész területére vonatkozó anyagnak 1960-ig. Értéke azonban beláthatatlanul fokozódik majd a Princeton egyetem keretén belül egy, a huszadik századi amerikai államvezetéssel és belügyekkel foglalkozó újabb kutatóközpont felállítása révén. Princeton már megszerezte a Roosevelt-pénzügyminisztériumból Henry Dexter White iratait, melyeket Dr. Gardner olyan kitűnően használt fel Sterling-Dollar Diplomacy c. munkájában. Az utolsó 18 hónap folyamán megszerezték, ill. hozzáférhetővé tették a kutatás számára James D. Forrestal iratait, melyek a Truman elnöksége alatti első honvédelmi miniszteri működésre vonatkoznak, Bernard M. Baruchét, akinek hivatalos pályafutása az Egyesült Nemzetek Atomenergiabizottságában Amerika képviselőjeként végződött; és Adlai Stevenson iratait 1960-ig. A korszak legnagyobb nyeresége azonban John Foster Dulles levéltára volt, mely végrendeletének alábbi bekezdése következtében jutott hozzájuk:

"A személyes irataimba való betekintést a történettudo-

mányra, politikatudományra, nemzetközi kapcsolatokra vagy hasonló tárgyakra vonatkozó tisztességes kutatások számára olyan széles körben biztosítani kell, amennyire csak lehetséges. Kiindulópont az legyen, hogy minden kérdésnek helyt kell adni, hacsak valami tiltó ok nem indokolja ennek az engedélynek megtagadását."

Dulles nevéhez fűződik továbbá azoknak a módosításoknak a keresztülvitele is, melyek szabályozzák az amerikai kutatók hivatalos iratokhoz való hozzájutását. 1959 májusában jelent meg 10816.sz. alatt egy új végrehajtási utasítás, mely módot ad történeti kutatásokkal foglalkozó magánszemélyeknek, hogy kutatási célból hozzáférhessenek az iratokhoz, ha ez "a honvédelem érdekeivel világosan összefér". 1959 május 8-án a Fehér Házban kiadott sajtóközlemény világosan megmondja, hogy a "végrehajtási utasítás nem kívánja megtagadni a szakmai tájékoztatást történeti kutatásokkal foglalkozó megbízható személyek számára".

Az angol külpolitikával foglalkozó kutatóknak eddig módjában állt, hogy, bár hézagosan, de feldolgozzák legalább a főbb tárgyakat 1945-ig; az 1939-45 közötti korszakra vonatkozóan azonban kénytelenek voltak a hivatalos történetírás 2 kötetére, Prof. W.N. Medlicott Economic Blockade c. művére, Sir Llewellyn Woodward munkájára, a British Foreign Policy in the Second World War-ra támaszkodni és arra a bőséges dokumentumanyagra, melyeket Churcill közöl háborús emlékirataiban a külföldi államfőkkel való kapcsolataira vonatkozóan. Az 1939 előtti angol külpolitikára kiadott forrásanyagban azonban nagy hézagok tátonganak - így az első világháború korszakára teljesen hiányzik minden dokumentumanyag, kivéve a magánlevéltárakból származó iratokat, amilyen az Asquith és Milner-féle is volt, hiányzik továbbá az 1921-29 és az 1934-38 közötti korszakra is, melyet a Documents on British Foreign Policy 1919-1939 eddigi három sorozata nem ölel fel.

Az angol történészben reményt ébresztett Rohan Butlernek a külügyi hivatalhoz történész-tanácsadóként való kinevezése. Butler megbízást kapott arra, hogy keressen utat és módot e sorozat kiadásának meggyorsítására. A kétkedőbb természetűek fenntartással lelkesültek csak, tudva, hogy a kiadásban mutatkozó késlekedésnek oka nem annyira a Külügyi Hivatal, hanem azon kikötési záradék érvényben léte, mely előjogot biztosít a többi minisztériumnak arra, hogy rendszeresen átrostálják a kiadásra kiválasztott iratokat. Eleve tudták, vagy rájöttek arra, hogy a késedelem annak a megdöbbentő időhúzásnak és az elsőbbségi joggal való visszaélésnek tulajdonítható, amellyel a többi minisztérium a kérdéshez viszonyult ezeknek ugyanis hivatalból semmi érdekük nem fűződött az iratok publikálásához, államanyukban pedig nem akadt olyan alkalmas ember, aki képes lett volna rá, hogy megbirkózzon a reábizott anyaggal. Ezek a kétkedők a már fentebb idézett Kennedy-féle akcióhoz hasonlóan reménykedtek volna - ismerve azonban azt a fölényes magatartást, mellyel Macmillan eleve tagadta minden, a zárolási időhatáron belül valamely

anyaghoz hozzáférni kívánó közkérdés jogosultságát, tisztában voltak vele, hogy várakozásuk hiábavaló.

Ezeknek a hatalmas új gyűjteményeknek a kutatás számára való hozzáférhetővé tétele az USA-ban teljesen új távlatokat nyitott azon problémák számára, melyek a történészeket és politikakutatókat foglalkoztatják, - azokat a tudósokat, akik az angol külpolitika lényegét igyekeznek megérteni és a folyamatot, amelynek során ez kialakult. Az angol kormány hivatalos gépezetén kívül eső történészeknek és politikakutatóknak, de az annak kereteibe tartozó minisztereknek és köztisztviselőknek is, akár tetszik nekik, akár nem, egyaránt szembe kell nézniük a ténnyel, hogy az USA-ban rövidesen egész sor tudós akad majd, akik a brit politikai és diplomáciai tevékenység széles skálája iránt érdeklődnek és alapos tájékoztatást nyertek ezen a területen, amelyen pedig a kutatás Angliában voltaképpen lehetetlen. Lehet, hogy tévesen tájékoztódtak. Lehet, hogy adataikat rosszul értelmezik. Ismereteiket azonban mégis megosztják az amerikai egyetemi hallgatók következő generációjával és az amerikai külpolitikát irányító következő nemzedékkel. Azok a politikusok Angliában, akiknek még a Parker T. Moon írásai alapján kialakult amerikai gyarmatellenességgel való viaskodás él emlékezetükben, vagy az amerikai izolációs politika, melyet Dr. Tansill, vagy Harry Elmer Barnes igyekszik igazolni Amerika I. világháborúba való belépését magyarázó, még most is széles körben elfogadott érvelésével, csodálkozni fognak.

Mivel Robert Rhodes James-en keresztül tudjuk már, hogy rövidesen nagyobb támadás indul az ötvenévi zárolás ellen, érdemes újra felidézni annak az angol újkoros-történész és politikatudós iskolának vitaérveit, amely úgy érzi, hogy a jelenlegi rendszer, bár látszólag a köz javát akarja védeni, erősen azon a ponton van, hogy kudarcot vall célkitűzéseiben. Az első és legfontosabb ezen érvek között az, hogy az egész problémát eddig egyszerűen és egyesegyedül a szigetország szempontjából nézték; pedig az a tény, hogy az Egyesült Államokban megnyitották a levéltárakat a kutatás számára, eleve megsemmisít minden reményt arra, hogy a folyamatok, melyek során a brit külpolitika kialakult, e politika összetevői, vagy azok a személyek, kiknek e kialakulásban szerepük volt, az angol eredetű rendszabályok segítségével távol tarthatók a történeti kutatás porondjától. Valami keveset elérhet, és el is ért az Egyesült Államok hatóságai felett gyakorolt helyes mértékű presszió - hatása azonban csak felületi lehet, hiszen ez a magánszemélyek irataira vonatkozó nagyon különböző amerikai korlátozásoktól is függ. A jelenlegi helyzet mellett nem kerülhető el a brit politika, miniszterek és köztisztviselők felett gyakorolt éles bírálat. Gyakorlatilag egyszerűen lehetetlenné teszi, hogy tárgyi bizonyítékok alapján lehessen megvilágítani a dolgok angol oldalát. Magának az angol politikának tanulmányozását nem akadályozza azonban meg. Csak azt teszi eleve lehetetlenné, hogy helyesen vizsgálják azt.

Az 50 évi zárolási rendelet tehát inkább árt a közérdeknek, mintsem hogy védené azt. Ha az USA-val való viszony valóban olyan fontos, ahogy az utolsó három évtized folyamán az angol kormány kikiáltotta, épp olyan fontos lenne az is, hogy az elmúlt évek angol politikájáról alkotott amerikai vélemény méltányos és helyes legyen. Jelenleg sokszor nem az. Az eredmény aztán olyan lesz, ahogy minden kortárs történész és politikatudománnyal foglalkozó angol tudós, aki némileg ismerős az amerikai viszonyokkal, végeérthetetlenül bizonyítani tudja. - A fenti csoport másik érve az, hogy vannak más utak is, melyekkel elérhető az 50 éves zárolási rendszer célkitűzése: hiszen a jelenlegi "mindenki, vagy senki" elv elméletben keresztülvihető ugyan, de a gyakorlatban olyan méltánytalanul sokszor megszegték már, hogy nem szabad és nem kell, hogy a reform útjába álljon. A jelenlegi helyzet lehetővé teszi, hogy egy Leonard Morley, vagy egy Andrew Boyle rendkívül olvasmányos, de mindenesetre bíráló szellemű, hogy azt mondjuk, tendenciózus életrajzokat irhasson - egyikben kifejezetten ellenséges fénybe helyezve a brit korona egyik korábbi miniszterét, a másikban elvakult, önző intrikusokként marasztalva el mindazokat, akik felfogásával nem értettek egyet - ezzel szemben hivatásos történészek nem áll módjában, hogy körültekintő, tárgyilagos mérlegelésen alapuló tanulmányt irhasson pl. Lord Curzon pályafutásáról, vagy megpróbáljon foglalkozni Lord Trenchard személyével légügyi miniszteri pályafutása idején, idealizálás helyett reális adatok alapján próbálva megítélni magatartását. Churzon és Trenchard mindketten rég halottak már. Mindkettőt védelmezi azonban még legalább 10 évig az 50 éves zárolási gyakorlat az olyan emberek részéről történő hivatásos kutatások elől, akiknek foglalkozását, szemben az életrajzirókéval, azzal szokták vádolni, hogy fetisizálja a tárgyilagosságot. Nyílt titok, hogy a jelenleg életben lévő gyakorlat nem akadályozta meg, hogy a három utolsó konzervatív miniszterelnök mindegyike hatalmas magán irattárat halmozzon fel. Mind Sir Winston, mind Lord Avon örökre lekötölezték a történetkutatást azzal a szabadsággal, amellyel olyan köziratokat publikáltak, melyeket pedig látszólag fedeztek az 50 éves zárolási rendszer rendelkezései. Ha mindez az Egyesült Államokban történik, sokkal szélesebb körben váltak volna már közismertté egy Churchill Library of Public Affairs, egy Avon Centre for the Study of British Foreign Policy, vagy más hasonló intézmény felállításával.

A jelenlegi rendszer egyetlen eredménye az, hogy megakadályozza, hogy a közvélemény meg tudja érteni azokat a lépéseket, melyeken keresztül a politika Angliában alakul. Sértetlenül tartotta meg az egyéni érintkezés oligarchikus módszereit a miniszterek és köztisztviselők között, megőrizte ennek az érintkezésnek nagyraértékelt spontaneitását. De ha azt nézzük, mekkora kárt szenvedett így az angol külpolitika hitele, ideje lenne komolyan tudomásul venni, hogy a fenti módszer nem a legalkalmasabb fenti erények megőrzésére. A Political Quarterly-ben egy nemrég megjelent cikkemben ismertettem a történészek ellenérvelését az ötvené-

ves zárolási rendszerrel szemben és több javaslatot tettem a nehézségek áthidalására. Ezek, röviden összefoglalva, a következők lennének: felülvizsgálni az ötvenéves zárolási rendszer gyakorlatát, /ahogy ezt az a kormánybizottság is indítványozta, amelyik először foglalkozott ezzel a kérdéssel/ megvizsgálni, mit jelentene, ha az 50 éves határt 40 vagy 30 évre csökkentenék; liberálisabb hozzájutási lehetőségeket biztosítani az 1939-ig terjedő anyaghoz; a Cabinet Office hivatalos történeti kiadványait a háboru utáni korszakra is kiterjeszteni; az eredeti diplomáciai iratanyagot tartalmazó u.n. kék könyveket sűrűbben adni ki; a miniszterelnökség vagy külügyminisztérium részéről kibocsátott hivatalos sajtónyilatkozatok, beszédek, szónoklatok stb. gyűjteményéből készített összeállításokat a Department of State Bulletin mintájára kiadni és az angol külpolitika érdekeit szolgálni hivatott parlamenti miniszteri nyilatkozatok terén a nagyobb nyíltság politikáját követni. Ezek közül a javaslatok közül egyik sem ütközik komolyan azokkal az érdekekkel, melyeket az 50 éves zárolási rendszer védeni óhajt.

E folyamathoz alapvetően fontos lenne, ha megszűnne az a gyanakvás, amellyel a tudós és a hivatalnok egymást szemlélik. A történésznek el kell határolnia magát egyrészt Lytton Strachey káros befolyásától, másrészt Sir Lewis Namier huszadik századi kirándulásaitól is. Ellen kell állni a leleplezések iránti kísértésnek, a közhivatalnokoknak viszont fel kell ismerniük, hogy a történésztudósoknak őszintén gondot okoznak a dolgok jelenlegi állása mellett Anglia érdekösszetűzései. A felfogások összeegyeztetésének másik alapvető feltétele, hogy a miniszterek ne tagadják tovább a közvélemény igényjogosultságát arra, hogy választ kapjanak a parlamentben feltett kérdéseikre - e kérdések állandó ismétlődése maga döntő érv lehet emellett.

Az egész kérdés olyan természetű, hogy talán remélni lehet, hogy a Wilson kormány, ha időt tud rá szakítani, figyelmet szentel majd neki. Nagy lehetőségeket rejt magában arra, hogy ebben az országban, de külföldön méginkább, hozzásegítsen a brit külpolitika, céljai, módszerrel, indítékai alaposabb megértéséhez - hogy rajta keresztül világosabban lehessen látni alapfeltételeit, megérteni azoknak az embereknek a magatartását, akik elsősorban irányítják és mozgatják azt.

Restrictions on research. The Fifty-Year Rule and British Foreign Policy. INTERNATIONAL AFFAIRS, January 1965, Vol.41, No. 1. 89-95.p.

Az 1944-45. évi magyarországi harcok a nyugatnémet irodalomban.

Hazánk felszabadulása katonai történetének gazdag, egyre gyarapodó irodalmában jelentékeny helyet foglalnak el a nyugatnémet munkák. Az 1944-45-ös harcokra részletesebb adatokat tartalmazó első könyv a negyvenes évek végén, alig 4 évvel a háború után jelent meg; s ezt az ötvenes években egyre több követte. 1956-ban pedig már elsősorban a magyarországi hadműveletekkel foglalkozó munka látott napvilágot, megnyitva a Magyarország hadtörténetének e szakaszával foglalkozó művek sorát. Egy 1962-ben kiadott nyugatnémet bibliográfia/1/ már több tucat ilyen munkát sorol fel, - számuk azóta tovább növekedett.

Az 1944-55-ös magyarországi harcokkal foglalkozó vagy e harcokra fontos adatokat tartalmazó nyugatnémet munkákat - teljesség igénye nélkül - 4 csoportba sorolhatjuk, - előrebocsátva, hogy mindegyik csoportban rendkívül különböző értékű kiadványokat találunk:

1./ Kimondottan az itteni harcok leírására törekvő munkák.

2./ Összefoglaló jellegű, rendszerint a második világ háború általános történetét tárgyaló feldolgozások.

3./ Ugyancsak általános jellegű okmánypublicációk.

4./ Visszaemlékezések és hadosztálytörténetek; többségükben ugyancsak az egész második világháború vagy a keleti front időszakára.

Az első csoportban 3 munkát lehet megemlíteni; a megjelenés sorrendjében Hans Friessner, majd Hans Kissel, utóbb Erich Kern könyvét. Hans Friessner volt hitlerista vezérezredes, a Heeresgruppe Süd ukrán, utóbb Süd főparancsnoka "Elárult csaták. A német véderő tragédiája Romániában és Magyarországon" című, Hamburgban 1956-ban megjelent könyvének/2/ legnagyobb, III., "Hadszintér Magyarország" része ismerteti az 1944. évi hadműveleteket. Friessner nem csupán katonai leírást ad; az egész, több mint 260 oldalas könyvet áttanulmányozva látjuk, hogy a terjedelmes katonai leírás tulajdonképpen csak illusztráció a fő mondanivalóhoz. Ez pedig, mint a cím is mutatja, abban áll, hogy "ezeknek a harcoknak a menetét döntően az árulás befolyásolta", és "az olvasónak meg kell egyszer tudnia a kendőzetlen igazságot a német véderő romániai és magyarországi katasztrófájá-

ról, hogy kellőképpen méltányolhassa a német katona egyedülálló teljesítményét és áldozatát".

Szükséges megemlíteni, éppen az "árulás"-hoz kapcsolódva, a könyvről Nyugatnémetországban megjelent egyik legelső ismertetést/3/. Ennek szerzője, Walter Hubatsch professzor, maga is a második világháború történetének ismert kutatója, megállapítja, hogy Friessner könyvének címe "félreérthető. Mivel "árulás" itt olyan tördőfés a harcoló arcvonal hátába, melyet nem a szövetséges, hanem a saját politikai "vezetés" követett el. "A sorozatos német vereségek, Olaszország és Finnország kiválása után, "az orosz arcvonalak a román és a magyar határhoz való közeledésekor eleve nem lehetett többé elvárni, hogy a nép és az ország létét megsemmisítő ellenállást tanusítanak, hanem hogy ezekben a mégis szuverén államokban mindenfajta menekülési lehetőségnek utána néznek. Ezt az egyáltalán nem szokatlan tényt számos kétségtelen jel ellenére sem vették - sem politikai, sem katonai részről - kellőképpen számításba."

Az "Elárult csaták" eme egyértelmű politikai és katonai célkitűzését könnyen felismerhetjük. Felszabadulásunk katonai történetével kapcsolatos jelentőségét azonban nem ez adja meg, hanem a harcok részletes leírása a szeptember-december legvége közötti időszakban. Friessner részletesen ismerteti a Délukrajna hadseregcsoporthoz romániai veresége után az új arcvonal felépítését és az erdélyi "védelmi csatát". Ezt követi az október 6-án indult nagy szovjet támadás és október 15-e, majd a debreceni és nyíregyházi harcok aránylag részletes leírása. Külön fejezetet szentel a Budapestért vívott harcnak, kitérve e harc egymást követő fázisaira.

Friessner a harcok terjedelmes, helységekhez és időpontokhoz kapcsolt leírása mellett részletesen ismerteti az e harcokban részt vevő erőket, elsősorban természetesen a parancsnoksága alatt álló német csapatokat. Pontos felsorolását adja az 1944 utolsó hónapjaiban Magyarországon harcolt német hadosztályoknak, és részletezi azokat az erőfeszítéseket, melyeket a német vezetés ezek megerősítésére és az ingadozó magyar szövetséges megtartására tett. 1944 decemberére azonban világossá vált, hogy "a honvédek elvesztették hitüket, nem lehetett többé rájuk számítani."

"Ilyen szövetségessel viselni háborút ilyen nehéz helyzetben, nem irigylésreméltó feladat volt! Két oldalról cserben hagyva éreztem magam: a szövetségesektől és saját legfelső vezetésemtől, amelyik - mivel valószínűleg nem tudott többé segíteni - minden elképzelésemet és követelésemet megtagadta."

A hitleri Wehrmacht magyarországi "katasztrófájának" így válik - Horthy és általában a magyar vezetők "árulása" mellett - másik tényezőjévé a magyar csapatok és főleg a tisztikar megbízhatatlansága, helyt nem állása. Friessner

panaszkodik a székelyekre, a különféle magyar alakulatokra, mert nem tartottak ki állásaikban. A magyarok "nehézkesek és megbizhatatlanok" voltak, "engedték, hogy az ellenség be-szivároгjon vagy kitértek előle". Friessner leírja, hogy egy alkalommal, midőn ellenőrizte a magyar csapatok támadáshoz való felvonulását, visszatérőben elegáns hintókban hölgyekkel utazó magyar tisztekkel találkozott, akik ugyancsak távolodtak csapataiktól. "Nagy volt a csodálkozás, midőn megállítottam ezeket a járműveket, és visszaküldtem a tiszteket. Ezek azt hitték, annak megállapításával, hogy alakulataik beérkeztek helyükre a támadás másnap reggeli kezdetéig, megtették a szükségeset, és eljárásukban épp olyan kevés kivételt valót találtak, mint később azok, akiket Budapesten magánlakásukból hozattam elő, miután megállapítottam, hogy az ellenség előtt éjszakára magukra hagyták csapataikat."

Friessner 1956-ban megjelent könyve összes tendenciájával együtt is jelentős munka, nélkülözhetetlen forrásmű a felszabadulás politikai és katonai történetével foglalkozó kutató számára. A könyv az előszó szerint elsősorban a szerző élményei, részben akkori feljegyzései alapján készült. Négy év múlva, 1960-ban került ki sajtó alól Hans Kissel "Páncéloscsaták a pusztán 1944 októberében" című munkája, a neckargemündi Kurz Vowinckel kiadó "Die Wehrmacht im Kampf" sorozatának 27., Magyarországgal foglalkozó első /és ez-ideig utolsó/ számaként. Az 1944 szeptemberében és októberében a Tiszától keletre vívott harcokat mintegy 150 oldalon ismertető, "Adalék a ,mozgékonyan vezetett védelem' és ,védelem állásokból' problémájához" alcímű kötetről folyóiratunk már közölt ismertetést/4/, ezért itt most inkább néhány, a tartalmi ismertetésen túlmenő vonatkozást és problémát vetnénk fel.

Kissel ugyancsak részt vett a magyarországi harcokban; 1944. október 17-ig ezredesi rangban a 76. német gyaloghadosztály 178. gránátosezredének parancsnoka volt/5/. Könyvét elsősorban mégsem saját visszaemlékezései alapján, hanem a témához fellelhető kéziratos és nyomtatott forrásoknak, továbbá bő irodalomnak a felhasználásával írta meg. Rendelkezésére állt a Délukrajna majd Dél hadseregcsoporthadművelési naplója, néhány ezred, zászlóalj és egyéb hadművelési napló, ütközetjelentés, tisztek személyi naplója, ezenkívül írásban és szóban Hans Friessnerrel kezdve Günther Pape Bundeswehr dandártábornokon át Lengyel Béla volt magyar királyi altábornagyig számos tábornokot és tisztet kérdezett meg.

E nagy apparátussal, vitathatatlanul gondos munkával készült, részletekbe menő könyv adatainak és állításainak ellenőrzése komoly és fárasztó feladat. Nem az egész Tiszántul, csupán Szolnok megye vonatkozásában jelen sorok szerzője erre évekkel ezelőtt már tett kísérletet, rámutatva Kissel több pontatlan, sőt valótlan állítására/6/.

A "Páncéloscsaták a pusztán" bevezetését Kissel eké-
ként kezdi: "Függetlenül attól, vajjon sor kerül-e egy jö-
vőbeni háboruban az atomharceszköz alkalmazására, a teljes
gépesítés és az összes földi harci kötelék messzemenő pán-
célozása felveti a legutóbbi háboruból ránkmaradt és azóta
elméletileg továbbfejlesztett harci alapelvek helvességének
kérdését. Különösen fontos, hogy a "védelem"-ről kidolgo-
zott elképzeléseinket állandó felülvizsgálatnak vessük alá"

Figyelemreméltó a tiszántuli harcoknak Kissel által
kidolgozott periodizációja, mert ez jelentős eltérést mutat
a felszabadulás e szakaszának eddigi felosztásához képest.
Szerinte az Alföld Tiszától keletre eső részének birtoklásá-
ért vívott csata első szakasza 1944. október 6-ától 12-ig
tartott. Ezt október 13-tól halogató harc követte Nyiregyhá-
za október 22-i elvesztéséig, majd október 23 és 28 között
került sor a nyiregyházi csatára.

Ebben a felosztásban legjobban az tűnik szemünkbe,
hogy Kissel Debrecen Vörös Hadsereg kezére való kerülésének
nem tulajdonít akkora jelentőséget, mint ezt több más munká-
ban találjuk. Szerinte az október 6-án indított nagy szov-
jet támadást a német hadvezetőség előbb a Sebes Körös vona-
lán próbálta feltartóztatni október 7-én és 8-án. Ennek si-
kertelensége után 8-án 23.50-kor a III. német páncéloshad-
test azt a feladatot kapta, hogy a Szolnoktól keletre és a
Nagyrábéról Nagyabajomra át északnyugatra támadó 13., illetve
1. páncéloshadosztály Püspökladánynál egyesüljön.

Ez az egyesülés október 9-én kirajzolódott; 10-én pe-
dig meg is valósult. A szovjet hadvezetőség azonban nyomban
hatásos ellenintézkedésekkel válaszolt, úgyhogy 11-én és 12-
én a német arcvonal ismét kettészakadt. Ez újabb rés betöl-
tésére a németeknek már nincs erejük, ezért "a magyar Alföld
Tiszától keletre eső része birtoklásának kérdése az orosz
támadó javára dőlt el", és "a Dél hadseregcsoporthoz szá-
mára csak Kelet-Magyarország kiürítése marad". "Ehhez a 6.
hadsereg "halogató harcával" a terület lassu átengedésével
és a saját erők messzemenő megőrzésével kell a Felső-Tiszá-
hoz irányuló szovjet előretörést lehetőleg késleltetni, hogy
ezzel biztosítsák a szükséges időt a még messze keletre elő-
retolt Wöhler seregcsoporthoz a nyugat felé irányuló rendezett
visszavonuláshoz." /7/

A tiszántuli hadműveletek e második szakaszában a né-
meteknek eleinte még sikerül fenntartaniuk "a lassan lazuló
arcvonal összefüggését", sőt október 16-án még kisebb táma-
dást is indítanak, igaz, balsikerrel. A következő napokban
azonban fokozódik a szovjet támadások hevessége. A Vörös
Hadsereg 18-ára elfoglalja Debrecent, és 19-én reggel a 23.
német páncéloshadosztály már Debrecentől északra kerül a
szovjet ágyuk tűzébe. Itt különben a német 23. páncélos-, a
46. gyalog- és az 1. páncéloshadosztály harcol és szenved
súlyos veszteséget. Ezzel kapcsolatban Kissel kiemeli, hogy

a III. páncéloshadtestnek a kapott feladat szerint Debrecen és az onnan északra vezető utat kellett volna tartania. A várost mégis kiürítették, és a rendelkezésre álló iratokból lehetetlen megállapítani, hogy kinek a parancsára.

Közben a IV. páncéloshadtest Szolnoktól kelet felé támadást indít, de ennek ellenére a Vörös Hadsereg október 22-én elfoglalja Nyíregyházát: a szovjet támadó ékeek már Tokaj felé nyomulnak. Ugy látszik, hogy a még mindig Észak-Erdélyben levő Wöhler seregcsoport sorsa megpecsételődött. A Dél hadseregcsoport Wöhlernek csak 21-én adta ki a parancsot a Tisza mögé vonulásra, de "merész elhatározással" úgy, hogy ne észak felé vonuljon, megkerülve a Tiszáig jutott szovjet csapatokat, hanem összefogott erőkkel Nyíregyházának. Egyidejűleg a 6. német hadsereg parancsot kapott, hogy északkelet felé indulva, Ujfehértón és Nagykállón át menjen elébe a Wöhler seregcsoport déli szárnyának. "Ha ez az elhatározás, - írja Kissel - mely jelentős kockázatot rejtett magában, sikerre vezetne, akkor nagy ellenséges erők megsemmisítése válna lehetővé."

Igy kezdődött a tiszántúli harcok harmadik, utolsó szakasza. A merész német terv sikerült: október 22-én a 23. német páncéloshadosztály Nagykállót, az 1. páncéloshadosztály Érpatakot foglalta el. 24-én azután, éjjel után Nagykállónál a Wöhler seregcsoport élén haladó 3. hegyihadosztály összetalálkozott a 23. páncéloshadosztály erőivel. Ebben a térségben a következő napokban egyre hevesedő harcok lángoltak fel, 26-án a németek visszafoglalták Nyíregyházát is. Ugyanezen a napon, 26-án Guderian, a német szárazföldi csapatok megbízott vezérkari főnöke parancsot adott, hogy a "Dél hadseregcsoportnak a magyar Alföld Tiszától keletre eső része kiürítése után a Tisza-vonalat kell tartania". - A III. páncéloshadtest 28-án megkezdte a Tisza mögé vonulást; november 1-re feladja Polgárnál utolsó hídfejét. A 8. német hadsereg utolsó hadosztálya, a 4. hegyihadosztály ugyanekkor a tiszalöki hídfejt adja fel: a Tiszától keletre nincs többé magyar és német csapat.

Könyve végén Kissel a német erők október végi állapotával, a sikeres, de súlyos veszteségekkel járó német visszavonulás értékelésével, az utánpótlással és az ellátással foglalkozik, majd megegyeszer áttekinti a harcok menetét. Végso következtetése: a "védelem"-ben két különböző tényező működik össze, egy helyhez kötött és egy mozgó, azaz a legvégsőig kitartó modernül felszerelt gyalogság, valamint páncélozott és gépesített csapatok lököereje. "Sohasem szabad elfelejteni, hogy a "védelmi" harcmód célját csak akkor lehet elérni, ha annyi erő áll rendelkezésre, hogy a védelmi tér összefüggése megőrizhető marad, és a betört ellenséget ismét vissza tudják vetni vagy legalább feltartóztatni..."

Friessner mint magyarországi német főparancsnok 1944-ben vezette csapatai hadműveleteit, Kissel pedig részben parancsnoki beosztásban vett részt bennük, részben utólag szerezte meg a könyve színvonalához szükséges áttekintést. A harmadik összefoglaló jellegű munka szerzője, az Erich Kern néven magát ma is elég nyíltan fasisztának valló Erich Kernmayr sem vezető beosztásban nem volt, sem áttekintést sem szerzett magának, mint az "Az utolsó csata" címmel Welsben, 1960-ban a Welsermühl Verlagnál megjelent könyvéből kitűnik. Így természetesen felvetődik a kérdés: érdekes-e egyáltalán említeni Kernmayr munkáját, lehet-e benne 1944/45-re használható adatokat találni?

Erre igennel kell válaszolni. Kernmayr 1944 októberétől mint SS-Untersturmführer /hadnagy/ a 14. Waffen-SS-gránátoshadosztály egy századának élén Magyarországon tartózkodott. Előbb Budapesten vett részt a nyilas hatalomátvételt előkészítésében és végrehajtásában, majd századával Budapesten, utóbb a Dunántúlon harcolt, végül március elején - április végén a nagy német visszavonulás alkalmával osztrák területre ment, itt amerikai fogságba került. Első könyve, "A nagy mámor. Oroszországi hadjárat 1941-1945", 1948 őszén jelent meg Svájcban, a zürichi Thomas Verlagnál, második, némiképp javított kiadásában pedig 1961-ben a göttingai Plesse-Verlagnál, a volt SS-ek kiadójánál/8/.

"A nagy mámor"-ban Kernmayr egyes szám első személyben voltaképpen visszaemlékezéseit írja le; a magyarországi eseményekkel több mint 20 oldalon foglalkozik. Elmondja, hogy a németek a nyilas kormány részére egy bécsi nyomdában már nyolc nappal október 15 előtt kinyomtatták a propagandaanyagot, és ezt teherautókon szállították Budapestre. Kernmayr foglalta el századával a Rádió Sándor-utcai épületét, és senkit sem engedett a mikrofonghoz, még Beregfy-Berger nyilas hadügyminisztert sem. Később, a harcok idején Kernmayr százada Soroksárnál, majd Budán volt, és 24-én délután néhány órával a körülgárás előtt hagyta el Budapestet. Az SS-század ezt követően a Budapest felmentéséért indított német kísérletekben vett részt, ott volt Székesfehérvár visszafoglalásánál, végül a márciusi nagy német ellentámadásban.

Kernmayr - és ezt legjobban "A nagy mámor" tanúsítja, nemcsak a háború idején volt SS, - gondolkodásában a háborúról, a német vezetőkről vallott érületében az maradt a háború után is. Szerinte 1941-ben azért kellett a Szovjetuniót megtámadni, hogy "a veszélyt, a leselkedő veszélyt elhárítsák, és egyszersmindenkorra szétzuzzák a keletről fenyegető veszélyt." Ennek a keletről fenyegető bolsevista veszélynek a feltartóztatásáért harcoltak Magyarországon is, sikertelenül. Kernmayr megrója a nyilasokat, személy szerint Szálasi is, mert egyáltalán nem használták ki "értékes magyar erőket" a Vörös Hadsereg elleni harcban. Oldalakon át részletezi a szovjet katonák magyarországi "büntetteit", ki-

emelve, hogy a Vörös Hadseregben a fegyelmet kizárólag a politikai komisszárok és propagandisták tartották fenn.

Kernmayr szerint a IV. SS.páncéloshadtest Budapest felmentésére irányuló támadása sikeresen haladt előre, és a magyar főváros elérésében csak Hitler Balck tábornok által közvetített átcsoportosítást elrendelő parancsa akadályozta meg. Az SS állandóan előre ment, sikereket ért el, de ezeket a legfelső vezetés hibái miatt nem lehetett kihasználni. Ugyancsak hanyagul intézték az ügyeket a Dél hadseregcsoport törzsében is, ahol például a hirszerzéssel foglalkozó Ic vezérkari alezredesnek fontosabb volt a lovaglás és a sakkparti, mint a foglyok kihallgatása és a front valóságos helyzete.

"A nagy mámor" e néhány oldalán foglaltakat Kernmayr "Az utolsó csatát"-ban részletesen, kibővítve és kiegészítve írja le, természetesen a Waffen-SS hadosztályok magyarországi tevékenységét állítva előtérbe. Kernmayr itt harmadik személyben beszél önmagáról, illetve a könyv Gilbert Ruhle nevet viselő főhőséről, aki a 14. Waffen-SS-gránátoshadosztály egy százada élén az Északkeleti Kárpátokból október elején kerül Budapestre, Winkelmann SS-Obergruppenführer törzsébe. Ruhle Untersturmführer szerepe és tevékenysége, részletesen leírt, erotikus szerelmi kapcsolata menyasszonyával, báró Huzár Erzsébettal és más hölgyekkel, - mindez csak keret, pontosabban inkább ürügy arra, hogy Kernmayr bőven ismertesse és glorifikálja a Waffen-SS szerepét, a Vörös Hadsereg feltartóztatására tett, külső okok miatt sikertelen kísérletét. "A nagy mámor"-hoz viszonyítva e könyvéhez jelentős sajtó- és könyvanyagot használt fel, többek között Ernst Günther Krätschmer: "Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS" című, a már említett göttingai Plesse-Verlag által kiadott könyvét/9/, Otto Skorzeny: "Geheimkommando Skorzeny" című, 1950-ben Hamburgban megjelent visszaemlékezéseit, és nyilván a volt SS-ek visszaemlékezéseit is. Hivatkozást vagy irodalmat azonban nem közöl, adatai és állításai így teljesen ellenőrizhetetlenek.

"Az utolsó csata" terjedelmében sokszorosa annak, amit "A nagy mámor"-ban Magyarországról találunk. Kernmayr néhány felszínes megjegyzésében utal a magyar történet korábbi századaira, néhány mondatban foglalkozik az első világháborút követő időszakokkal. A horthysta tisztikart részben kiöregedettnek, részben alkalmatlannak tartja. Kiemeli, hogy a tisztikar megjavítására Gömbös tett kísérletet, de halála után minden maradt a régiben. Mint általában az SS-ek, ő is elég rossz véleménynyel van a Horthy-hadseregről, nemkülönben a nyilasokról. Egyedül dr. Ney Károly Székesfehérvárnál harcolt hungarista önkénteseiről emlékezik meg dicsőítőleg. Neyről még képet is közöl. Könyvében egyébként aránylag nagyszámu kép van, ezek mind az 1944-45-ös Magyarországra és az itteni harcokra vonatkoznak. Érdekes még a könyvben található térkép is, mely a IV. SS-páncéloshadtest Budapest felmentésére tett kísérleteit mutatja.

Mindez a különbség azonban csak másodlagos "A nagy mámor"-ral szemben. Az alapvető "Az utolsó csatá"-ban is a vad szovjetellenesség, az SS glorifikálása olymódon, hogy abban dr. Goebbels vagy Himmler sem talált volna semmi kivetnivalót. Első könyve legvégén Kernmayr ugyan ezt írta: "A nagy máornak mindörökre vége", - de az amerikai fogságból 1947-ben történt szabadulása óta kifejtett tevékenysége és ebben "Az utolsó csata" című könyve is azt bizonyítja, hogy a volt SS-ek még mindig nem józanodtak ki eléggé. A Kernmayr-féle könyveket olvasva teljesen nyilvánvaló, hogy a hajdani, 20 év előtt megsemmisítő vereséget szenvedett náci "Új Európa" hívei ma is régi álláspontjukat hirdetik.

A felszabadulás katonai történetére adatokat tartalmazó művek második csoportjában, az összefoglaló, tehát az egész háború vagy csak a Szovjetunió elleni háború történetét tárgyaló nagyszámu német munka közül ehelyütt csak kettővel kívánok foglalkozni. Kurt von Tippelskirch "A második világháború története" című általános, és Alfred Philippi und Ferdinand Heim "A Szovjetország elleni háború 1941-től 1945-ig" című, inkább vezérkari jellegű összeállításával.

Kurt von Tippelskirch volt gyalogsági tábornok nagy terjedelmű, első ízben 1951-ben, azóta több kiadásban/10/ megjelent könyvével a magyar történeti irodalom ezideig nem foglalkozott kellőképpen. "A második világháború történetének meghamisító ellen" című szovjet tanulmánygyűjteményben 11/ tucatnyi hivatkozást találunk Tippelskirch könyvére. A szovjet hadtörténészek rámutatnak a munka pozitív és negatív vonásaira, arra, hogy Tippelskirch elismeri a Vörös Hadsereg moszkvai és sztálingrádi győzelmének jelentőségét, a Szovjetunió 1941 júniusa előtt folytatott békés politikáját, ugyanakkor például megrója Roosevelt a Szovjetunióval kötött szövetség miatt, túlértékeli az angol és amerikai csapatok északafrikai győzelmeit, és több hasonló hamisítást követ el.

A magyarországi harcok leírását Tippelskirch a romániai események következtében 1944 szeptemberére kialakult helyzet ismertetésével kezdi. A német 8. hadsereg 5 hadosztálya nagyjából a Keleti Kárpátok vonalában foglalt állást míg a Romániában szétvert 6. hadsereg maradványaiból szervezett új 6. hadsereg Brassónál, majd attól északra próbálta feltartóztatni a Vörös Hadsereget. A németek megpróbálták Délerdélyben előrenyomulni, de a kezdeti siker után szeptember közepén a 2. Ukrán Front támadása nemcsak viaszszorította őket, hanem jelentős tért is nyert. A szovjet cél ekkor már Jugoszlávia felszabadítása volt, továbbá támadás Budapest ellen, Magyarország háborúból való kiválása előkészítésének érdekében.

A 3. Ukrán Front jugoszláviai és a 2. Ukrán Front ti-szántuli támadásának rövid ismertetése után Tippelskirch az

1944. október 15-i eseményekkel foglalkozik. A németek segítségével Szálasi hatalomra került ugyan, de "a német nép mostmár, eltekintve az olaszországi és magyarországi gyenge látszatkormánytól, minden fronton egyedül állt az ellenség rohamával szemben". - A Tiszántúlon a Vörös Hadsereg Debrecen után Nyiregyházát foglalta el, majd ezt követte a Wöhler seregcsoport nyugati irányi kitorése. Ezt követően a harcok súlypontja a Duna-Tisza közére és a Dunántúlra tevődött át, és december 24-én Budapest teljes bekerítéséhez vezetett.

Hitler nyomban egy SS-hadtestet küldött Magyarországra, Budapest felmentésére, de a német támadások nem érték célt. "A város felszabadítása és a nyugatmagyarországi térség megtartása Hitlernek rögeszméjévé vált, melynek alárendelt minden más megfontolást, és amelyet egyszer külpolitikai okokkal, másszor annak szükségességével indokolt, hogy óvni kell az utolsó olajforrásokat Magyarországon és Ausztriában, mert nélkülük lehetetlen a háború folytatása a romániai olaj elvesztése után és a német finomítóknak az ellenséges légierő általi nagymérvű szétrombolása miatt. Mit használt azonban az üzemanyag, ha a többi arcvonalat nem lehetett tartani, és közben széntartalékaival együtt elvesztett Felső-Szilézia és a Saarvidék? Mivel Hitler ezeknek a német gazdaság számára nélkülözhetetlen erőforrásoknak az elvesztése után is eltéríthetetlenül ragaszkodott a magyar olajvidék és a Duna térségének megtartásához, kézenfekvő az a gondolat, hogy presztizs-okokból nem akarta feláldozni utolsó megmaradt névleges szövetségesét, és belsőleg jobban kötve érezte magát ehhez a térséghez és a mögötte fekvő Bécshez, mint a többi német Gauhoz."

Budapest felmentésének több sikertelen kísérlete után Hitler a nyugati frontról Magyarországra irányított több SS hadosztályt, noha ezekre a keleti fronton, a Visztulánál és Kelet-Porpszországban jóval nagyobb szükség lett volna, - ő azonban ragaszkodott a Dunántul visszaszerzéséhez. Így került sor a március 6-án indított német támadásra, mely elakadt, mert már az SS-hadosztályok sem állták meg helyüket /12/. Ezt a sikertelen kísérletet azután március végén/13/ nagy szovjet támadás követte, és ez már Bécs elfoglalására irányult.

Tippelskirchhez hasonlóan ugyancsak katonák voltak "A Szovjetoroszország elleni háború 1941-től 1945-ig" című, a stuttgarti Kohlhammer Verlagnál 1962-ben megjelent mű szerzői is. Alfred Philippi 1945. január 1-én lett vezérőrnagy, Ferdinand Heim pedig 1942. november 1-től altábornagyi rangot viselt. Munkájuk nem egyszerű tárgyi leírása a Szovjetunió elleni háborúnak, és ebben a magyarországi hadműveleteknek, hanem ismertetik a különféle tervek és lehetőségek, ezek megvalósulását, és ez utóbbit röviden értékelik is.

A magyarországi harcok leírását Philipp és Heim is az erdélyi helyzet ismertetésével kezdi. Elmondja, hogy 1944 szeptemberében a magyarok 5 páncéloshadosztályt követeltek, és Hitler ezt az ultimatív követelést "nem eresztette el a füle mellett"; ezért a Délukrajna hadseregcsoportot megerősítette egy páncéloshadtesttel, ezenkívül Galiciából és Jugoszláviából más erőekkel is. A páncéloshadtestet Guderian Aradnál akarta bevetni, a magyar Alföldre irányuló szovjet támadás elhárítására, Hitler viszont Délerdélyt akarta visszafoglalni, mert meggyőződése szerint "az ellenség északon csak fedezi magát, hogy délen kielégítse történelmi törekvéseit". Ezért nem vette figyelembe a Nagyvárad - Arad - Temesvár vonalában megkezdődött jelentős szovjet összpontosítást sem.

Utóbb Hitler is hajlandó volt bizonyos átcsoportosításba belemenni, de október 6-án megindult a szovjet támadás, és ez a Dél hadseregcsoport hátában elérte Szolnokot. Az arcvonalat azonnal vissza kellett volna vonni a Tisza mögé, az október 15-i események miatt is. Tanulva a bukaresti eseményekből, Hitler megakadályozta a magyar kiugrást az amúgy is gyenge arcvonalból elvont erőekkel. A tiszántúlon október 10 és 14 között vívott első, majd 23 és 29 között vívott második páncélos csatában a szovjet csapatok nem tudták elválni a Dél hadseregcsoportot, az újabb szovjet támadás ezért a Tiszától nyugatra indult. A 2. Ukrán Front csapatai Kecskemétnél szétrobbantották a 3. magyar hadsereg maradványait, és öt nap múlva már benyomultak a budapesti hídfőbe.

Innen a szűlpont november 11-től Budapest és Tokaj közé tevődött át, és több hetes kemény harc után az arcvonal Hatvan és Eger előtt megmerevedett. Ekkor, november végén a Dunától nyugatra indult újabb szovjet támadás, és így "fejlődött ki a téli csata a budapesti nagy térségben a folyam két oldalán". A harcok Magyarországon - eltérően a többi keleti arcvonaltól - szakadatlanul tartottak egész télen át. A legfelső német vezetés a Dél és az F hadseregcsoport közötti csatlakozást elhanyagolta, és az itt indított szovjet támadással szembe Guderian Hatvantól volt kénytelen átadni két páncéloshadosztályt.

A Hatvantól Balassagyarmaton át a Duna felé, illetve a Dunántúlon, északra irányuló szovjet előnyomulás nagyszabású átkarolás kibontakozását mutatta. Ezzel szemben Hitler egyrészt Budapest "háztól-házra való" védelmét rendelte el, másrészt a Velencei-tó és Balaton közül a Duna elérésére irányuló támadásra adott parancsot. Ennek végrehajtása "a végzetes lőszer- és üzemanyaghiány miatt" a legnagyobb nehézségekbe ütközött volna. A december 20-án indított újabb szovjet támadás Budapest bekerítéséhez vezetett, erre Hitler Friessner és Fretter-Pico felmentésével, továbbá a IV. SS-páncéloshadtest Magyarországra irányításával válaszolt.

Az SS-páncélosadosztályok Budapestet ugyan nem érték el, de napok alatt annyira megközelítették, hogy a védőserreg kitörése sikeresnek látszott. Hitler azonban elutasította ezt a megoldást. Amikor a védők végre engedélyt kaptak a kitörésre, már késő volt, ezért nem is sikerült.

A többszöri kudarc ellenére Hitler továbbra is ragaszkodott a magyarországi támadó hadműveletekhez, noha ezek "az összhelyzetben haszontalanok, és az adott erőviszonyok mellett kilátástalanok" voltak. Az utolsó, márciusi német támadás kudarca után ismét a szovjet kezdeményezett: eljött a régóta előkészített "befejező támadás" ideje.

Philippi és Heim munkája nem a részletek megvilágítására, hanem mindenekelőtt az összefüggések feltárására és bemutatására törekszik. Ismételten utal nemcsak a magyarországi hadszíntér és a többi arcvonal összefüggésére, hanem a magyar helyzetnek az egész európai háborúval való kapcsolatára is. A szerzők politikai mondanivalójával kapcsolatban itt csupán egyetlen megállapításukra szeretnénk utalni október 15-ét és az "árulás" megítélését illetően. Kijelentik, hogy német részről többet vártak a román és a magyar csapatok harci szellemétől és a legvégsőkig elkeseredtek a szövetségesek "árulása" miatt. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy e két kis nemzet fegyveres erői nem állhattak ellent a kiválóan felszerelt Vörös Hadseregnek. "Ebből a szempontból nézve, a felelős államvezetésnek törvényes joga volt kiutat keresni..." "Az a tétel, hogy a romániai vereséggért kizárólag az, árulás' vétkes, nem tartható fenn."

A német munkák harmadik csoportjába az okmánypublicációkat lehet sorolni; ezek különösen a hatvanas évektől jelentősek. Köztük terjedelme és tartalma miatt is "A véderő főparancsnokságának /vezetési törzsének/ hadművelési naplója 1940-1945" áll az első helyen. Ezt a háború idején Helmuth Greiner és Percy Ernst Schramm vezette. Az eredeti Kriegstagebuch megmaradt háromnegyed részét adta ki a közelmúltban "A hadi kutatás munkaközösségének megbízásából" Percy Ernst Schramm nyugatnémet egyetemi tanár, összesen 4 kötetben/14/.

A Kriegstagebuch 1944. január 1 - 1945. május 22 közötti része, a munka utolsó, befejező kötete a mellékletekkel együtt közel 2000 oldal, így két félkötetben jelent meg. Az első félkötet nagyjából az 1944. évi Kriegstagebuchot tartalmazza, a második az 1945. évit, továbbá különféle dokumentumokat és mellékleteket. Az 1944-es félkötetben külön részben találjuk a "Margarethe" esetet, Magyarország 1944. március 19 - 31 között végrehajtott megszállását. Ugyancsak külön részt kapott "A magyarországi események áprilisi elejétől a budapesti csata végéig és a politikai fordulat végleges legalizálásáig /1944. november 5./" című időszak. Ennek egyik pontja tárgyalja az októberi eseményeket. Ugyanitt kapott helyet Ruszkay-Rutzinger vezérezredes

véleménye Szálasiról. E véleménynek az az érdekessége, hogy 1944. október 15 után kelt, és teljesen negatívan foglal állást a "nemzetvezető"-vel kapcsolatban. A Szálasit közelről jól ismerő Ruszkay szerint ezt "hatalomvágy uralja, fantasztá messze túlméretezett eszmékkel, melyeket meg gondolatlanul és gyakorlati megvalósításukra való minden tekintet nélkül juttat kifejezésre. A nagy politikában egocentrikus beállítottsága miatt teljesen megbízhatatlan."

Ebben a félkötetben találunk még egy rövid, alig egy oldalnyi összefoglalást a Lakatos kormány megalakulása /1944. augusztus 29/ és a budapesti védőserg /1945. február 13-i/ kitörési kísérlete/15/ közötti időszak katonai eseményeiről.

A szinte kizárólag politikai történeti adatokat tartalmazó első félkötettel szemben a második teljes részletességgel, napról-napra tartalmazza az 1945. évi hadműveleti naplót, 1945. január 1-ével kezdődően, egészen április 19-ig. A napi bejegyzések mindig a keleti fronttal kezdődnek, és itt érdekes módon mindig a Dél hadseregcsoport, tehát a magyarországi helyzet áll az első helyen. Ez azt jelenti, hogy az 1945. január 1-- április 4 közötti időszak magyarországi hadműveleteiről elég részletes, sok adatot tartalmazó leírással rendelkezünk. A Kriegstagebuch ezen része egyébként, ugyancsak Percy Ernst Schramm kiadásában, a müncheni Deutscher Tagebuch Verlnál 1962 októberében külön kötetben is megjelent/16./.

A Kriegstagebuch 1945. évi része részletesen tartalmazza a Budapest felmentésére tett német kísérleteket, beleértve a légierő tevékenységét is. 1945. január 5-én a szovjet légierő 700, a német 500 felszállást hajtott végre, 7-én már 1700 szovjet bevetéssel szemben csak 193 német volt. Január 10-én Budapest ellátására 39 repülőgépet vettek be, 11-én 41-et, 13-án 46-ot. A 15-i bejegyzés: "Budapestben a helyzet változatlan, a rossz időjárás ellenére végrehajtották az ellátást. Ez a keleti front jobb szárnyán a Luftwaffe rendelkezésére álló üzemanyag jelentős részét nyeli el."

Ennek ellenére a 17-i bejegyzés szerint Budapesten "a legvégsőkig feszült" a lőszer- és üzemanyag-helyzet. A német hadvezetőség ezért növelte az ellátásra bevetett gépek számát: 19-én 132 gép, 20-án 57, 21-én 150, továbbá 13 Gólya-típusú gép és tehervitorlázó. E napon sikerült 100 tonna lőszert, egészségügyi anyagot és üzemanyagot juttatni a budapesti csapatoknak.

Nem kevésbé érdekesek a márciusi német támadásra vonatkozó bejegyzések. 6-án részletes adatok vannak a Drávánél indított "erdei ördög" hadműveletről, valamint a 2. páncélos hadsereg Nagybajomnál indított támadásáról. A 7-i bejegyzés részletezi az előrenyomulást, de kénytelen megállapítani: "A tavak /t.i. a Balaton és a Velencei-tó/ között

a lovas hadtest jól haladt előre, a Velencei-tótól délre támadás délkeletre. A terep még nagyon rossz, a harckocsik elakadnak. Az utviszonyok javulása várható."

A következő napokról nincsen különösebben érdekes bejegyzés, de feltűnő, hogy a napló a Drávánál indított támadással foglalkozik a legrészletesebben. 14-én azt találjuk, hogy a 6. SS-páncéloshadserег ellen több szovjet ellenlökés volt, ezek összeszorították a hídfelet, 15-én: "Az ellenfél új erőket vezetett Székesfehérvárhoz." 16-án a 6. SS-páncéloshadserегnél nem történt lényeges esemény. 17-én "a Velencei-tó és a Duna között az ellenfél ellentámadásokat kezdett". A 18-i bejegyzés szerint Székesfehérvár ismét veszélyeztetve van, 19-én a harc vonalba kerül, 22-én pedig már teljesen a szovjet csapatok kezén van.

Végül az utolsó bejegyzések Magyarországról: az április 3-i bejegyzés szerint a Vörös Hadsereg Nagykanizsánál áttörte a 2. német páncéloshadserег arcvonalait. A 6. német hadserег az osztrák határ mentén védekezik. Harcok Szentgotthárdnál és a Rába völgyében. 4-én csak ennyit találunk: "Magyarországon az ellenfél motorizált erőket vonultatott fel délkeleti irányba."

A kötet további részei adatokat tartalmaznak az erőeltolásokra, a magyarországi olaj jelentőségére, a délkelet-európai arcvonal általános helyzetére, ezen belül a már említett "erdei ördög" vállalkozás előkészítésére és a magyarországi politikai fejlődésre. 1945. január 9-én a német legfelső katonai vezetés közelebbi híreket kapott például a debreceni Ideiglenes Kormányról.

A Kriegstagebuchnál nem jelentőségében, csupán terjedelmében kisebb a Helmut Heiber által kiadott "Hitler helyzetmegbeszélései. Katonai konferenciáinak töredékei 1942 - 1945" című terjedelmes könyv, mely a "Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte" c. sorozat 10. köteteként Stuttgartban 1962-ben jelent meg. Hitler főhadiszállásán a háború egész időszakában napi két helyzetmegbeszélést tartottak, a terjedelmes "déli helyzet"-et, sok résztvevővel 12 és 15 óra között, és ennek kiegészítéseként, a napi változások megbeszélésére az "esti helyzet"-et, a kora vagy késő esti órákban. E megbeszéléseket 1942 őszének kezdetétől állandóan gyorsírók jegyezték, majd 3 példányban legépelték. Ilyen módon 1945 áprilisának második feléig egy-egy példány anyaga 103.000 gépelt oldalt tett ki. 1945 április 21-én a "Führerexemplare"-nak nevezett első példányt és a gyorsírói szövegeket repülőgéppel Berchtesgadenbe szállították, és itt május első napjaiban egy erdei horhosban meggyújtották. Az amerikaiak pár nap múlva átvizsgálták a helyet, és részben ép, részben sérült oldalakat, illetve gyorsírói szövegeket találtak. Ily módon sikerült mintegy 1000 gépelt oldalnyi anyagot összeszedni, és ezt adta ki Heiber a "Helyzetmegbeszélések"-ben, bevezetéssel és jegyzetekkel együtt csaknem 1000 oldalas könyvben/17/.

A "Lagebesprechungen" 1944 nyári, őszi és téli továbbá 1945 tavaszi anyagában lépten-nyomon találunk adatokat a magyar politikai és katonai helyzetre. Magyarország politikai, gazdasági és katonai jelentőségét a németek számára érdekesen világítja meg Hitler 1944. július 31-én folytatott beszélgetésének anyaga/18/. Az 1944 szeptemberi és októberi harcokról nem maradt fenn helyzetmegbeszélés. Lényeges viszont a november 6-i déli helyzet anyaga. Ennek elején Walther Wenck altábornagy, a szárazföldi csapatok vezérkara hadműveleti osztályának vezetője tett jelentést a keleti front, ezen belül első helyen Magyarország helyzetéről. Ismertette a Szolnok körüli, a Szolnok és Budapest közötti, majd a Bajánál kialakult helyzetet. Erők hiánya miatt javasolta, hogy Isztriából Bécsen át Magyarországra kellene irányítani a 44. "Hoch- und Deutschmeister" hadosztályt. A megbeszélésen Hitler élesen kikelt csapatainak magyarországi harcmódja ellen, mert ezek arcból és nem oldalt vagy a szovjet csapatok háta ellen támadtak.

Hitler egyébként - és ezt éppen Heiber könyve tanúsítja - mindig nagy figyelmet szentelt a magyarországi harcoknak. Az ardennes-i támadás előtt, december 12-én röviden összefoglalta a magyarországi katonai helyzetet. Az offenzíva idején, december 28-án nyugati főhadiszállásán, Adlerhorstban figyelmeztette a hadosztályparancsnokokat: erőik nem kimeríthetetlenek, ezért csapatok összpontosítása a másik oldalon a legsúlyosabb kockázattal jár. "Ha ezért Önök ma azt olvassák, hogy most a keleti arcvonalon délen, Magyarországon, nem jól állnak az ügyek, akkor tudniuk kell, hogy természetesen nem lehetünk mindenütt egyformán erősek. Olyan sok szövetségest veszítettünk el. Sajnos, arra kényszerültünk, hogy fokozatosan visszahúzódjunk egy záró- vagy bükörbe, kedves szövetségeseink árulása következtében. Mindezek ellenére mégis lehetséges volt, a keleti arcvonalat nagyjából és egészében tartani. Délen is meg fogjuk ezt állítani. El fogjuk reteszelni."

Sok már érdekes adatot említhetnénk ehelyütt a Lagebesprechungen anyagából. Az 1945. január 9-i, déli helyzetmegbeszélésen a szövetséges légierő által szétbombázott vasutvonalak helyreállításával kapcsolatban Hitler az orosz példára hivatkozott, és hozzátette: "Ha nálunk valaki jajgatni kezd, csak azt mondhatom: vegyük az orosz t lenin-grádi helyzetben". Guderian ekkor közbeszólt: "Kiválóan vezet. A fickók Magyarországon jól vezetnek, nagyon gyorsan." És ismét Hitler: "Az a mód, ahogyan kiállották ezeket a válságokat!"

A fennmaradt helyzetmegbeszélésekben találunk adatokat Budapest felmentésének ismételt és ismételt sikertelen kísérletére, a 6. SS-páncélos hadsereg Magyarországra szállítására, a márciusi német támadás előkészítésére, legvégül pedig március 23-i helyzetre. E napon a magyarországi német erők maradványai már a Balaton északi és északnyugati

partjára szorultak vissza, rendkívül nagy veszteségek árán. Hitler ezért kijelentette: "Most egyet követelek: hogy a Leibstandartenek, egyáltalán az egész 6. páncélosdadseregnek, azonnal vezessék oda az utolsó embert, aki valahol még rejtőzik. - De azonnal! Ezt haladéktalanul közölni kell Sepp Dietrichhel. Azonnal! Ha én még egy embert elkapok, Isten irgalmazzon neki!"

E két nagyméretű, a közölt tényanyag miatt fontos, a kutatást valóban szolgáló okmánypublikációhoz viszonyítva a nyugatnémet munkák tárgyalandó negyedik csoportja rendkívül vegyes képet mutat. Vegyes a kép a visszaemlékezéseknél a politikai tendencia és a színvonal miatt, és vegyes, de valamivel jobb a hadosztálytörténeteknél, mert ezek többségében a politikai tendenciákon kívül tényanyagot is találunk.

A visszaemlékezés jellegű munkák között, jelentőségénél és keletkezésének viszonylagos koraiságánál fogva is elsőnek Heinz Guderian volt vezérezredesnek, a német páncélos fegyvernem "szülőatyjának" "Egy katona visszaemlékezései" című, a második világháború történetével kapcsolatban megállapíthatatlanul sokszor idézett könyvével, pontosabban: e könyv magyar vonatkozásaival kell foglalkoznunk /19/. Szükséges itt Guderian könyvének magyar vonatkozásait kiemelni, mert ezekkel történetírásunk eddig nem igen foglalkozott, és azért is, mert több fontos politikai és katonai kérdést világitanak meg.

Az "Egy katonai emlékezései"-ből általában csak Horthynek 1944 augusztus végén Hitlernél tett látogatását szokták idézni. E látogatáson mondta Horthy Guderian szerint, hogy "a politikában mindig több vasat kell tűzben tartani". Kevésbé ismert azonban Guderian véleménye Szálasiról, akivel pedig többször is foglalkozik könyvében. Október 15-ével kapcsolatban Guderian ezt írja Szálasiról: "magyar fasiszta, kevés tehetséggel és még kevesebb tetterővel".

Szálasi 1945 február közepén Hitlernél járt, aki őt Guderian jelenlétében fogadta. Guderian véleménye a személyes találkozás alkalmával sem javult a "magyar fasisztá"-ról. "A beszélgetés vontatottan folyt. Az új ember keltette benyomás alapján nem lehetett tetteket várni. Akarata ellenére felkapaszkodott parnevünek látszott. Nem volt többé szövetségesünk."

Ugyancsak politikailag jelentős Guderian megállapítása az Ideiglenes kormány által kötött fegyverszüneti egyezményrel kapcsolatban. Guderian szerint az a tény, hogy Magyarország kötelezte magát 8 hadosztálynak a németek elleni háborúra való kiállítására, "a legvégsőig feszítette a helyzetet".

Guderian emlékiratainak gazdasági vonatkozású részei a magyar olajjal kapcsolatosak. Elmondja, hogyan oktatta ki

öt Hitler 1945 januárjában: "Ha ön nem kap többé üzemanyagot, harckocsijai nem tudnak mozogni, és a repülők nem szállhatnak fel. Ezt Önnek is be kell látnia. Az én tábornokaimnak azonban fogalmuk sincs a hadigazdálkodásról." Ez, a magyar olaj biztosítása volt Guderian szerint a már 1945 januárjától előkészített márciusi német támadás célja. A januárban a német finomítók elleni súlyos légitámadások következtében a német vezetés csak az osztrák zisterdorfi és a magyar dunántúli kőolaj-előfordulásra számíthatott. "Ez a tény - ismeri el Guderian - magyarázza részben Hitler egyébként érthetetlen elhatározását, Magyarországra szállítani a nyugaton szabaddá váló erő zömét, hogy megtartsák a páncélosok és a légierő számára egyformán fontos nyersolajtermelés maradványát és a magyar finomítókat."

Hasonlóan érdekesek Guderiannak a hadműveletekre vonatkozó megállapításai. A IV. SS-páncéloshadtest Varsó alól Budapest felmentésére küldését az ottani arcvonal "felelőtlen gyengítésének" nevezi, mely miatt ő is, és az ottani hadseregcsoport parancsnok, George-Hans Reinhardt vezérezeredcs is egyformán kétségbeesett. Gille hadteste támadásának különben Hitler "nagy várakozással nézett elébe. Én szkeptikus voltam, mivel az előkészületi idő nagyon rövid volt, és sem a csapat, sem a vezetés nem rendelkezett többé azzal a lendülettel, mivel korábban. A támadás a kezdeti siker ellenére sem érte el célját."

A támadás megindulása utáni napokban, január 5 és 8 között különben Guderian személyesen felkereste a parancsnokló tábornokokat. Véleménye szerint a január 1-i sikert a következő éjszakán "kiméretlen áttörésre" kellett volna kihasználni. "Már nem voltak meg azok a vezetők és csapatok, mint 1940-ben, különben talán itt mégis siker jutott volna osztályrészünkül, mely megengedte volna, hogy erőket takarítsunk meg, és egyidőre csendet teremtsünk a dunai arcvonalon."

Könyve több helyéről kiderül, hogy nem értett egyet erősitések ismételt Magyarországra küldésével, mert ezeket a csapatokat Lengyelországban vagy Kelet-Poroszországban sokkal eredményesebben lehetett volna felhasználni. A német csapaterősítések ellenére január 25-én már világosan kirajzolódott a szovjet ellentámadás, mely azután meg is indult, és napok alatt katasztrofális helyzetbe hozta a németeket. Hasonlóan vélekedik a márciusi német támadásról is, mely kezdeti sikerek után ugyancsak elakadt, de a kezdeti szerény siker nem jelentett semmit "a gyorsan a katasztrófa felé sodródó összhelyzetben".

Rendkívül érdekes Guderian részletes, a német katonai vezetést több vonatkozásban bíráló, és e bírálatot az eléggé általános gyakorlattól eltérően nem csupán Hitler személyére korlátozó leírását összevetni Hans-Ulrich Rudel volt repülőezredes könyveivel. Rudel, állítólag a világ legje-

lentősebb katonai repülője 2530 hadi repüléssel "Mégis" című könyvében nyíltan és ismételten hangoztatta Hitler-imáogatát és vad szovjetellenességét. Hitlerről azt állítja, hogy kiválóan értett a fegyvertechnikához, a fizikához és a kémiához, olyan könnyedséggel beszélgetett vele, hogy az komoly hatást tett őrá, Rudelre, mint kritikus szemlélőre. Rudel saját bevallása szerint 1945-ben, a januári szovjet támadás megindulása után azért harcolt a legvégsőkig, repült be nem gyógyult amputált lábbal is, hogy megakadályozza a "steppei hordák előretörését Európa szívébe". Így azután nem meglepő, hogy könyveit Nyugat-Németországban a már többször említett Plesse Verlag jelentette meg /20/.

A "Trotzdem"-ben leírtak szerint Rudel Romániából visszavonulva került 1944 szeptemberében Magyarországra, itt érte 28 éves korában az alezredesi előléptetés. Rudel ekkor már ezredparancsnok volt, és ezrede Miskolc - Tokaj környékén helyezkedett el, majd átteleptültek Farnosra. Rudel legtöbbször két darab 3,7 centiméteres páncéltörő ágyúval felszerelt Ju 87 mintájú Stukával repült, ilyen géppel támadta a levegőből a szovjet harckocsikat. Részletesen leírja a Kecskemét és Gyöngyös körüli harcokat, Kecskemétnél a szovjet vadászok sikertelenül próbálták gépét lelőni. Gyöngyösnél viszont harckocsira szerelt légvédelmi géppuskától láblövést kapott.

Az ezred Farnosról Székesfehérvár környékére került, innen vettek részt a Budapest körüli harcokban 1944 végén és 1945 elején. Közben, 1945 január 1-én Hitlertől megkapta a legmagasabb német vitézségi kitüntetést, a lovagkeresztet a kardokkal és gyémántokkal díszített arany tölgyfalombot. A kitüntetés átadása után Hitler hosszasan beszélgetett vele, és ez alkalommal Rudel meggyőződött arról, hogy a Führert környezete szándékosan félrevezeti. Budapest körül a német harckocsikat kedvezőtlen terepen vetették be, a gyalogságot különválasztották a harckocsiktól. - Néhány nappal később Szálasi is kitüntette Rudelt a magyar vitézségi éremmel, és lovagi birtokot adományozott neki. Ez utóbbit Rudel a háború után "ezredkirándulóhely"-nek szánta.

A "Trotzdem"-ben Rudel nagyon szűkszavuan ír 1945. évi magyarországi tevékenységéről. Másik könyvében, a "Háborúból és békéből" című, ugyancsak naplójegyzeteit tartalmazó munkájából már bővebben értesülünk januári élményeiről. Az arany tölgyfalomb átvétele után, január 5-én tért vissza ezredéhez, ekkor már a kemenesszentpéteri repülőtérré, hogy "még nagyobb szívóssággal és szilárdabb kötelességtudattal szolgálja Németországot és Európát".

Január elején a rossz idő miatt nem igen tudtak repülni, és még nagyobb problémájuk volt az üzemanyaghiány. Ezzel kapcsolatban az "Aus Krieg und Frieden"-ben ilyeneket olvashatunk: "Talán azok az amerikai pilóták, akik Bécsnél szétbombázták üzemanyagot szállító vonatainkat, nagyon ha-

mar rájönnek, hogy minden bolsevista harcköcsi, amit üzema-
nyaghiány miatt nem lőhettünk ki, holnap nekik kerülhet
sokba."

A január 9-én Szqmor térségében vívott légi harcokkal
kapcsolatban Rudel kénytelen elismerni: "Az orosz vadászok
szakmai tudása csodálatraméltóan állandóan növekszik, és
össze sem hasonlítható a néhány év előtti szinttel. Elte-
kintve elit alakulatuktól, az ugynevezett "sztálini solymok-
tól", melyek mindig jók voltak minőségileg és amelyeket
mindig a súlypontokban vetettek be, az orosz repülőknél,
legalább is a vadászoknak nagy része olyan fejlődésben van,
amelyet mi, tapasztalt keleti frontrepülők is alig tartot-
tunk volna lehetségesnek."

A visszaemlékezések e két véglete, a bíráló és a vere-
ségeket is beismerő páncélos-szakember Guderian és a fan-
taszta, a németekről csak jót állító Rudel között sok más-
féle szerzőt találunk. A budapesti harcokkal és a kitörési
kísérlettel foglalkozik például Reinhard Noll, a "Florian
Geyer" 8. SS-lovashadosztály volt Rottenführere "A budapes-
ti katlanban. Egy rádiós csapatvezető élménybeszámolója"
című kis írásában/21/. Ugyancsak alulról, a katonák oldalá-
ról vázolja az eseményeket Werner Jester "Budapest halálvi-
harában 1945" című könyvében/22/. Jester a "Feldherrnhalle"
páncélgránátos hadosztály tüzéreként került 1944 októberé-
ben a magyar arcvonalra, és vett részt 19 éves fejjel a
Füzesabony, Gyöngyös, Hatvan, Aszód és Vác körüli harcokban,
Legutoljára Budapestnél, ahol a "Feldherrnhalle" a bekeri-
tésben teljesen megsemmisült.

A különböző csapattestek, elsősorban hadosztályok tör-
ténéssel foglalkozó nyugatnémet munkák száma az utóbbi é-
vekben rendkívül gyorsan gyarapszik. Megjelent az 1., a 3.
és a 4. hegyihadosztály története/23/, az 1., 23. és 24.
páncélosadosztály és a 96. gyaloghadosztály története/24/,
cikk jelent meg a 44. hadosztály és könyv a különleges
Branderburg hadosztály történetéről/25/. Ezeknek a hadosz-
tálytörténeteknek némelyike elég terjedelmes: az 1. páncé-
losadosztály története közel 130 oldalon, a 23. páncélos-
adosztály története csaknem 100 nagyalaku oldalon foglal-
kozik a magyarországi harcokkal.

Ernst Rebentisch, a 23. páncélosadosztály volt őrna-
gya részletesen leírja a pusztai páncélos csatát, a Tisza
és a Duna közötti harcokat, a hadosztály dunántúli tevé-
kenységét 1944 december elejétől 1945 április elejéig. És
Rebentisch nem egyszerű leírást ad, hanem közli: mikor mi-
lyen erősítést kaptak, mekkora veszteségeket szenvedtek.
Rendszeresen kitér a szomszédos alakulatok helyzetére és
harcára is, ílymódon könyvében több más hadosztályra is ta-
lálunk használható adatokat.

Kisebb terjedelmű, mintegy 30 oldalt tesz ki Hartwig Pohlman könyvének a 96. gyaloghadosztály magyarországi harcaival foglalkozó része. Hadosztálya a IV.SS-páncélos hadtest Budapest felmentésére indított támadásához került 1944 legvégén a magyarországi frontra, és január 1-én északról a Dunán átkelve, Nyergesujfalu - Süttő körzetében kezdte meg a harcot. Ugyanide, Lábatlanhoz szorult vissza, erősen megtépázott állapotban, március vége felé, több más hadosztállyal együtt a hadosztály, vagy inkább az, ami megmaradt belőle. Az utolsó ember március 28-án kelt át a Dunán.

Jelen összeállításnak nem célja az 1944/45. évi magyarországi harcokra vonatkozó valamennyi nyugatnémet munka ismertetése. A szerző arra törekedett, hogy bemutassa a számbajöhető munkák főbb csoportjait, és jellemezze ezeket a csoportokat néhány munka tartalmának és szemléletének rövid vázlatával. Talán nem felesleges erre az utóbbira, a szemlélet sokféleségére felhívni a figyelmet, rámutatva arra, mennyire helytelen volna egy kalap alá venni akár Friessnert Philippivel és Heimmel, akár Rudelt Guderiannal vagy Rebertischsel.

Ezekkel a nyugatnémet munkákkal való kritikai foglalkozás megköveteli a tényanyag alapos ismeretét, az irodalom állandó figyelemmel kísérését. E munkák adataival viszont bővíthetjük a felszabadulás történetére vonatkozó ismereteinket, velük vitatkozva előre tudjuk vinni a magyar történettudomány fejlődését, hozzájárulunk az állandóan növekvő történeti érdeklődés kielégítéséhez.

Borus József

J E G Y Z E T E K

1. Andreas Hillgruber: Südost-Europa im Zweiten Weltkrieg. Literaturbericht und Bibliographie. Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte. Weltkriegsbücherei Stuttgart. Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt am Main, 1962.
2. Hans Friessner: Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Holsten-Verlag. Hamburg, 1956. A könyv ismertetését ld. Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3-4.sz. 272-282. old.
3. Walter Hubatsch ismertetését ld. Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1956. 10. sz. 587-588. old.
4. Az 1964. évi 2-3. számban, 216-219. old. - Meg kell jegyezni, hogy ebben több pontatlanság és elírás található.
5. Kissel katonai pályafutásának adatait ld. Wolf Keilig: Das deutsche Heer 1939 - 1945. Podzun Verlag. Bad Nauheim 211/164. old.
6. Az 1944-es Szolnok megyei harcok - volt hitlerista tábornokok munkáiban. Jászkunság, 1961. 3-4.sz. 165-173. old.
7. Nyilvánvaló elírás tehát az említett ismertetés következő megállapítása: "1944. október 6-12-ig tart a Tiszántul birtokáért folytatott harc." Világtörténet, 1964. 2-3. sz. 217. old.
8. Erich Kern: Der grosse Rausch. Russlandfeldzug 1941 - 1945. Plesse Verlag. Göttingen, 1961. - A svájci kiadásra ld. e kötet előszavát. - Másik könyve Die letzte Schlacht. Welsermühl Verlag, Wels, 1960.
9. A könyv általam használt második kiadása 1957-ben jelent meg.
10. Kurt von Tippelskirch: Geschichte des zweiten Weltkriegs. Athenäum-Verlag. Bonn, 1951. és 1956.
11. Zrinyi Kiadó. Budapest, 1961.
12. Az eset részletes leírását és az erről megjelent irodalmat ld. tőlem: A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3.sz. 443-44. old.
13. Ismeretes, hogy a szovjet támadás március 16-án kezdődött, Tippelskirch tehát téved.

14. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. /Wehrmachtführungsstab/ 1940 - 1945. Geführt von Helmuth Greiner und Percy Ernst Schramm. Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt am Main.
15. Ismeretes, hogy a kitörési kísérlet 1945. február 11-én este kezdődött.
16. Percy Ernst Schramm: Die Niederlage 1945.
17. Helmut Heiber: Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942 - 1945. - Az anyag keletkezésére és sorsára ld. Heiber bevezetését. - A könyvből azonos címmel egy rövidebb változat is készült, ezt a müncheni Deutscher Taschenbuch Verlag 1963 áprilisában adta ki.
18. Vö. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3.sz. 428-429. old.
19. Heinz Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Első kiadása 1950-ben Heidelbergben jelent meg, erről azután fotómechanikai eljárással készültek a következő kiadások. 4. kiadás Neckargemünd, 1960. Valamennyit a Kurt Vowinckel Verlag adta ki.
20. Hans-Ulrich Rudel: Trotzdem. Plesse Verlag. Göttingen, é.n. 8. kiad. és Aus Krieg und Frieden. Aus den Jahren 1945 und 1952 u.o., é.n.
21. Reinhard Noll: Im Kessel von Budapest. Erlebnisbericht eines Funktruppführers. Wiking-Ruf, 1953. márc.
22. Werner Jester: Im Todessturm von Budapest 1945. Kurt Vowinckel Verlag, Neckargemünd, 1960. Landser am Feind. Band 7.
23. Huber Lanz: Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgs-Division 1935 - 1945. Podzun Verlag, Bad Nauheim, 1954.; Paul Klatt: 3. Gebirgs-Division 1949 - 1945. U.o. 1958.; Julius Braun: Enzian und Edelweiss. Die 4. Gebirgs-Division 1940 - 1945. U.o. 1955.
24. Rolf Stoves: Die 1. Panzer-Division 1935-1945. Chronik einer der drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Podzun Verlag. Bad Nauheim, 1961.; Ernst Reben-tisch. Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzer-Division 1941 - 1945. Herausgegeben vom Verband ehemaliger Angehöriger der 23. Panzer-Division in Eselingen a. N. 1963.; Dr. F.M. v. Senger und Etterlin jr.: Die 23. Panzer-Division vormals 1. Kavallerie-Division 1939 - 1945. Kurt Vowinckel Verlag. Neckargemünd, 1962.; Hartwig Pohlman: Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939 - 1945. Podzun Verlag. Bad Nauheim, 1959.

25. Dr. Helmut K.G. Rönnefarth: Reichs-Grenadier-Division "Hoch- und Deutschmeister" 1938 - 1945. Feldgrau, 1956.
4-6. füzet: Herbert Kriegsheim: Getarnt, getäuscht und doch getreu. Die geheimnisvollen Branderburger, Berlin, 1959. Vö. Watzdorf - Charisius - Voersser: Die faschistische Sondereinheit Brandenburg. Berlin, 1961.

ENGELS FRIGYES IRÁSAIBÓL

/Halálának 70. évfordulójára/

Az évforduló alkalmából Engelsnek néhány magyar nyelven meg nem jelent írását adjuk az olvasó kezébe. Ezuttal az idős Engels munkáiból válogattunk, s természetesen e néhány rövidlégzetű írás csak nagyon esetleges visszfényt adja Engels utolsó évei alkotó munkásságának. Hiszen ezekben az években a Tőke szerkesztése, saját tudományos alkotó tevékenysége mellett Engels képet adott a parasztság rétegződéséről, a munkás-paraszt szövetség kérdéseiről, az angol, német, francia munkásmozgalom alakulásáról, ezen országok történeti fejlődéséhez kommentárokat fűzött, felfigyelt a belső szerkezeti, társadalmi, politikai átalakulásokra. E szerteágazó oeuvre-t meg sem kísérelhetjük összefogni. Pusztán két cikket emelünk ki. Az első a háború kérdésével foglalkozik, ami Engelsnek élete utolsó évtizedeiben egyre több gondot okozott. Az 1887-es írás, miközben ismét figyelmeztet arra, hogy a háború minden bizonnyal forradalomba torkollna, óv a háborútól, s egyuttal iróniával, a történeti mult józanító emlékeivel küzd a német sovinizmus ellen. A második írás az antiszemitizmus kérdésével foglalkozik, ezt történeti jelentkezésében vizsgálja, s egyuttal mint olyan jelenséget, ami a kelet-európai munkásmozgalomban problémákat okozott. Engels ezekre reagált, amikor széles horizonton, a történeti tendenciák alapján, történetész modra szögezte le álláspontját.

/Szemelvények: Marx - Engels - Lenin - Stalin zur deutscher Geschichte. Berlin. 1954. II. 1113- 1115 és 1120-1122.p./

Porosz-Németország számára más háború nem lehetséges,
mint egy világháború...

London, 1887. december 15.

... A "Mordspatrioten" /S.Borkheim: Zur Erinnerung für die Mordspatrioten, 1806 - 1807, megjelent 1871-ben folytatásokban a német szociáldemokrata párt központi organumában, a "Volksstaat"-ban,/ mindjárt a francia háború után jelent meg a "Volksstaat"-ban, azután hamarosan /1888/ különnyomatként. Kiválóan hathatós ellenméregnek bizonyult a szuper hazafias győzelmi mámorral szemben, amelyben a hivatalos és polgári Németország kéjelgett és még kéjeleg. Valóban nem létezett kijózanítóbb szer, mint a visszaemlékezés arra az időre, amikor a most éig magasztalt Poroszország csufosan és rutul összeomlott, ugyanazoknak a franciáknak a támadásával szemben, akiket most mint legyőzötteket megvetnek. S ennek a szernek annál is erősebben kellett hatnia, mivel a fatális tények történetét olyan könyvből lehetett meríteni, amelyben egy porosz generális, méghozzá az általános katonai iskola igazgatója /E.von Höpfner: Der Krieg von 1806 und 1807. Berlin, 1855./ ábrázolta hivatalos porosz akták alapján, - és el kell ismerni: pártatlanul és kendőzetlenül - a gyalázat időszakát. Egy nagy hadsereg, mint minden más nagy társadalmi szervezet, sohasem jobb, mint amikor nagy vereség után magába száll és vezekel elkövetett bűneiért. Így történt a poroszokkal Jena után, így újból 1850 után, amikor ugyan nem szenvedtek nagy vereséget, de mégis kézzelfoghatóan világossá vált önmaguk és a világ előtt teljes katonai hanyatlásuk egy sor kisebb hadjáratban - Dániában, Délnémetországban - és az 1850-es első nagy mozgósításnál, s ahol ők maguk csak a varsói és olmtüzi politikai gyalázat /két sikertelen diplomáciai tárgyalás Poroszországnak a német szövetségben Ausztriával egyenrangú szerep elérésére/ által menekedtek meg a tényleges leverestől. Saját multjukat kiméretlen bírálatnak alávetni kényszerültek, hogy a helyesebb cselekvést megtanulják. Katonai irodalmuk, amely Clausewitzben elsőrendű csillagot hozott létre, azóta azonban végtelen mélyre süllyedt, ismét felemelkedett az önvizsgálat e szükségszerűsége következtében. És ennek az önvizsgálatnak egyik gyümölcse volt a Höpfner-könyv, amelyből Borkheim brosurájának anyagát vette.

Most és mindig szükséges lesz újra emlékeztetni az elbizakodottság és a vereségek, a királyi tehetetlenség, a saját kétkulacsosságának kelepcéjébe esett porosz diplomáciai ostoba ravaszkodás, a tisztí nemesség leggyávabb árulásban bebizonyosodott szájhősködése, egy a néptől elidegenedett, hazugságra és becsapásra alapított államszervezet általános összeomlása idejére. A német nyárspolgár /amelyhez a nemesség és uralkodó hercegek is hozzátartoznak/, ha lehet még felfuvalkodottabb és sovínisztább, mint akkor

volt; a diplomáciai működés lényegesen arcátlanabbá vált, de még tartja egykori kétkulacsosságát; a tiszti nemesség természetes és művi módon eléggé megszaporodott, hogy majdnem ugyanugy fejtse ki ismét régi uralmát a hadseregben. S az állam egyre jobban elidegenedik a nagy néptömegek érdekeitől, hogy földbirtokosok, tőzsdések és nagyiparosok konzorciumává alakuljon át, a nép kizsákmányolására. Mindenestre, ha megint háborúra kerülne sor, a porosz-német hadsereg jelentős előnyökkel bír majd ellenfeleivel szemben csakugy, mint szövetségeseivel szemben, már csak azért is, mivel mindnyájuk számára a szervezés mintaképe volt. De soha többé olyan előnyökkel, mint az előző két háboruban. A főparancsnokság egysége például, ahogyan akkor sajátos szerencsés körülményeknek hála megvolt, és az alvezérek megfelelő feltétlen engedelmessége bajosan lesz meg megint. Az üzleti komaság, amely most a földbirtokos és katonai nemesség - egészen a császári adjutanturáig - valamint a tőzsdések között uralkodik, könnyen válhat végzetessé a hadseregnek a harctéren való ellátására nézve. Németországnak lesznek szövetségesei, de Németország a szövetségeseit, és azok Németországot az első alkalommal cserbenhagyják. S végül Porosz-Németország számára más háboru már nem lehetséges, mint egy világháboru, még pedig egy eddig soha nem sejtett méretű és hevesességű világháboru. Nyolc-tíz millió katona fog egymással a pusztulásig küszködni, és közben egész Európát kopárrá falják, ahogyan sáskahad soha még. A harmincéves háboru dulsái három-négy évre összesűrítve és az egész kontinensre kiterjedően? éhínség, járványok, a hadseregek és a néptömegek általános, égető inség által előidézett elvadulása; kereskedelmünk, iparunk és hiteléletünk mechanizmusának menthetetlen zűrzavara, mely általános csődbe torkollik; a régi államok és hagyományos állami bölcseségük összeomlása oly módon, hogy a koronák tucatszám gurulnak az uttesten és senki sem akad, aki felemelné őket. Teljes lehetetlenség előrelátni, hogyan végződik mindez, és ki kerül ki győztesként a küzdelemből; csak egy eredmény abszolút biztos: az általános kimerültség, és a munkásszótály végső győzelme feltételeinek kialakulása. Ez a kilátás, hogyha a felfegyverkezés kölcsönös tullicitálásának kiéleződő rendszere végül meghozza elkerülhetetlen gyümölcsseit. Ez az, fejedelem és államférfi uraimék, amibe Önök bölcsességükben a vén Európát belesodorták. S ha az Önök számára semmi más nem marad hátra, mint megkezdeni a végső nagy haditáncot - nekünk jó lehet. A háboru ideiglenesen háttérbe szoríthat bennünket, elragadhatja némely már meghódított pozíciókat. De ha Önök szabadjára engedik az erőket, amelyeket azután nem tudnak majd újra megfékezni, történjék, aminek történnie kell; a tragédia végére Önök tönkremennek, és a proletáriátus győzelme vagy már elérkezett, vagy elkerülhetetlenné válik.

Az antiszemitizmusról /Ehrenfreundhoz

Bécsbe intézett levélből/

London, 1890. április 19.

... Hogy azonban nem fog-e az antiszemitizmussal több bajt okozni, mint jót, megfontolására kell bíznom. Az antiszemitizmus elmaradott kultúra ismertető jegye, és ezért is csak Poroszországban és Ausztriában, illetve Oroszországban lelhető fel. Ha itt Angliában vagy Amerikában antiszemitizmust óhajtanának üzni, egyszerűen nevetségessé válnának, és Drumont ur Párizsban írásaival – amellyel szellemükben a német antiszemitákénál jóval különbek – csak lényegében hatástalan napi szenzációt kelt. Amellett most, hogy mint városi tanácsnok-jelölt lép fel, neki magának is azt kell mondania, hogy a keresztény tőkének éppen annyira ellene van, mint a zsidónak! És Drumont urat akkor is olvassák, ha az ellentétes véleményt képviselné.

Akik Poroszországban antiszemitizmusban ügködnek, azok a kisnemesek, a junkerek, akik 10.000 márkát vesznek be és 20.000 márkát adnak ki, s emiatt uzsorások kezére jutnak. Poroszországban és Ausztriában a nagytőkés konkurencia miatt tönkrement kispolgár, céhes-kézműves és szatócs az, aki ehhez a kórust alkotja és együtt kiabál. Ha azonban a tőke megsemmisíti a társadalomnak ezeket az osztályait, amelyek keresztül-kasul reakciósak, akkor azt teszi, ami a kötelessége, és jó ügyet szolgál, egyremegy, hogy semmi vagy árja, körülméletét vagy megkeresztelt; segíti az elmaradott parasztokat és osztrákokat előrejutni, hogy végre korszerű álláspontra jussanak, ahol valamennyi régi társadalmi különbség feloldódik a tőkések és bér munkások egyetlen nagy ellentmondásában. Csak ott, ahol ez még nem áll fenn, ahol még nem létezik erős tőkésosztály, tehát erős bér munkásosztály nincs, ahol a tőke még tulságosan gyenge, hogy a teljes nemzeti termelést hatalmába kerítse, s így ténykedésének fő színtere az értéktőzsde, ahol tehát a termelés még a parasztok, földesurak, kézművesek és hasonlók, a középkorból ránkmaradt osztályok kezében van – csak ott elsődlegesen zsidó a tőke, és csak ott van antiszemitizmus.

Egész Északamerikában, ahol olyan milliomosok vannak, akiknek gazdagsága a mi hitvány márkáinkban, forintjainkban vagy frankjainkban alig fejezhető ki, ezek között a milliomosok között nincs egyetlen egy zsidó sem, és a Rotschildok valósággal koldusok ezekhez az amerikaiakhoz képest. És magában Angliában Rotschild szerény eszközökkel bíró ember például a westminsteri herceghez képest. Még nálunk is, a

Rajna mentén, akik a franciák segítségével a nemességet 95 évvel ezelőtt a vidékre kergettük ki és korszerű ipart teremtetünk magunknak, hol vannak a zsidók?

Az antiszemitizmus tehát nem más, mint középkori, hanyatló társadalmi rétegek reakciója a modern társadalommal szemben, amely lényegében tőkésekéből és bér munkásokból áll. Így csak reakciós célokat szolgál látszólag szocialista köpenyeg alatt; a feudális szocializmus egy változata ez, és ezzel nekünk nem lehet semmi dolgunk. Ha egy országban lehetőség van rá, úgy ez annak a bizonyítéka, hogy ott még nincs elegendő tőke. Ma tőke és bér munka elválaszthatatlan egymástól. Minél erősebb a tőke, annál erősebb a bér munkások osztálya is, annál közelebb van tehát a kapitalisták uralmának a vége. Magunknak németeknek, amibe a bécsieket is beleszámítom, a kapitalista gazdaság igazi élénk fejlődését kívánom tehát, semmiképpen sem tétlenségben való elposványosodását.

Ehhez járul, hogy az antiszemitizmus meghamisítja a teljes tényállást. Mégcsak nem is ismeri a zsidókat, akiket ledorongol. Egyébként tudná, hogy itt Angliában és Amerikában, hála a keleteurópai antiszemitáknak, és Törökországnak, hála a spanyol inkvizíciónak, ezrével vannak zsidó proletárok és éppen ezek a zsidó munkások a leginkább kihasználottak és a legnyomorúságosabbak. Itt Angliában az utóbbi tizenkét hónapban zsidó munkások három sztrájkjában volt részünk. Így üzzünk antiszemitizmust, mint a tőke elleni harcot?

Azonkívül nagyon sokat köszönhetünk a zsidóknak. Heineről és Börneről nem is beszélve, Marx teljesen zsidó vérű volt; Lasalle zsidó volt. Legjobb embereink közül sokan zsidók. Barátom, Victor Adler, aki a proletariátus ügye iránti odaadásáért most lakol bécsi fogságban, Eduard Bernstein, a londoni "Socialdemokrat" szerkesztője, Paul Singer, legjobb birodalmi gyűlésbeli embereink egyike - emberek, akiknek barátságára büszke vagyok - mind zsidó! Hiszen engem is zsidónak tett meg a "Gartenlaube"; s mindenesetre, ha választanom kellene, hát inkább zsidó, mintsem "Herr von"!...

/"Arbeiter-Zeitung" 1890. május 9.sz./

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK...

A SZTALINGRÁDI NÉMET KAPITULÁCIÓ

A szovjet hadsereg Délnyugati-, Sztalingrádi-, Doni-, s Délkeleti Hadseregcsoporthai által Sztalingrád irányában 1942. július 17 - 1943. február 2 között, a 6. és 4. német páncélos-, a 8. olasz, valamint a 3. és 4. román hadseregek ellen végrehajtott védekező, majd nagysikerű támadó hadműveletek eredményeképpen döntő fordulat következett be a szovjet-német front, s egyben a II. világháború történetében.

Az alábbiakban részletet közlünk a Sztalingrádnál bekerített és kapitulált német csapatok parancsnoka, F. Paulus által - szovjet fogságba esése után - írott visszaemlékezésből.

Az egész Sztalingrád-komplexus három fejlődési fázisból áll.

1. Az előretörés a Volgához.

Az 1942. évi nyári offenzíva a háború egészének keretében azt a kísérletet jelentette, hogy ismételt támadással érjük el azt, ami 1941 késő őszén meghiúsult, azaz a keleti hadjárat győzelmes befejezését - mintegy Oroszország meglepetésszerű megtámadásának eredményeként, arra számítva, hogy ezzel a háborút is eldöntjük.

A katonai parancsnokok előtt csak a tisztán katonai feladat állott. Visszatekintőleg - az az alapvető beállítás, hogy tudniillik Németországnak ez az utolsó esélye a háború megnyerésére, - uralta a katonai körök gondolkodását a következő két fázisban is.

2. Az orosz novemberi offenzíva kezdetével, és a 6. hadseregnek, valamint a 4. páncélos hadsereg részeinek, együttesen mintegy kerek 220.000 embernek körülzárásával - szemben az OKW /a birodalmi hadsereg főparancsnoksága/ hamis prognózisával és illúziójával - egyre inkább az a felismerés jutott érvényre, hogy ezuttal "az Oroszország elleni háború győzelmes befejezése" helyett itt az a kérdés: hogyan lehetséges Keleten a teljes csatavesztést és ezzel az egész háború elvesztését elkerülni?

Mig a 6. hadsereg vezetőit és állományát keresztül-kasul ezek a gondolatok foglalkoztatták, a felettes parancsnokságok /Hadseregcsoporthoz, az OKH és az OKW vezérkari főnöke/ még továbbra is győzelmi esélyekben hittek, vagy legalább is azt színelítették.

Ez a helyzet a követendő vezetési irányelveket és módszereket illetően éles ellentéteket támasztott. Mivel a felettes parancsnokságok az említett megfontolásból kiindulva és érkező megerősítés ígérétevel a bekerítés első fázisában a még lehetséges kitörést elutasították, ezuttal csak a helytállás lehetősége maradt meg annak megakadályozására, hogy bárminemű önkényes lépéssel dezorganizáció és vele együtt a keleti front déli részének felbomlása következzen be. Az utóbbiak bekövetkeztével azonban, az eredeti győzelmi várakozások megsemmisülésével egyidejűleg, rövid időn belül az a lehetőség is szertefoszlott, hogy elkerülhető legyen a döntő vereség és ezáltal a keleti front összeomlása.

3. A harmadik fázisban, a felmentési kísérlet meggyúsulása és az ígért segítség elmaradása után már csak arról volt szó, hogy a hadvezetés időt nyerjen a keleti front déli részének újrafelépítésére.

Mivel ez nem sikerült, így elveszett az egész háború, már annyiban, amennyiben ez a keleti fronton bekövetkező vereségből törvényszerűen várható volt.

A fölöttes parancsnokságok ezért ezuttal azt a hatályos érvet képviselték, miszerint "a végsőkéig való kitartással" az egész frontot a legrosszabbtól óvják meg. Így a 6. sztalingrádi hadsereg ellenállása a következő problémában csucosodott ki, ahogyan én is értékelem a helyzetet és méginkább, ahogyan azt számomra értékelték: a teljes csatavesztés csak a sztalingrádi 6. hadsereg végsőkéig való kitartásával akadályozható meg. Ebben az irányban hatottak rám az utolsó napok rádióbeszédai: "Minden óra számít". A jobbszárnyról ismét és ismét elhangzott a kérdés: "Meddig tartja még magát a 6. hadsereg"?

Mindezekből következőleg az én vezetésem a katlan fenntartására irányult, mindenekelőtt azért, mivel a 4. páncélos-hadsereg /december végi/ felmentési kísérlete egy elkeseredett ellentámadás során meggyúsult.

Egyrésztől így mind sűrűbben érkeztek be hozzám a kitar-tást követelő parancsok az örökkön ismételt segítség ígéréte-vel és az összfront érdekére való ismételt emlékeztetéssel. Másrésztől meg ott voltak az emberi mozgatóókok, amelyek kato-nám egyre súlyosbodó és leirhatatlan kényszerhelyzetéből a-dódtak és amelyek felvetették azt a kérdést, nem kellene-e egy meghatározott időpontban a harcot beszüntetnem?Jóllehet a rám-bizott csapatokkal teljesen együttérzetem, mégis az volt a véleményem, hogy a vezetési szempontoknak kell elsőbbséget ad-nom. Így kellett a 6. hadseregnek magára vállalni még külön példátlan szenvedéseket és számtalan áldozatot abban a biztos

meggyőződésben, hogy ezáltal a szomszédos kötelékekben számtalan bajtárs megmentése válik lehetővé.

Ahogy a dolgok 1942/43 fordulóján álltak, azt gondoltam, hogy hosszú kitartás révén Sztalingrádnál közvetlenül a német nép érdekeit szolgálom, mivel úgy ítélt meg, hogy a keleti fronton az összeomlás minden politikai kiutat elzár.

Minden általam eszközölt önálló kilépés az általános keretből vagy tudatos lépés az adott parancsok ellen, a felelősség átvállalását jelentette volna a kezdeti stádiumban - a kitörés esetén - a szomszéd sorsát érintően, a továbbiak során - az ellenállás időelőtti feladása esetén - a déli szakasz sorsát érintően és ezáltal a keleti front egészét érintően is, jelentette volna tehát - egyáltalán nem külsődlegesen - a felelősség átvállalását az egész német nép előtt a háború általam előidézett elvesztéséért. Így aztán hogy ne habozott volna az ember, hogy magára vállalja a felelősséget a keleti fronton az összhadművelési tevékenységért.

És miféle meggyőző és helytálló érveket hozhatott volna fel - ezuttal a tényleges kimenetel ismerete nélkül - a 6. hadsereg főparancsnoka az ellenség előtti parancsmegtagadó magatartására? A helyzetnek fenyegető vagy szubjektive felismert kilátástalansága önmagában megadja-e a parancsmegtagadás jogát a katonai egységek parancsnokának? Sztalingrád esetében a teljes kilátástalanság kérdéseire éppenséggel nem lehetett abszolút igennel felelni, annál kevésbé, mert szubjektive egyértelműen felismertnek tekinteni a helyzetet, csak az utolsó stádiumban lehet. Melyik alsóbb beosztású parancsnoktól követelhettem volna vagy szabadott volna követelnem később hasonló vagy nehezebb helyzetben engedelmisséget?

Felmenti-e a felelőst a katonai fegyelem alól saját pusztulásának kilátása, avagy saját csapatának valószínű elvesztése vagy fogságba kerülése?

Ezekre a kérdésekre ma bárki a maga számára saját lelkiismerete előtt találhatja meg a választ.

Akkoriban egy ilyenfajta magatartást részemről hadsereg és nép nem érthetett volna meg. Ez kihatásában egy kifejezetten forradalmi, politikai tett lett volna Hitler ellen. Azt is fontolóra kell venni, vajjon a sztalingrádi pozíciók parancsellenes elhagyásával nem éppen argumentumokat játszottam volna Hitler kezére, hogy a tábornokok gyávaságát és engedetlenségét pellengére állítsa és hogy őket tegye egészen vétkessé az egyre fenyegetőbb kirajzolódó katonai vereségben.

Egy új legendának, nevezetesen a sztalingrádi tördöfés legendájának a talaját készíthettem volna elő népünk történeti arculatának és a háborúból való oly kinos eszmélésének hátrányára.

Azt a felforgató szándékot, hogy a vereséget tudatosan előidézzem, és általa Hitlert és a nemzetiszocialista rend-

szert, mint a háboru befejezésének akadályát megdöntsem, sem meg nem fontoltam, mint ahogyan ez a szándék egész parancsnoki hatáskörömben semmilyen formában sem formálódott felismeréssé.

Ilyen gondolatok akkor nem fordultak meg fejemben. Különbben is egyéniségeimtől távol állottak. Én katona voltam és akkor azt hittem, hogy éppen engedelmességgel szolgálom a népem.

Ami az alám beosztott vezetők felelősségét illeti, ők taktikailag nézve parancsaim kivitelezésében hasonló kényszerhelyzetben voltak, mint én, aki a nagy hadműveleti helyzet keretében és annak megfelelően teljesítettem a parancsokat.

A 6. hadsereg egységei és egységeinek vezetői előtt, valamint a német nép előtt vállalom a felelősséget, hogy a legfelsőbb vezetés adta kitartási parancsokat az összeomlásig végrehajtottam.

/A memoárt közli Walter Görnitz: "Paulus: Ich stehe hier auf Befehl!" c. /Frankfurt/M. 1960./ monográfiája./

Összeállította:

Pogány Mária

RÉSZLETEK MONTGOMERY TÁBORNAGY EMLÉKIRATAIBÓL

B.L. Montgomery / 1887 - / angol tábornagy, Nagybritannia fegyveres erőinek egyik neves vezetője a II. világháború idején. 1942-ben parancsnoksága alatt a 8. angol hadsereg észak Afrikában vere-séget mért Kommel olasz-német hadserege-re. 1943-ban ugyanazon 8. hadsereg élén résztvett a sziciliai és délolaszor-szági hadműveletekben.

Az 1944. június 6 - július 21 kö-zött végrehajtott, s a nyugat -európai front megnyitását jelentő észak-francia-országai partraszállás, az u.n. "norman-diai hadművelet" során az egyesített an-gol-amerikai szárazföldi haderők pa-rancsnoka.

Angliában, a "D"-nap előtt. 1944. január 2- június 6

/Az 1944. évi nyugateurópai angol-amerikai partraszállás

kérdései/

Sokat irtak már a normandiai partraszállás haditervéről, sok író elbeszélte már fokozatos kialakulása történetét. Én nem akarok újra végigmenni e folyamaton. Csak azokat a szem-pontokat akarom felsorolni, amélyeket abban az időben a leg-fontosabbnak tartottam és meg akarok világítani néhány kér-dést, melyek leginkább foglalkoztattak.

A szövetségesek képviselőiből összeállított londoni ter-vező főhadiszállás, mely a washingtoni egyesült vezérkari fő-nökségnek tartozott felelősséggel, 1944 előtt már hosszú ide-je foglalkozott a szövetségesek Északnyugateurópába való be-hatolásának problémájával. A tervek kidolgozásával foglalkozó részleg vezetője Freddie Morgan tábornok volt.

Mennél többet tanulmányoztam a Morgan vázlatán alapu-ló taktikai terv-előirányzatot a 21-es hadseregcsoport műve-leteire vonatkozóan, annál kevésbé tetszett nekem. A támadá-si vonalat túl keskenynek találtam, egyetlen főhadiszállás-nak kellett volna irányítania az egész frontot és hamarosan torlódás következett volna be a partraszállási szakaszokon.

Nem terveztek partraszállást a cherbourgi félsziget keleti oldalán, holott életfontossága volt számunkra a cherbourgi kikötő mielőbbi megszerzése. Én a problémát azoknak az elveknek alapján próbáltam megközelíteni, melyeket a szigorú aktiv hadászati iskolán szívtam magamba és melyek közül a következő tételek mindig agyam előterében voltak:

1. Alapvető teendő összevetni azt, ami stratégiaileg kívánatos lenne, azzal, ami - a rendelkezésre álló erőkkeltaktikailag keresztülvihető.

2. E célból rendkívül fontos előre felfektetni a hadműveletek várható menetét, mielőtt az első lövés eldördülne. E két tétel között közvetlen kapcsolat kell, hogy legyen.

3. Ha oldalszárnyaid és utóvéded elég biztos, helyesen helyezkedtél a csatához.

4. A műveletek kitervezésénél a lényeg az egyszerűség. Amint komplikációkba bocsátkozunk a kimenetel sikere van veszélyben.

Ennél a tervnél nem látszott világosan, hogyan fognak fejlődni a hadműveletek azután, hogy a csapatokat partra tették Normandiában. Új hadszínteret szándékoztunk nyitni az európai kontinens területén. A hadjárat egész problémásora keletkezett, hogyan bonyolódjanak a szárazföldi támadó hadműveletek Nyugateurópában, melyeknek végső célja megsemmisíteni az ellenség fegyveres erőit és elfoglalni Németországot.

Elsősorban tehát azt kellett eldönteni, hogyan alakuljanak a szárazföldi hadműveletek és e pontról visszafelé haladva meghatározni azokat a partszakaszokat, melyek legjobban megfelelnek az alapterv kívánalmainak. Most viszont úgy látszott, az ellenkező irányban haladtunk. Amennyire tudtuk, abban az időben /1944 januárja/ több mint 50 német hadosztály állomásozott Franciaországban, ezek közül néhány, talán 6, páncélos hadosztály volt. A partraszállás estéjén kb. 6 német hadosztállal kellett felvenni a kemény harcot. Nem kockáztathattunk semmit - ha Normandiában kudarcot vallunk, a háború még évekig eltarthat.

Utat kellett, hogy törjünk a szárazföldön és jól meg kellett vetni a lábunkat, mielőtt az ellenség elegendő erőt vonulathat fel, hogy kiszorítson bennünket. Gyorsan kellett időt nyernünk és jókora területet birtokbevennünk a belsőföldön. És amíg ez megtörténik, a légierőkre várt a feladat hogy tartsák a frontot és akadályozzák és hátráltassák az ellenség tartalékainak vasuton vagy országuton történő előrenyomulását a felvonulási terület felé.

Legalább 5 hadosztályból álló kezdő támadóerőre volt szükségünk, hozzá megfelelő ejtőernyős hadosztályokkal, akiket az oldalszárnyaknál kellett ledobni, biztosítékul az ol-

daltámadások ellen, miközben gyorsan nyomulunk befelé a szárazföld felé. Olyan konstrukciót kellett tehát teremteni, amely a partraszállás estéjére már 8 hadosztályt tud száraz földre helyezni és a partraszállás utáni második napra már 12-t /ezekbe a számokba beleértendő az ejtőernyős hadosztályok is./ Arra kellett törekednünk, hogy az első hét végéig már 18 hadosztályunk a szárazföldön legyen.

Mindez óriási feladatot jelentett és fontos lett volna hozzá, hogy a Földközi tenger hadszínteréről további partraszálló erőket kapjunk - három hadosztály számára való légi szállítóeszközre is szükségünk volt.

Eisenhower megbízott, hogy a nevében intézkedjem és számos megbeszélést tartottam a tengerészeti és légügyi főparancsnokokkal és a mi illetékes embereinkkel. Egész munkánk során mindnyájan tisztában voltunk vele, hogy teljes súlyával kell mérlegelnünk azt a tényt, hogy a partraszállás az európai háború krízisét fogja jelenteni. Minden akadályt le kell küzdeni, minden nehézséget el kell szenvedni, minden előfeltételt meg kell teremteni, és minden kockázatot vállalni, hogy biztosítani lehessen támadásunk valóban döntő voltát. Nem engedhettük meg magunknak, hogy veszítsünk.

Ujra átvizsgáltuk és átalakítottuk tehát a haditervet és azonnal világossá vált, hogy a siker lényegében attól fog függeni, vajjon lecsökkenthető-e annyira az Anvil-akció hogy pusztá fenyegetést jelentsen csupán és áthozhatók-e biztonságban az ott megtakarított partraszállási erők az Overlord-akcióhoz./ A normandiai partraszállás fedőneve./ Az Anvil akció egy Franciaország déli részén, Toulontól keletre elképzelt partraszállási terv volt. Az amerikai és a francia egyesült erőket át kellett volna hozni az olaszországi hadszíntérre. Ez amerikai ötlet volt, és amennyire tudom, sem az angol politikai, sem a katonai körökben nem talált kedvező visszhangra. Az amerikai elképzelés az volt, hogy az Overlord és Anvil akciót egyetlen nagy egészként kell tekinteni, amelyen belül az Anvil terv szerepe az lett volna, hogy lekösse erőit délen és ezzel segítse az Overlordot. A franciáknak ez kedvére volt, hiszen De Gaulle azt szerette volna, hogy francia hadsereg szabadítsa fel francia főparancsnokság alatt Franciaország földjét. Ugy képelem, Sztalin is helyeselhetette a tervet, hiszen ez nyilvánvalóan hátráltatta volna az Alexander által vezetett előnyomulást az olasz fronton és így lehetővé tette volna az oroszoknak, hogy a szövetséges csapatok előtt ériék el Bécset.

Én nem helyeseltem; Churchill sem.

Az Anvil -akció feletti viták eltartottak augusztusig valójában még akkor is folytak, mikor már lassan befejeztük a Falaise-hurokban csapdába került német erők felgöngyölését.

Számomra ismeretlen okból a tervet akkor már a Draagoon-névre keresztelték át.

En személy szerint, kezdettől fogva elleneztem az Anvil-t és két okból kifolyólag mindent igyekeztem elkövetni, hogy álljanak el a tervtől. Először is minden bevezető partraszállási erőre az Overlordnál volt szükségünk; másodszor az akció gyengítette az olasz frontot épp abban a szakaszban, amikor egy ottani gyors előnyomulás lehetővé tette volna, hogy az oroszok előtt érjük el Bécset. A sikertelenség ezen a vonalon messzeszenő következményekkel járt az 1945 vége felé kitörő hidegháborúra nézve.

Végülis az Overlordhoz szükséges partraszállási erőket megkaptuk azzal, hogy a Normandiára előirányzott május 1-i dátumot eltoljuk júniusig, az Anvil időpontját pedig augusztusig. De az Anvil/vagy Dragoon/augusztus 15-én végbe ment és véleményem szerint a háború egyik nagy stratégiai balfogása volt. Eisenhowernek viharos vitája volt róla a miniszterelnökkel /Churchillel. Szerk./ július végén és augusztus elején is. Ugy gondolta, hogy a miniszterelnökkel szembeni érvelésben segíteni fog, ha azt mondhatja, én is egyetértek vele abban, hogy Anvil-t, ahogy előirányozták, augusztusban le kell bonyolítani.

Addigra már hajlandó voltam a támogatásra, lévén augusztus eleje, minden erő indulásra készen gyülekezett már és nyilvánvalóan lehetetlen lett volna megállítani az akciót és bárhol másutt jó hatásfokkal partraszállni. Érezhető is volt hatása azzal, hogy a frontvonalat mérhetetlenül kiszélesítette -hangsúlyosabbá tette az erők délre való tolódását is és ezzel nyilvánvaló újabb stratégiai hibát segített elő, addigra mikor eljutottunk odáig, hogy a német hártya felé előrenyomuljunk. Ma már szeretném - ahogy azóta is sokszor kívántam már - ha nem egyeztem volna bele félszível ebbe a korai augusztusi dátumba. De készségemet is meg kellett valahogy mutatnom Ike-nek, /Eisenhowernek. Szerk./ annyiszor ellenkeztem már vele más dolgokban, és úgy éreztem, hogy még sok ilyen "más dolog" fog jönni a jövőben is.

Eisenhower egy január 21-i, londoni konferencián hagyta jóvá átalakított haditervünket az Overlorddal kapcsolatban. Ettől kezdve egyre szilárdabbá vált a terv, ahogy a részletek fokozatosan kidolgozásra kerültek és a nagy vázon belül megfelelő helyükre illeszkedtek. Mindez óriási munkával járt és állandó feszültségben tartotta az illetékeseket /195-199.p./

/The Memoirs of Field-Marshal Montgomery. The World Publishing Company, Cleveland and New York, é. n. /

Válogatta:

H. Haraszi Éva

CSUJKOV MARSALL A HITLERI NÉMETORSZÁG KAPITULÁCIÓJÁRÓL

Vaszilij Ivanovics Csujkov /1900/ moszkva - környéki parasztcsalád gyermeke. 1925-ben elvégezte a Frunzeről elnevezett katonai akadémiát s azóta katonai pályán tevékenykedik. Résztvett nyugat-Bjelorusszia felszabadításában 1939-ben, a szovjet-finn háborúban 1939-1940 során. A Szovjetunió nagy honvédő háborúja idején a 62. hadsereg parancsnokaként jelentős szerepet játszott Sztalingrád védelmében, a dnyeperi csatában, jobbpárti Ukrajna, s nyugat - Lengyelország felszabadításában, a Visztula-Odera hadműveletben s Berlin ostromában.

A Berlin ellen támadó 1. Bjelorussz Hadseregcsoporthoz tartozó 8. gárdahadsereg parancsnokaként szemtanúja voltam a rosszemlékü hitleri birodalom végnapjainak...

1945 márciusának végére a Pomerániában tartozkodó fasiszta csapatok szétverése, s a Balti-tenger partjainak elérése után a Főhadiszállás három hadseregcsoporthoz vehetett igénybe a befejező hadműveletek végrehajtásához; a 2. Bjelorussz hadseregcsoporthoz, K.K. Rokosszovszkij, a SZU marsallja parancsnoksága alatt, az 1. Bjelorussz hadseregcsoporthoz, G.K. Zsukov, a SZU marsallja parancsnoksága alatt, s a Németország és Csehszlovákia közötti Odera-Neisse határig elhelyezkedett 1. Ukrán Hadseregcsoporthoz, I.Sz. Konyev, a SZU marsallja parancsnoksága alatt.

Ez a három hadseregcsoporthoz, jelentős tüzérségi és légi megerősítéssel három szakaszon készült a védelmi vonal át-törésére...

A szovjet hadsereg Berlin ellen irányuló támadását váró hitlerista parancsnokság február, március és április első fele folyamán hatalmas erőket gyűjtött össze a térségben, s azonkívül a nyugati frontról átdobott motorizált és páncélos d. dosztályok képében jelentős hátországi tartalékokkal rendelkezett. Az ellenfél hadosztályainak létszáma a következő volt: gyalogos - 7-8.000, páncélosok 8 - 10.000 fő.

A Berlinnél álló erők és hadfelszerelés mintegy 50%-át az 1. Bjelorussz Hadseregcsoporthoz ellenőrzés alatt tartották...

1945. április 15-re az erőviszonyok a következőképpen alakultak:

	<u>szovjet csapatok</u>	<u>ellenfél</u>
hadosztályok	193	85
katonaság	2.5 millió	1 millió
lővegek és aknavetők	41 ezer	10 ezer
páncélosok és automatikus vezérlésű lővegek	6.250	1.500
repülőgép	7.500	3.300

Az adatok meggyőzően tanuskodnak arról, hogy a döntő csata idejére a szovjet parancsnokság mind az emberanyag-, mind a technikai felszereltség tekintetében olyan fölényre tett szert, hogy az ellenfél bármiféle ellenállása nem tartóztatható fel bennünket félúton.

A nagy erőfölény létrehozása kedvező feltételeket biztosított ahhoz, hogy különösebb kockázat nélkül kivívjuk a győzelmet. Még abban az esetben is a mi oldalunkon maradhatott a tulerő, ha netán az ellenfél további egységeket szándékozott volna átdobni az egyéb frontokról, pl. a nyugati frontról. Azzal a lehetőséggel is számolni kellett, hogy a 3. Birodalom vezetőinek nincsen ellenére nyugaton megnyitni a frontot, csak hogy megakadályozzák a szovjet hadsereg további előnyomulását.

A Berlin döntő ostromára készülő hadseregek csapatai körében általános és alapos felkészülés történt. Április 15-re a felkészülést befejeztük...

2 A Berlin alatti hadműveletek menete meglehetősen ismeretes. Számos hadtörténeti műben és visszaemlékezésben részletesen szerepel. A "Vojenizdat" kiadásában megjelenő, s "A Harmadik Birodalom vége" c. könyvemben én is részletesen beszámolok arról, hogy miként alakultak a hadiesemények a 8. gárdahadsereg támadási övezetében. Eppen ezért nincs szükség arra, hogy itt megálljunk hadieseményeknél. Csúppán megemlítem, hogy rendkívül elkeseredett és kitartó harcok folytak, amelyek során mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett...

Aki harcolt valaha, az tudja, milyen nehéz elveszíteni a harcostársakat. Különösen nehéz ez a háború vége felé, amikor már közel van annak győzelmes befejezése. Még akkor

riban kinzó gondolat gyötört: helyes volt-e a Berlin elleni támadásban ez a hosszantartó /február elejétől április közepéig/ szünet, nem lehetett volna menetközben elfoglalni a várost, a Visztula -Odera hadművelet természetes folytatása eredményeképpen? S most is, midőn már husz esztendő telt el a háboru befejezése óta, e gondolat nem hágy nyugtot. Egyre határozottabban arra a következtetésre jutok, hogy Berlint már február elején el lehetett volna foglalni. Ez pedig - természetesen - közelebb hozta volna a háboru befejezését is.

Nyiltan meg kell vallani, hogy mi februárban készülünk a Berlin elleni támadásra. Jóllehet, 1945. február 2-án, a Főhadiszállás utasítására hivatkozva az 1. Bjelorussz Hadseregcsoporthoz parancsnoksága parancsot adott a csapataink által elfoglalt területek megerősítése érdekében két védelmi övezet kialakítására, február 4-én a front hadműveleti parancsnoka így jellemezte az elkövetkező akciókat: "A front hadseregeinek feladata - a legközelebbi hat nap során aktiv akciókkal megszilárdítani az elért győzelmet, felzárkóztatni az elmaradtakat, kétszeres tartalékra feltölteni az üzemanyag-, és komplett harci felszerelést, majd 1945. február 15-16-án lendületes előretöréssel bevenni Berlint.

Ezen tulmenően az 1. Bjelorussz Hadseregcsoporthoz parancsnoka február 4-én a 69. hadseregparancsnokságra tanácskozássra hívta össze Berzarin, Kolpakcsi, Katukov, Bogdanov parancsnokokat és engem, s maga is megjelent. Már az asztal körül ültünk s a Berlin elleni támadás tervét vitatuk, amikor telefoncsengetés hangzott fel. Én majdnem a készülék mellett ültem s jól hallottam a telefonbeszélgetést. Sztalin telefonált. Megkérdezte Zsukovot, hol tartózkodik és mit csinál. A marsall azt válaszolta, hogy Kolpakcsi hadseregének főparancsnokságára összehívta a parancsnokokat és velük közösen a Berlin elleni támadás tervén dolgozik.

A jelentés meghallgatása után - teljesen váratlanul - Sztalin, amint én értettem, azt követelte a front parancsnokától, hogy azonnal fejezze be ezt a tervezést és kezdjen hozzá a Pomerániában tartózkodó "Visztula" hadseregcsoporthoz tartozó hitlerista csapatok szétverésére irányuló hadművelet kidolgozásához. Ezt a hadműveletet a Rokosszovszkij marsall parancsnoksága alatt álló 2. Bjelorussz hadseregcsoporthoz együttműködve kellett végrehajtani.

A Sztalinnal folytatott beszélgetést követően Zsukov rögtön befejezte a tanácskozást és anélkül, hogy velünk megebedelt volna, elment a hadseregcsoporthoz parancsnokságára.

Magától értetődően Sztalinnak az a kívánsága, hogy a Berlin irányába felvonuló fő hadseregcsoporthozulásunk szárnyait biztosítsuk, természetes volt. Ugyanakkor azonban reális értékelést kellett nyújtani a kialakult helyzetről és nem szabad volt elveszíteni a mértéket. Ami pedig a koc-

kázatot illeti, háboru során gyakran adódik ilyen. Az adott esetben a kockázat teljesen megalapozott volt. A Visztula-Odera hadművelet során csapataink több mint 500 km-t haladtak előre s az Oderától Berlinig mindössze 60-80 km volt hátra.

A német parancsnokság közvetlen Berlinnél, de annak közelében sem rendelkezett olyan reális erőkkal, amelyek képesek lettek volna ellenállni csapatainknak. 1945. februárjában Berlin előterében megközelítőleg sem volt olyan védelem mint amilyennel áprilisban találkoztunk. Ezenkívül az ellenfél jelentős mértékben demoralizálódott. Számos hitlerista katonai vezető, többek között Guderian tábornok, vezérkari főnök megnyilatkozása meggyőzően tanusodik arról a katasztrofális helyzetről, ami február elején Berlin irányában a hitleristák számára kialakult. Nem volt véletlen, hogy Guderian tábornok, ez a sokat tapasztalt politikus, ezen olyannyira kritikus pillanatban igyekezett nyugalomba vonulni és örvendezett neki. Hisz 1945. január 25-én Ribbentroppal folytatott beszélgetése során nyíltan elismerte annak lehetőségét, hogy a szovjet csapatok 3-4 héten belül megjelennek Berlinnél.

Amikor nyilvánosan kifejtettem azon véleményemet, amely szerint 1945. februárjában lehetséges és célszerű lett volna a Berlin elleni támadás lefolytatása, egyes elvtársak részéről ellenvéleménnyel találkoztam. Ugyanakkor jellemző, hogy az ellenvélemény nem a Visztula-Odera hadművelet aktív résztvevőitől jött, hanem vagy olyan személyektől, akik részesei voltak a Berlin elleni támadás beszüntetésére-, és a kelet pomerániai hadművelet végrehajtására vonatkozóan a Főhadiszállás és a Hadseregcsoporthoz által kiadott parancsok kidolgozásának, vagy egyes történeti művek szerzőitől...

Ezt a kérdést első ízben Berlinben 1945-ben egy katonai tudományos konferencián vetettük fel, akkor azonban nem nyert behatóbb megvilágítást, amennyiben lényegét tekintve összefüggött Sztalin tevékenységének bírálatával, ez pedig abban az időben senki számára nem volt megengedett. Ugy látszik azonban, hogy most érdemes visszatérni ehhez a problémához. Vitathatatlan, hogy áprilisban nehezebb volt számunkra Berlin ellen támadni, mint februárban lett volna. Akár hogyan is volt azonban, ezt a feladatot meg kellett oldani.

Az 1. Bjelorussz Hadseregcsoporthoz csapatai, köztük a 8. gárdahadsereg, az ellenfél dőhődt ellenállása dacára mind közelebb és közelebb jutottak Berlinhez, s 1945. április 25-én megkezdődött a 3. Birodalom fővárosának ostroma...

Lassan haladtunk előre az Oderától Berlinig, a nehéz és bonyolult akadályok azonban már mögöttünk voltak. Az elkövetkező harcok során négy olyan védelmi vonalat kellett áttörnünk, amelyeket a legutóbbi két hónap alatt építettek,

szét kellett vernünk és bekeríteniünk a Berlinhez vezető ter-
repet fedező jelentős számú csapatokat. Ez bizonyos mérték-
ig meghatározta előretörésünk lassu ütemét...

Megkezdődött a roham... A megfigyelő állásból láttam,
milyen hatalmas erejű tűz zúdult a berlini helyőrség védelmi
vonalaira. Falak dőltek romba, akadályok és minden fajta
torlaszok repültek a levegőbe. Ekkor arra gondoltam: Hitler
elszánta magát a népe elleni utolsó és legsúlyosabb bűnre.
Vagy talán fel lehet tartóztatni azt a hatalmas hadsereget,
amely ilyen elhatározottsággal és ilyen lendülettel indult
meg az utolsó rohamra, avagy hol és miként lehet elrejtőzni
ilyen ágyutűz elől?

Már a Berlin elleni ostrom első óráiban a fasiszta ve-
zetők kiadhatták volna a parancsot az ellenállás megszünte-
tésére. Ez esetben a szovjet csapatok leeresztett fegyverrel
vonultak volna be Berlinbe. A bombák és lövegek a raktárak-
ban maradtak volna, nem zúdultak volna a városra és lakóira,
nem okoztak volna annyi borzasztó rombolást. S hány ezer
emberélet maradt volna meg. Azonban nem ez történt...

Nem lévén reményük arra, hogy fegyverek segítségével
érjék el céljaikat, a háboru végén a fasiszta vezetők alap-
vetően arra építették számításaikat, hogy kihasználják a
Hitler-ellenes koalíció résztvevői között fennálló bizonyos
ellentéteteket, elmélyítsék azokat és szakadást váltsanak ki
a szövetségesek körében...

Teljes megalapozottsággal állithatjuk, hogy a 3. Biro-
dalom vezetői csupán a nyugati szövetségesek előtt voltak
készen a feltétel nélküli kapitulációra, a célból, hogy
Churchillt és Trumant meggyőzve s velük egyesülve közösen
fellépjenek a Szovjetunió ellen. Bárki, aki figyelmesen el-
olvassa Németország volt vezérkari főnöke, Guderian fel-
jegyzéseit, meglátja, milyen nyíltsággal szolgáltatta fel er-
re a 3. Birodalom vezetőit. Kétségtelen, hogy az angol-ame-
rikaiakkal kötendő különbéke nem csak az ő kívánságuk volt,
hanem tükrözte az egész német vezérkar és számos államfér-
fiu hangulatát is.

Ma még nem áll módunkban megtudni a teljes igazságot a
3. Birodalom vezetőinek utolsó napjairól és óráiról s fel-
tárni tényleges szándékaikat és terveiket. A rendelkezésre
álló bizonyíték nem elegendő ehhez. Azt tudjuk azonban,
hogy 1945. április 20. körül Göring és Himmler tárgyaláso-
kat kezdtek az angol-amerikaiakkal és késznek mutatkoztak
arra, hogy akár Hitler fizikai eltávolítása után is külön-
békét vagy fegyverszünetet érjenek el. Saját kezdeményezé-
sükre léptek-e fel a "Németországot a kommunizmustól meg-
mentők" szerepében, avagy maga Hitler küldte őket, nehéz
megmondani. Én nem tartozom azon hiszékeny emberek közé, a-
kik hajlamosak feltételezni, hogy a nürnbergi per során
fény derült a 3. Birodalom utolsó napjainak tényleges tör-
ténetére, annál is inkább, mivel legfőbb vezetői, Hitler,

Göbbels, Himmler ebben az időben már a sirban vannak. Hermann Göring kitérő vallomásokat tett, majd öngyilkossággal vetett véget életének. Teljesen lehetséges, hogy magukkal vitték a sirba a 3. Birodalmat vezető szűk kör fennállása utolsó napjainak titkát.

Felvethetik ellenem; meg van Hitler végrendelete, amelyben halála előtt kizárta a pártból Göringet és Himmlert.

Igen, valóban ez így van. É sorok szerzője elsőként nyert erről tájékoztatást a szárazföldi haderők utolsó vezérkari főnöke, Krebs tábornok révén, majd kezében tarthatta a Göbbels és Bormann által aláírt levelet, amelyhez mellékelve volt Hitler végrendelete. Én valóban kiválóan ismerem Hitler fortélyait és hiúszegését s mindig hajlottam a felé, hogy még a saját haláláról szóló közleményt is az ámtás és cselvetés érdekében igyekszik felhasználni...

A fasiszta Führer öngyilkosságáról először Krebs tábornoktól hallottam, aki május 1-re virradóra tárgyalások folytatása céljából megjelent a 6. gárdahadsereg parancsnokságán...

Amint Krebs kijelentette /és erről szólt Göbbels levele is/, Hitler április 30-án végzett magával. Hitler volt gépkocsivezetője és adjutánsa, Kempka alezredes "Én gyújtottam meg Adolf Hitlert" c. könyvében leírja, hogy a fasiszta Führer holttestét begöngyölték egy szőnyegbe, leöntötték benzinnel, majd felgyújtották. Amikor azonban a 8. gárdahadsereg harcosai május 2-án reggel behatoltak a birodalmi kancellária udvarára, még megpillanthatták a füstölgő szőnyeget és abban a megégett holttestet. Fogalmunk lévén a 3. Birodalom vezetőinek jelleméről s ismervén azokat a celszövéseket, amelyeket létük utolsó napjáig, ill. órájáig folytattak. természetesen adódik a következtetés: nem fűződött-e a Hitler haláláról szóló közleményhez valamilyen cselvetés. Ugyanis, ha valóban el akarták volna égetni a holttestet, úgy két teljes nap alatt az teljesen leéghetett volna.

Ezért támadt azokban a napokban az a gondolatom: a Hitler öngyilkosságáról szóló közlemény vajjon nem a soronkövetkező ravasz cselvetés volt-e, azzal a céllal, hogy szabaddá tegye az utódok kezét a tárgyalásokhoz s legalább valami csekély esélyt biztosítson a fasiszta Führer megmentésére. Nem ő maga küldte-e Krebst a saját haláláról szóló közleménnyel? Én, természetesen, nem állíthatom ezt teljes határozottsággal. Nézetem szerint azonban nem szabad teljesen elvetni a fasiszta vezető és alárendetjéi részéről alkalmazott ilyen cselvetés lehetőségét. Annál is inkább, mivel a Krebs-szel folytatott tárgyalások során kiderült, hogy ő nem annyira a fegyverszünet megkötésében, mint inkább időnyerésben volt érdekelve.

Éppen ezért feltételezem, hogy Göbbels és Bormann - a szövetségesek közti szakításra téve fel utolsó lapjukat - valószínűleg Hitler jóváhagyása mellett, április 30-án bejelentették Hitler halálát, megerősítve ezt a hirt végrendeletével. Ehhez az összeesküvéshez abban a pillanatban folyamodtak, amikor a szovjet és amerikai csapatok találkoztak az Elbánál, az angolok pedig - német fegyvereket és páncélosokat zsákmányolva - Berlin elleni támadásra készültek. A ravasz terv egyszerű, de megfelelő pillanatra időzített volt. Hitler, Bormann és Göbbels e terv kidolgozásába és végrehajtásába egyetlen felesleges embert sem avatott be. A 3. Birodalom vezetői számára az adott körülmények között időt kellett nyerni. Április 29. reggelétől az idő - számításaik szerint - az ő javukra dolgozott. Az angolokkal és amerikaiakkal folytatott tárgyalásokhoz időre volt szükség, 1-2 óra alatt ilyen kérdéseket nem lehetett eldönteni. Legalább néhány napra volt szükségük... Éppen április 20. körül fordult Göring és Himmler javaslataival a nyugati hatalmakhoz...

Nem lehet elsiklani a felett sem, hogy Hitler miért nem Göbbelsnek, legjobb eszmei barátjának adta át az állam irányítását, aki az utolsó pillanatig vele volt a körülrzárt Berlinben, hanem a pártönkivüli Dönitznek, aki a legközelebb állt a nyugati szövetségesekhez. És Dönitz admirális ki is használta ezt. A bolsevikok elleni kérhetetlen harc hívének nyilvánítva magát, államfői minőségben fehér zászlóval felkereste Eisenhower, hogy közölje: megadják magukat a Nyugat előtt és a tűz beszüntetését kérik. Pedig valamennyi jogszabály értelmében csupán egy Berlinben tartózkodó és arra teljes törvényes felhatalmazással rendelkező kormány kapitulálhatott volna, ill. fögadhatott volna el kapitulációs feltételeket. Ebben rejlik a Hitler-kormány által az utolsó napokban folytatott valamennyi cselszövés lényege és értelme...

Krebs megérkezése a velünk folytatandó tárgyalások céljából ugyszintén sajátos manöver volt. Célja egyrészt az volt, hogy kitapogassa a mi pozícióinkat, másrészt pedig, hogy elhuzza a végleges leszámolás elkerülhetetlenül közelebbi óráját.

Amikor megkezdtem Krebs-szel a tárgyalásokat, számomra elsősorban az volt a fontos, hogy kiderítsem, kit képvisel Krebs, a berlini helyőrség maradványait avagy az összes német fegyveres erőket. Kérdésemmre Krebs határozottan kijelentette, hogy Göbbels felhatalmazása alapján az egész német hadsereg nevében nyilatkozhat.

Ilyen módon nem holmi részleges kapitulációról volt szó, hanem a fasiszta Németország kapitulációjáról. Ugyan akkor Krebs kísérletet tett arra, hogy kettős minőségben szerepeljen. Egyrészt, mint a vereséget szenvedett hadsereg katonai parlamentere, másrészt mint a kormányommal megállapodásra törekvő kormány képviselője.

Kényteéén voltam azonban felhívni Göbbels és Bormann küldöttének figyelmét e kettő összeférhetetlenségére. Én feltétel nélküli kapitulációt követeltem, Krebs pedig azt kérte, hogy Dönitzzel az élén megalakulhasson Németország új kormánya...

Az egyetlen, amiben megállapodtunk a tárgyalások során, az volt, hogy közvetlen kapcsolatot létesítsünk Göbbels rezidenciájával. E célból Krebs elküldte egyik tisztjét, mi pedig kijelöltük összekötőinket.

Amikor létrejött a kapcsolat, Krebs tárgyalt Göbbels-szel, aki azonnali visszatérését követelte.

Beleegyeztünk Krebs visszatérésébe.

Eltávozása előtt Krebs hangosan felolvasta a feltételeinkről készített feljegyzését. E feltételek a következőkben foglalhatók össze:

- 1/ Berlin kapitulációja
- 2/ Minden kapituláló leteszi a fegyvert
- 3/ Közös alapon minden tiszt és katona életben marad
- 4/ A sebesültek részére segítség nyújtása
- 5/ Lehetőség biztosítása a szövetségesekkel történő rádiókapcsolathoz.

13 óra 08 perckor Krebs eltávozott. A 3. Birodalom parlamentere nem egyezett bele a kapitulációba, nem kívánt véget vetni Berlin rombolásának s beszüntetni a mindkét részről felesleges áldozatvállalást, beleértve Berlin békés lakosságát...

Hogy meggyorsítsuk az események menetét, elhatároztuk, hogy teljes tüzet nyitunk az ellenség mielőbbi megtörése céljából...

1945. május 2-án a berlini helyőrség megadta magát. Berlin kapitulációja gyakorlatilag az egész hitleri Németország, a 3. Birodalom kapitulációját jelentette. Németországnak lényegében nem volt többé kormánya, amely a harcot vezethette volna.

1945. májusával elérkezett a földre a szabadság tava-sza is. 1945. május 2-án.

Részletek a Novaja i Novejszaja Isztorija c. folyóirat 1965. 2. számában megjelent emlékiratból.

Összeállította: P. Mayer Mária

XX
XX

SZEMLE

NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM

J. Rougerie: Proces des Communards. Paris, 1964

/A kommunardok pere/

Miként a könyvből kiderül a 40.000 peres eljárásból, amit 1871-1872-ben lefolytattak, mintegy 15.000-re tehető azoknak az eseteknek száma, amelynek peranyaga megmaradt. Jacques Rougerie ezeket dolgozta fel. Összegezve megállapításaiból érdekesebbek: az elítélteknek 85%-a munkás, nagy többségük 36-40 év körüli, 4/5 részük párisi volt, bár jelentős számban vidékről költöztek fel. A vádlottak 52%-át magántulajdon ellen elkövetett "büncselekmény" miatt állították bíróság elé, de gyilkosság, csavargás, sőt általában tanusított rossz erkölcsi magatartás is szerepelt a felsorolt vádpontok között. J. Rougerie ezután a vádlottak magatartását, adott esetben bátorságát /Trinquett, L. Michel, vagy Ferré esetében/ vagy kitérő magatartását mutatja be.

J.J.

J.J. Vera: Informe presentado a la Comisión de Reformas Sociales por la Agrupación Madrileña en el año 1883. Paris, 1962.

78 p.

/A madridi csoport tájékoztatója az 1883-as évből a Társadalmi Reformbizottság számára/

Jaime Vera 1858-ban született, a madridi egyetemen tanult, 1879-ben ott doktorált, majd a madridi állami kórházban lett orvos. Még mint egyetemi hallgató lett szocialista, s néhány éves megszakitással 1918-ig, haláláig, szocialista, tudományos, irodalmi és propaganda tevékenységet fejtett ki. 1883-ban a madridi szocialista csoport megbízásából a liberális kormány által felállított Társadalmi Reformbizottság számára feljegyzést készített a munkásság helyzetéről és követeléseiről. A franciaországi spanyol emigránsok ezt a dolgozatot adták most ki, hogy a szocialista tanítások erejét bizonyítsák - s egyúttal azt is bemutassák, hogy e gondolatok milyen élénk, s ere-

deti hazai spanyol fogadtatásra találtak. J. Vera ugyanis egyfelől Marx tanításait népszerűsítette, másfelől azonban azokat egyuttal spanyol viszonyokra is alkalmazta.

A válasz harcos szellemben született, V. Vera már a nyitó sorait támadólag fogalmazta, mikor utalt arra, hogy a kormány eddig csak támadta őket, tudatlanoknak kiáltotta ki a munkásokat, szociálistákat, most pedig egyszeriben véleményüket kéri. Majd élesen exponálja a társadalmi ellentmondásokat, népszerű formában adja vissza a marxai politikai-gazdaságtani megfogalmazásokat a kizsákmányolás lényegéről, aminek végén szinte felkiáltásként kérdi: "Vajon a burzsoá politika Állami Bizottsága lerombolhatja, vagy megváltoztathatja-e ezt az állapotot? ... Arra készül-e, hogy a bér munkát felszámolja? Nem? Nos, akkor a munkásság érdekében történő intervenciója szükségyszerűen értéktelen lesz." /6.p./ J. Vera tehát a választ nem részleges reformok kikényszerítésére, hanem osztályharcos agitációra használta ki.

J. Vera egyébként nagy tájékozottságot árul el a közgazdasági irodalomban. Marx mellett bőségesen érvel A. Smith, Ricardo, Turgot és Say szövegeivel is. De az alapgondolat Marx-tól ered, s befejezésként Vera hangsúlyozza, a munkásság mitsem remélhet az államtól, csak maga oldhatja meg problémáit.

Jemnitz János

G. Haupt: *La Deuxieme Internationale. 1889-1914. Étude critique des sources. Essai bibliographique.* Paris-La Haye, 1964. 393 p.

/A II. Internacionálé. 1889-1914/

George Haupt bevezetőjében megállapítja, hogy a szocializmus gondolata és a szocializmus története iránt növekszik az érdeklődés, így mindenképp jogos a történetírás, és az archivális anyag rendszerezése. E bevezetőben, miután pillantást vet a régebbi irodalomra, bemutatja a II. Internacionáléről szóló újabb történeti munkákat. Külön fejezetet szentel a szervezeti kérdéseknek, rögzíti a Nemzetközi Szocialista Iroda, a titkárság, a szervező bizottság, az interparlamentáris bizottság stb. létrejöttét, történeti körülményeit és szerepkörét. Ugyancsak külön fejezetben tárgyalja, hogy az egyes kongresszusok munkakérdéseit milyen anyagok alapján lehet megismerni. Megismertet a körlevelek, beszámolók, jelentések, az az egyes pártok jelentéseinek anyagával, majd ugyanígy a Nemzetközi Szocialista Iroda üléseinek témakörével, az Iroda titkárságának munkájával, közleményeivel, amivel kapcsolatban a-

láhuzza, hogy a titkárság valóban a világ minden részének szocialista szekcióival kapcsolatba lépett - amit eddig még csak nagyon kevéssé dolgoztak fel, s éppen ezért igazán még nem köztudott.

G. Haupt külön módszertani részben elemzi a II. Internacionálé történetének, illetőleg történetírásának néhány problémáját. Aláhuzza, hogy az eddigi feldolgozások túlságosan a kongresszusokra koncentrálták a figyelmüket, másfelől csak az Internacionáléhoz tartozó szervezetek munkásságának felmérését tekintették feladatuknak. Ehelyett Haupt a szocializmus gondolatának nemzetközi felmérését tekinti feladatnak. Bizonyos mértékig Cole többkötetes munkáját véli ilyen első lépésnek, de ebben is inkább csak egymás mellé állított nemzeti munkásmozgalom-vázlatokat lát. A nemzetközi munkásmozgalom belső szakaszos, problémaköröket tárgyaló s a belső összefüggéseket bemutató feldolgozásra Haupt szerint újabb erőfeszítéseket kellene tenni. Haupt maga mellékel periodizálást, aláhuz olyan mozzanatokot, amelyek a századforduló idején nemzetközileg hatottak. /Igy megemlíti a szakszervezeti mozgalom viharos fellendülését, a munkásmozgalom belső erőviszonyainak eltolódását. Ezzel kapcsolatban a svájci mozgalom fajsúlyának csökkenését említi, amivel szemben áll az 1905 utáni orosz mozgalom tekintélyének emelkedése. Rávilágít arra is, hogy ez idő tájt lépte át az Internacionálé igazán Európa határait - amire bizonyítékokat is hoz. /A bevezetőben néhány más kérdésre is utal, azon túl, hogy a kongresszuson tárgyalt néhány ideológiai csomópont ra felhívja a figyelmet. Igy R. Michels kutatásai alapján aláhuzza azt a szempontot, hogy a kongresszusokon zömében azonos küldöttek vitatkoznak az első kongresszusoktól 1914-ig. Emellett azonban volt bizonyos felfrissülés, ami érdemes a vizsgálatra. Adatokat közöl az egyes pártok vezetésének belső szociális összetételére, utal az elmélet és gyakorlat egyeztetésének problematikájára, a párt és szakszervezeti mozgalom együttműködésének témájára - s a két életbevágóan fontos, az újabb kutatásokban méltán előtérben álló kérdésre: a nacionalizmus és internacionalizmus szemléletére, ütközésére, valamint a háboruellenes harcra.

Sok szempontot felvető bevezető után több mint 200 oldalas részletes utmutatót nyújt a II. Internacionálé kongresszusainak, illetőleg a Nemzetközi Szocialista Iroda anyagainak Amszterdamban található archivumi anyagaihoz, miközben tájékoztatót ad a hivatalos nyomtatott forrásanyagokról is. A bibliográfia harmadik részében a nemzetközi szocialista konferenciák /interparlamentáris, szocialista nők, szocialista újságírók, ifjúsági Internacionálé/ archivális és nyomtatott anyagairól nyújt képet. A könyvet név és földrajzi mutató egészíti ki. G. Haupt a munka végén felsorolja országok szerint azokat a szocialista szervezeteket, amelyek az Internacionáléhoz tartoznak és oldalszám szerint megadja szereplésük helyét.

Jemnitz János

A.Bullock: The Life and Times of Ernest Bevin. Vol. I. Trade Union Leader, 1881-1940. London, Heinemann. 1960. 672 p.

/E.Bevin élete és kora. A szakszervezeti vezető, 1881-1940/

A hatalmas T.G.W.U. /szállítási és általános munkás szakszervezet/ alapítójának és hosszú időn át vezetőjének, utóbb a háborús kabinet külügyminiszterének Ernest Bevin életének és tevékenységének megírására vállalkozott A. Bullock, a nagysikerű Hitler-életrajz szerzője. Mint bevezetőjében megállapítja, nem kívánt "hivatalos" életrajzot nyújtani. A néhai szakszervezeti vezető felkérésére és Bevin özvegyének jóváhagyása mellett, de teljesen saját tudományos meggyőződése alapján írta meg művét, amelynek első kötete a vaskezü, elszánt és makacs szakszervezeti vezető állítja elének. Bevin nemcsak a kommunistákat kényszerítette arra, hogy elhagyják az általa vezetett szakszervezetet, hanem minden olyan ellenzéki csoportot is elnyomott, amely politikáját keresztelte. Bullock nem szépitgeti Bevin kiméletlen személyi politikáját, gyakran sértő magatartását és egocentrizmusát, csupán talán az 1926-os sztrájk következményeinek levonásánál az elhibázott politikát képviselő Bevin-nel szemben elnéző kissé. Az azonban világossá válik Bullock előadásában, hogy Bevin 1926. után mennyire bizalmatlanná vált a Labour-párt értelmiségi vezetői iránt és a Szakszervezeti-Tanács konzervatív gazdaságpolitikáját támogatja erőteljesen. Ugyanakkor a Munkáspárt A.Bevin által vezetett balszárnyának is engesztelhetetlen ellensége lett. Bullock igen szemléletesen írja le az 1935-ös Brighton-i Labour párti konferenciát is, ahol Bevin a 76 éves idős G.Lansbury-t arra kényszerítette, hogy mondjon le a Labour-párt vezetői tisztségéről. Lansbury-nek pacifista, a kollektív biztonság elvéért küzdő és a népszövetséget támogató következetes álláspontja hívja ki maga ellen Bevin indulatos, erőszakos fellépését. Egy másik Labour-párti konferencián hasonló erőszakossággal lépett fel Bevin, Bevan és a kommunistákkal való együttműködés, az Egyesült Front eszméje és gyakorlati megvalósítása ellen.

A Bevin életrajz első kötete objektivitásra törekvő alapos és részletekbemenő kutatást tükröző munka.

H.Haraszti Éva

G. Haupt: Correspondance entre Lénin et Camille Huysmans.

1905-1914. Paris-Haye, 1963. 164 p.

/Lenin és Camille Huysmans levelezése/

G. Haupt teljesen új forrásanyagot tár az olvasók elé, amikor C. Huysmansnek a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodája titkárának magángyűjteményéből, Huysmans hozzájárulásával publikálhatta ezeket a rendkívül értékes leveleket, amelyek nagyrészt az orosz munkásmozgalomra, az orosz munkásmozgalomnak a Szocialista Irodával való kapcsolatára, részben pedig szélesebben véve a bolsevikoknak az Internacionáléval fennálló kapcsolataira vetnek fényt. A levelezés egyúttal helyenként utal Leninnek a nemzetközi munkásmozgalommal, illetőleg a nemzetközi eseményekkel kapcsolatos egyéb megfontolásaira, észrevételeire is. A dokumentumkötethez a szerző bőséges magyarázatot és névmutatót mellékel, valamint bevezető fejezetekben világította meg az egyes korszakok főbb problematikáját. A kötet elé - 1963 júliusában - Camille Huysmans írt előszót, amiben röviden vázolta, mikor került az NSZI élére, milyen problémákkal került szembe, s érdekes észrevételeket fűzött a munkásmozgalom történetének egészéhez, s külön Lenin személyéhez.

Jemnitz János

A. Kriegel - J.J. Becker: 1914 La guerre et le mouvement ouvrier français. Paris, 1964. 241 p.

/1914. A háború és a francia munkásmozgalom/

A szerzők a korabeli sajtó megszólaltatásával törekednek arra, hogy visszaadják a kor hangulatát, bemutassák a szocialisták, szindikalisták, anarchisták háboruellenes erőfeszítéseit, a tüntetéseket és állásfoglalásokat, majd mindezen irányzat bukását 1914 augusztusában, mikor megvalósult "a szent egység", a jobboldali és baloldali pártok háborús, nemzeti "összeölelkezése". A szerzők e sokoldalú folyamatot tíz fejezetben, kronológikus és tematikus rendezésben kísérik nyomon, s az érdekes, jól válogatott anyagokat korabeli plakátokkal, karikatúrákkal és fényképekkel színezik. A kötet függelékeként hasznos mozgalmi statisztákat, térképeket, bibliográfiát és

névmutatót mellékeltek. Ugyanitt teljes terjedelemben közölték a legfontosabb háboruellenes határozatok szövegét - egészen az 1914 augusztusi sovíniszta felhívásig.

Jemnitz János

Le Parti Communiste Français, la culture et les intellectuels.
Présentations de Léo Figueres, Éditions Sociales, Paris, 1962.
319 p.

/A Francia Kommunista Párt, a kultura és az értelmiségiek/

"Várt kötetet adunk most közre" - kezdi bevezetőjét Léo Figueres, a könyv összeállítója. "Szöveggyűjteményt, mely a párt megalakulásától napjainkig bemutatja a francia kommunis-
ták tevékenységének folyamatosságát az értelmiség körében, és
eszméinek növekvő befolyását." Már a Kommunista Párt megalaku-
lásának másnapján, több mint 40 évvel ezelőtt, az értelmiség
jelentős része, s több kiemelkedő képviselője, csatlakozott a
párt követeléseéhez: hangot adott gyűlöletének az imperialista
háborúval szemben, kifejezte az oroszországi forradalom iránti
szolidaritását, sürgette a társadalmi átalakulást. Jogos büsz-
keséggel dokumentálhatja azt a növekvő befolyást a kultura o-
lyan óriásainak felsorolása, mint A. France, H. Barbusse,
R. Lefebvre, majd P. Langevin, P. Éluard, Fr. Joliot-Curie,
L. Aragon, Picasso, anélkül, hogy ezekkel a nevekkel lezárulna
a felsorolás, vagy a teljesség igényével lépne fel. A kommun-
izmus szüntelenül növekvő befolyása eredményeként a munkás-
osztály pártja Franciaországban tömegpárttá vált az értelmisé-
giek között is, annak ellenére, hogy az uralkodó osztály nem
nézte tétlenül ezt a számára fenyegető veszélyt. Dédelgetett
reménye, hogy bekövetkezik a szakadás a párt és a kommunista
értelmiségiek között, ujólag feltámadt a magyarországi ellen-
forradalom idején, a sztálini személyi kultusz leleplezése és
kritikája során. De hamarosan csalódnunk kellett. Az éles vi-
tákból a párt és az értelmiségiek kapcsolata megerősödve ke-
rült ki; a párt befolyása az értelmiségiek között, különösen
az ifjúság körében tovább növekszik.

A kötet három fejezetre tagolt szöveggyűjtemény-része e-
lőször "A Kommunista Párt és az értelmiségiek" cím alatt a
párt vezetőitől /M. Thorez, J. Duclos, W. Rochet/ közöl szemel-
vényeket, amelyek a párt állásfoglalását fejezik ki az értel-
miséghez és a nemzeti kulturához kapcsolódó kérdésekben, hang-
súlyozva a párt tevékenységének folyamatosságát az értelmisé-
giek között. A második fejezetben "A kultura néhány problémá-
ja"-ként L. Aragon, R. Garaudy, G. Cogniot beszédeiből, illet-
ve cikkeiből közöl gyűjteményt. Végül "Elhunyt nagy kommunis-

ta értelmiségiek tanuvallomásai" cím alatt H. Barbusse, A. France, M. Cachin, Fr. Joliot-Curie és társaik írásaiból válogat szemelvényeket a kommunista eszmék növekvő befolyásának illusztrálására. A kötetet ügyesen és céljainak megfelelően élénkíti F. Léger, A. Marquet, Picasso, A. Lurcat egy-egy művének reprodukciója.

Történeti dokumentáció szempontjából helytelen lenne, ha a kötetet csak általános szöveggyűjteményként tekintenénk. A párt vezetőinek állásfoglalását kifejező szövegek zömét L.Figuères az ötvenes évek második feléből, s a hatvanas évekből válogatta, ami arra mutat, hogy ennek a résznek az összeállítása szervesen beépül a párt jelenlegi célkitűzéseinek megvalósításáért folytatott harcba. Jelenleg, amikor nem a kulturális megújodást, hanem a reakciós jelleg erősödését figyelhetjük meg, amikor de Gaulle rendszere az uralkodó osztály politikáját érvényesíti kulturális területen is, a párt célkitűzésének megvalósításához, a széles antimonopolista népfront megszervezéséhez szükséges az értelmiségiek megnyerése. Mintegy 650 ezer a pedagógusok, kutatók, orvosok, művészek száma Franciaországban. Ujabb 350 ezret alkotnak a mérnökök, főiskolát végzettek, akikhez a technikusok százezerei csatlakoznak. Értelmiségieknek tekinthetjük, társadalmi szerepüket tekintve, a tisztviselőket is, bár kétségtelen, hogy különböző szálakon keresztül erősen kapcsolódnak az uralkodó osztályhoz. Az osztályelnyomás ténye azonban lehetővé teszi az ő megnyerésüket is a párt politikája számára. A kötet megjelentetése arra mutat, hogy a Francia Kommunista Párt a lehetőségek helyes kihasználásával, jó úton halad célkitűzéseinek megvalósítása felé.

Gábor József

UJKORI TÖRTÉNET

J. Sarrailh: *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIIe siècle*. Paris, 1964. 779 p. Témoins de L'Espagne, Série Historique, no 1.

/A spanyol felvilágosodás a XVIII. sz. második felében/

Vajon a felvilágosodás nagy eszméáramlata behatolt-e a XVIII. századi Spanyolországba? Ha behatolt, egyesek kincse maradt csupán, vagy szélesebb körben hatott? Alakította vagy csak gazdagította a fejlődést? Régóta foglalkoztatják ezek a kérdések a történetírást, anélkül, hogy mindeddig végleges választ tudott volna rá adni. Ortega y Gasset úgy látta /El siglo XVIII educator. Madrid, 1932/, hogy Spanyolország meg sem hallotta a felvilágosodásnak "az emberiség nagy nevelőjének" a szavát, "ennek az egyedülálló századnak" az eszméi nem tudtak áttörni a Piréneusokon, s a spanyol fejlődésnek az európaiaktól való lemaradása ekkor vált végzetessé. Ugyanakkor Eugénio d'Ors /El signo XVIII. Madrid, 1930/ a XVIII. századi spanyol fejlődés nagy lendületéről szólt, arról, hogy a felvilágosodás eszméitől megmozgatott spanyol irodalom és kultúra hogyan hozta be ugrásszerűen évszázadok lemaradását.

Sarrailh előttünk fekvő, a szerző kétévtizedes kutatása itt összegező és roppant nagy adatanyagot közreadó munkája, végső eredményében a fenti vélemények egyikét sem igazolja. A felvilágosodás eszméi eljutottak Spanyolországba, s a politikai, egyházi vagy kulturális élet nem egy jelentős alakjának munkásságára hatottak is. Ezek a jelenségek azonban mindvégig egyediek maradtak, s a fejlődés általános, elmaradt menetét nem módosították. Szabadon idézve Sarrailh szavait; a spanyol társadalmat korántsem sorolhatjuk az enciklopédisták táborába, amelyik tábor egyébként Franciaországban is csak egy kiválasztott kisebbséget foglalt magában. De mint minden más korban, ekkor is voltak a spanyol szellemi életnek olyan magányos óriásai, akik az európai kultúra első vonalába sorolhatók, s akiknek munkássága megakadályozta, hogy az európai és a spanyol fejlődés utjai elváljanak egymástól.

Sarrailh részletesen áttekinti a XVIII. századi Spanyolország gazdasági, politikai, egyházi és kulturális életének megnyilvánulásait, s írott források és nyomtatott könyvek hatalmas halmazából huzza ki nem egyszer apró és töredék adatait. Ezekből kiderül, hogy elsősorban a világi arisztokrácia sorában, de az egyháziak közt is egyre többen voltak, akik ismerték Voltaire, Montesquieu, sőt Rousseau műveit, sőt akikre a francia felvilágosodás hatással is volt. Egyházellenes művek íródtak, támadják az arisztokrata uralom legkirívóbb visszaéléseit, - magát a hitet azonban nem bántják /a deizmuson túl a legradikálisabbak sem jutnak/, s a feudális társadalom megdöntésének gondolata sem merül fel. A felvilágosodás, haladás eszméi még legerősebben a tudományos művekben tükröződnek,

amelyeknek szerzői közül nem egy céloz a kirívó társadalmi igazságtalanságokra, s a szabadság eszméjére, amelyet azonban inkább elvont filozófiai fogalomként használhák.

Mindezeknek a kéziratos, ritkábban nyomtatott munkáknak általános, számbavehető hatásuk nem volt, nem is lehetett. A spanyol társadalom elmaradott voltáról Sarrailh, egykorú följegyzések, követi jelentések és utirajzok tükrében megdöbbenő képet tár elénk. A polgárság, mely a fejlődés irányítását kezébe vehette volna, jelentéktelen, önállótlan és műveletlen volt, a parasztság elnyomott és elmaradott volta pedig még azt is megdöbbeníti, aki az ekorbeli magyarországi állapotokból ismerte meg az egyházi és világi nagybirtokosok uralma alatt senyvedők sorsát. Az egyház a legszigorúbban ellenőrizte az élet minden megnyilvánulását, s ha az országos politikában éppen ebben a vonatkozásban sok minden oldódott is /jezsuiták kiűzése, Aranda gr. viszonylagos reformpolitikája/, ennek hatása csak a fővárosban és legfőljebb még néhány kulturális és politikai centrumban volt érezhető.

Sarrailh munkája gazdag adatanyagával megmutatja, hogy a felvilágosodás eszméi behatoltak Spanyolországba is. Ugyanakkor kinyúvából kiderül, hogy a gazdasági, társadalmi vagy kulturális fejlődésben ezek az eszmék még részben sem tudtak érvényre jutni. Ahogy d'Aubeterre márki, a francia udvar madridi követe jelentette 1759-ben: "Alaposan tévedne, aki Spanyolországot Franciaországhoz hasonlónak képzelné el. Egyes vidékei szinte lakatlanok; nincs ipar, nincs szakértelem, szinte teljesen hiányzik a közigazgatás és az igazságszolgáltatás. Az ország belsejében nincsenek jó utak, vagy hajózható folyók, kevés a kocsi és a hajó. Egy szóval elmondható, hogy ez az ország legalább két évszázaddal el van maradva más országok mögött."

Benda Kálmán

H. Strobach: Bauernklagen. Akademie Verlag, Berlin, 1964.
438 p.

/Jobbágy-énekek/

A németnyelvű népdalok egy meghatározott és jellegzetes csoportját mintaszerűen feldolgozó monográfia rendkívül jelentős hozzájárulás a középeurópai parasztság feudalizmus kori társadalomtörténetének tisztázásához, annak ellenére, hogy a munka a berlini Humboldt-Egyetem filozófiai fakultásán készült disszertációból bővült a német Akadémia Néprajzi Intézetének segítségével a népdaltörténeti kutatások kiemelkedő határhővét jelző művé.

A munka 39 olyan jobbágyének kritikai kiadását és sokoldalú elemzését foglalja magában, amelyet a szakirodalom /előszőr: J. Bolte: Der Bauer in deutschen Liede. Berlin, 1890. 121-122. p./ átvéve a korabeli, XVII. századi elnevezést, Bauernklagen címen tart nyilván. Olyan parasztdalok ezek, amelyekben a parasztok magukról, helyzetükről, életkörülményeikről vallanak.

Hangjuk nagyon különböző: az érzelmes túlfűtöttségtől és reményvesztett rezignációtól a keserű iróniáig és gunyig mindennemű árnyalat megtalálható közöttük. A helyzet és az alkalom szerint is különböző hangnemű és típusú dalokat azonban közös tartalmi elemek kapcsolják össze, melyek részletesen tudósítanak Európa német nyelvterületen élő parasztságának tudatvilágáról és érzelmeiről. A kor a késői feudalizmus kora: az énekek a XVII. XVIII. században és a XIX. század első felében keletkeztek.

A területi határok az abszolút államhatalom, a Habsburg abszolutizmus és a különböző német fejedelmi abszolutizmusok alatt élő országrészeket kerítik egybe: noha az énekek zöme a német fejedelemségek és az osztrák örökös tartományok területéről való, vannak olyanok is, amelyek különböző változatai Bajorországban, Tirolban, Alsó és Felső Ausztriában, Karinthiában egyaránt fellelhetők /pld. "Ich bin ein kleines Sonnberger Bauer c. ének/, sőt a Bánátban, Burgerlandban és Moldvában is /pld. a "Kein Bauer mag ich immer bleiben." c. ének./ A szerző vizsgálati módszere komplex. Az énekek összegyűjtését a teljesség igényével végezte el. A sikeres munkához jelentősen hozzájárult a németnyelvű történeti népdalok felkutatásának és kiadásának gazdag multszázadi hagyománya, s a legujabb munkálatok, amelyek sokrétű összefüggéseikben bontják ki a népdalok társadalmi mondanivalóit. A szerző e művek eredményeinek felhasználása mellett saját kutatásaira épít. Átvizsgálta a multszázadi nagy népdalgyűjteményeket, közöttük olyan jelentőseket, mint a Grimm-gyűjtemény, vagy G.J. Kuhn gyűjteménye, s hatalmas anyagot nézett át a különböző német, osztrák és svájci levéltárakban. Minden éneknek elkészítette a pontos történeti és területi térképét, egyben a nyelv-, a helyesírás-, a nyomda- és a zenetörténet eredményeinek és módszereinek alkalmazásával, fáradságos filológiai összevetések során tisztázta a variánsok kérdését. Tehát a munkája lényegét jelentő tartalmi elemzésekhez rendkívül alapos és biztonságos módszerességgel előkészített anyagbázist teremtett.

A tartalmi elemzések középpontjában az énekek társadalmi munkanivalójának, szerepének és kritikájának feltárása és megközelítése, sok esetben megfejtése áll. A dalok tartalmi hitelességének megállapítása érdekében minden esetben ellenpróbát tesz s az énekek közléseit, mondanivalóját a parasztság helyi viszonyaira vonatkozó korabeli forrásokkal vetette egybe. Az egyes dalok társadalmi mondanivalójának valóságghü háttérét a történettudomány eredményeire építve tárta fel.

A vizsgálatok alapján kibontakozó összkép viszont már a

történettudomány számára mutatja meg a XVII-XVIII. század paraszti tudat-, és gondolatvilágának, de a jobbágyság életkörülményeinek is azokat a területeit, amelyek a történeti kutatás hagyományos eszközeivel kevésbé közelíthetők meg. Ezeknek az énekeknek a tanúsága szerint a parasztság a későfeudalizmus korában világosan látta mindazokat a tényezőket, melyek életét guzsbakötik, utját vágják előrehaladásának és a szegénységgel, sőt a hajléktalan, földönfutó életmóddal jegyzik el. A panaszok életszerű részletességgel sorolják fel a földesuri kizsákmányolást, az állami elnyomás és a háborúk okozta sokféle terheket és megpróbáltatásokat. Elősorolják a földesuri szolgáltatásokat, a robotot, a földbért, a földesuri tisztviselők hatalmaskodását, a jogtalanság állapotát, /pld. "Es ist jetzt um das Bauernleben eine miserable Zeit" c. dal/. Elviselhetetlenül terhesnek érzik az állami adófizetés kötelezettségét /pld. "Ach ich bin wohl ein armer Bauer"/ háborognak az accisa, s a contributio ellen. Különösen tanulságos azonban ezeknek a parasztkeserveknek az a szólama, amelyben a háborúk megpróbáltatásai elleni panaszok hangzanak fel. A XVII. században Európának ezen a területén a harmincéves háború, majd a század második felében a francia-Habsburg hatalmi ellentétekből kirobbanó hadjáratok egész generációk életét tették tönkre. A háborúk a panaszdalok tanúsága szerint a jobbágyság élet minden napjaiban a katona-beszállásolások, a zsoldosok rablásainak, a tisztek hatalmaskodásainak borzalmait jelentették. A parasztság életének nehéz terheit már nem valami öröktől való megmáshatatlannak világrend következményeinek tekintik. Háborog ellem, keserű panaszokban sorolja elő, de sokszor a maró önguny hangján próbál fölébe kerekedni. Egyes énekekben tanulságosan jelentkezik a vallásos ideológia régi formáinak maradványa, továbbélése és az új vallásos előítéletek alól felszabaduló tudati elemek feltűnésének kettőssége. S ami a lényeg: a jobbágyság tudatosan kifejezésre juttatja, hogy munkája gyümölcsét szeretné élvezni.

A kötet számos térképet, részletes bibliográfiát és forrásjegyzéket tartalmaz.

R. Várkonyi Ágnes

Henderson: Britain and the Industrial Europe 1750-1870.

Liverpool, 1954.

/Nagybritannia és Európa ipara 1750-1870 között/

Az elsősorban anyaggazdaságon alapuló munka kilenc fejezetben tárgyalja a témát.

Az első fejezet az angol befolyást taglalja a kontinens ipari fejlődésére. Megállapítja, hogy Angliában az ipar gyors fejlődése a tőke, a munkaerő, a nyersanyagok és a piac szerencsés találkozásából adódott. A kontinens elmaradottságának számos oka közül Németország esetében a teljes széttagoltságot, Franciaországnál a nyersanyagszegénységet emeli ki. A fejezet többi részében elsősorban azzal foglalkozik, miként próbálták gépek és szakmunkások Angliából való csempészése révén a kontinensen az angol ipari szaktudást megszerezni. /Utal azokra a törvényekre, melyek ezt 1825 ill. 1842-ig Angliában tiltották/.

A második fejezet a francia textilipar fejlődésére gyakorolt angol befolyást taglalja. Számos érdekes részletadattal mutatja be, hogy a normandiai textiliparnál érezhető leginkább az angol befolyás érvényesülése, mely részben a francia állampolgárok angliai látogatásából, részben angol áttelepedésből /John Kay/ adódott.

A harmadik fejezetben a francia vasipar és szállítás tekintetében vizsgálja az angol befolyást. Utal a francia vasipar XVIII. század végi elmaradottságára, majd angol technikai segítséggel történő fokozott modernizálására /Le Creusot először használ kokszot, Du Vendel kemence-méreteit tágitja stb./.

Utal arra, hogy a gőzgépet alapjában a víz-ellátás és bányászat terén használták fel. Részletesen áttekinti, milyen angol vállalkozások keletkeztek a XIX. század első felében, utal arra, hogy az angol tőke befolyása leginkább a vasutépítésnél mutatkozott.

A munka negyedik fejezete a "Yorkshire-i pionirok a francia gyapjúfonal iparban" címet viseli. Listernek, aki az új fésűsfonó orsót találja fel, valamint Holdennek, aki ezt tökéletesítette, 1848 utáni franciaországi vállalkozásai történetét ismerteti.

Az ötödik fejezet a belga ipari forradalomban érvényesülő angol hatást tárgyalja, hangsúlyozva, hogy a legerősebben és a leggyorsabban itt vették át az angol találmányokat. Segítette ezt a jó területi elhelyezkedés, a régi textil- és vasipar, a nyersanyag, és az ipari nemesség. Behatóan foglalkozik a legnagyobb belga vasipari vállalattal, melyet egy angol család /Cockerill/ létesített. Foglalkozik a textiliparral és a vasutépítéssel Belgiumban. Az utóbbi, hasonlóan Angliához és Franciaországhoz, Belgiumban is elsősorban a szénszállítások lebonyolítására épül.

A német ipari forradalomban érezhető angol befolyást tárgyalja a hatodik fejezet, hangsúlyozva, hogy itt kisebb a közvetlen hatás, mint Franciaország esetében; csak a XVIII. század végén jelentkeznek az első textilgépek, csak 1824-ben veszik át a Puddling-eljárást stb. Még leginkább a textil- és vasipar területén található közvetlen angol befolyás.

A következő két fejezet két kis részkérdéssel foglalkozik, az angol befolyást tárgyalva Németországban. Az első, mely "Prince Smith és a szabadkereskedelem Németországban" címet viseli, egy angol eredetű Németországban megtelepedett tanár mozgalmát ismerteti, aki a szabadkereskedelmi rendszer kezdeményezője és hirdetője lesz Németországban. A második "William Thomas Midway ir uttörő a Ruhr-vidéken" címmel egy angol vállalkozó németországi tevékenységét írja le, akinek döntő szerepe volt a Gelsenkirchen-i Ibéria vállalat megalapításában.

"Angol befolyás az ipari forradalomban a Habsburg-birodalomban, Hollandiában és Svájcban" címet viseli a következő fejezet. Itt főleg az angol vállalkozásokat mutatja be a textiliparban, továbbá a gépek átvételét. A Habsburg-birodalomban 1801-ben mutatja ki az első textilgyárat.

A befejező rész "Anglia és Európa 1870-ben" címmel konstatálja, hogy Anglia szerepe a világ iparában hanyatlott, az új iparágakban lemaradt és bizonyos esetekben már fordított a hatás, ő veszi át a kontinens ipari eredményeit. Csökkent és másodlagossá vált a kontinens szerepe az angol tőke-exportban is, hiszen Anglia tőke-exportjának csak 5%-a esett Európára.

Ránki György

P. Miquel: L'affaire Dreyfus

Paris, 1961. 224 p.

/A Dreyfus-ügy/

Miquel könyve a Dreyfus ügy helyét és szerepét kívánja megvilágítani Franciaország századforduló körüli történetében. A szerző - helyesen - a Dreyfus-ügy politikai és társadalmi hátterét és összefüggéseit elemzi, magát az ügy részleteit és jogi vonatkozásait csupán nagy vonalakban érinti. Rámutat arra, hogy a Dreyfus-ügy kapcsán kerültek felszínre a francia társadalmi-politikai viszonyok belső ellentmondásai és gyakorlatilag az "ügy" volt az, amely - a polgári demokrácia keretein belül - a francia haladó és reakciós politikai erők nagy mérkőzésének első fejezetét jelentette.

Miquel elemzése Franciaország politikai történetének kb. két évtizedére terjed ki. Felfogása szerint e korszak /1890-1910/ politikai életének legjellemzőbb vonását három tényező alkotja: a közvélemény politikai súlyának jelentős megnövekedése, a parlamentarizmus első válságának jelentkezése, a jobboldali ellenzék sajátos szerepe, mint a franciaországi fasizmus szellemi előzménye.

Szerkezetileg a következőképpen tagolódik Miquel munkája: bevezető, amely az "ügy" előtti politikai helyzet általános áttekintését adja. Az első fejezet a kémkedési ügy politikai hátterét és a bírósági komédia politikai összefüggéseit világítja meg. A második fejezet a dreyfusardok megszerveződését tárgyalja, ennek középpontjában Zola szerepét helyezve, aki mint a haladó közvélemény szócsöve lép fel. A harmadik fejezet az újrafelvétel politikai mozgalommá alakulását ismerteti, és ezzel párhuzamosan az Emberi Jogok Ligájának és a Hazafias Ligának összezsugorodását, politikai, ideológiai szinten. A negyedik fejezet tárgya a rehabilitációs eljárásnak, mint a kormányzat által irányított kompromisszumos megoldásnak a bemutatása. Végül a befejezés a Dreyfus-ügy politikai és morális konklúzióit elemzi, hangsúlyozva, hogy az "ügy" a francia politikai gondolkodás huszadik századi történetének megértése szempontjából döntő jelentőségű, forrása a demokratikus és nacionalista tábor huszadik századi politikai hadállásainak.

Mint e rövid ismertetésből is kiviláglik, Miquel könyve nem marxista történeti munka, mert elemzésének tengelyében nem a francia társadalom imperializmus kori fő ellentéte áll. Ugyanakkor kétségtelen, hogy intellektuális radikalizmusa - amely az "ügy" tárgyalása kapcsán is az intellektuelek döntő szerepét hangsúlyozza - progresszív irányú. Felfogása a "hagyományos bal" francia értelmezését, tehát azt a vonalat tük-

rözi, amelynek képviselői Leon Bourgeois, Herriot és a jelenben talán Mendes-France.

A könyv pozitívumai között első helyen kell kiemelni a szerző széleskörű tájékozottságát a történeti anyagban, a források és a történeti irodalom minden lényeges darabjának felhasználását /1959-ig bezárólag/. Sigfried Talheimer népszerű forráskiadványa jelent meg azóta e tárgyban 1963 márciusában. Miquel előadása - a francia közvélemény tárgyi ismereteire való tekintettel - tömör.

A könyv másik pozitívuma kétségtelenül haladó történeti koncepciója. Elemzése nagyvonalú, és helyenként szinte esszé-szerű, a francia történetírás hagyományait érzékeltető felfogást közvetít.

Márkus László

E.C. Thaden: Conservative nationalism in nineteenth-century Russia. University of Washington Press, Seattle, 1964, XI, 271 p.

/Konzervatív nacionalizmus a XIX. századi Oroszországban/

A szerző, aki a pennsylvaniai állami egyetemen az orosz történelem előadója, széleskörű adatgyűjtés alapján /amely elsősorban a korabeli sajtóanyagra és emlékiratokra terjed ki/ három részre osztva tárgyalja témáját. Az első rész áttekintést ad az orosz társadalomról a század első felében, s a hagyományos orosz nacionalizmusról, a hivatalos népiesség Uvarov-féle megfogalmazásáról. Ettől elkülöníti a romantikus nacionalizmust, amelyet nagyjából a szlavofilekkel azonosít, azután jó portrét rajzol M.N. Katkovról, a liberálisnak indult, s később nézeteit sokat változtató publicistáról, akiben az orosz érdekek képviselete volt az egyetlen állandó, változatlan mozzanat.

A tulajdonképpeni tárgyalást Thaden a második résszel kezdi /Az új ideológia/, s itt az ún. pocsvennyiki csoportjával foglalkozik, azzal az irodalmár csoportosulással, amelynek Dosztojevszkij is tagja volt, s amely a nyugati hatással szemben az orosz őstalajban /a népiességben, orthodoxiában stb./ próbált megkapaszkodni. A csoport képviselői közül részletesen ismerteti az idealista kiindulópontú irodalmi kritikus, Apollon Grigorjev nézeteit, Dosztojevszkij antiszemita, antiliberalis, lengyelelles nacionalizmusát, amely egyuttal az Oroszország világtörténeti missziós küldetésében való hitet is

jelentette. N.N. Sztrahov, kora egyik legműveltebb embere, filozófiai sikon lépett fel a Nyugat hatása ellen, a modern civilizációt és annak társadalmi és szellemi megnyilvánulásait elvből ellenezte. Valamiféle szerves orosz nacionalizmust szeretett volna kialakítani. N. Ja. Danyilevszkij, a természettudósból lett kulturfilozófus, az "Oroszország és Európa" szerzője, a kulturtörténeti típusok elméletének felfedezésével csak egy konkrét orosz nagyhatalmi politika ideológiai fegyvereit szerette volna megkövetelni. Ezért támadta meg a filozófus V.Sz.Szolovjov azzal, hogy eltért az orosz kereszténység erkölcsi alapelveitől. Ebből Szolovjov és Sztrahov közt bontakozott ki szélesebb vita.

Ez azonban már átvezet a harmadik részhez, amelyben a szerző a konzervatív nacionalizmus felbomlását /vagy, ha úgy tetszik, vulgarizálását és ellaposodását/ kíséri figyelemmel, Ju.F. Szamarin és I.Sz. Akszakov a szlavofilizmus eszméit próbálják továbbéltetni. R.A. Fagyejev tábornok különösen kaukázusi katonai élményei alapján egy támadó nagyhatalmi orosz konzervativizmus szószólója, de sok szempontból közeláll a pocsvennyiki felfogásához, K.Sz. Leontyev az ortodoxiába és a bizantinizmusba menekül. Ő az egyetlen, aki világosan észreveszi, hogy egy nacionalista koncepció, bármennyire is igyekszik megmaradni az autokrácia és pravoszlávia alapján, óhatatlanul elviszi az orosz társadalmat attól a patriarchális állapottól, amelyben van /ill., amelyet elképzelnek/, s közelebb hozza éppen ahhoz a liberális és egalitáriánus Európához, amelytől pedig el szeretnék zárni. K.P.Pobedonoszcev, aki fiatalon a hatvanas évek reformjainak a híve, aztán mint a szent szidonus főügyésze az ellenreformok ihletője, egyfajta lapos, felülről diktált nacionalizmust próbált kialakítani, s rákényszeríteni a birodalom nemzetiségeire, ezért erőltette a pravoszláviához való áttérést is. Csakhogy ennek mélyebb hatása nem lehetett. Ahogy az egész mozgalom csak kis rétegeket érintett, ez Thaden végső konklúziója is. Ugy látja, hogy a konzervatív nacionalisták egyes kérdésekben helyes álláspontot foglaltak el, mert meglátták a soknemzetiségű birodalom sajátos helyzetét, a cári önkényuralom történelmi szerepét, Oroszország kulturális sajátosságát. De a cári autokratikus Oroszország nem használhatta fel a nacionalizmust politikai eszközként. Ezért a konzervatív nacionalisták eszméi nem jelentettek kiutat, nem mutatták a jövőt, Thaden szerint mégis, részben negatívan, de utaltak arra, hogy a modern Oroszország legfontosabb teendője a nemzeti összetartozás és a szociális eszmék egyesítő ereje.

Niederhauser Emil

К.Б. Виноградов. Боснийский кризис 1908-1909 гг.

Пролог первой мировой войны.

Изд. Ленинградского Университета, 1964. 158 стр.

/Az 1908-1909. évi boszniai válság. Az első világháború elő-játéka/

Nagy forrásanyag és kiterjedt irodalom felhasználásával összegezi a szerző a boszniai válságban az Osztrák-Magyar Monarchia szerepét, az annexió kiváltó okait s a válság lefolyását, az egyes nagyhatalmak pozícióját, annak változásait. Könyvében új forrásanyagként az orosz külügyi levéltár számos eddig ismeretlen dokumentuma szerepel /követi és konzuli jelentések stb./.

A könyv első fejezete összefoglalja a Balkánnak a berlini kongresszuson kialakított rendszerét, történetileg áttekinti az egyes nagyhatalmak érdekeltségének alakulását a Balkán országokban, különösen részletesen elemezve az orosz és osztrák-magyar érdekek ütközését ebben a térségben. Megállapítja, hogy az 1903. évi Murzsteg-i egyezményt - a status quo fenntartását illetően - a Monarchia külügyi politikája megszegi már az első időkben; a Monarchia ugyanis igen aktív gazdasági behatolási politikát folytat a Balkánon a végső cél: Szaloniki megszerzése érdekében.

Figyelemre méltó szempontként emeli ki a szerző az annexió előkészítésében Aerenthal szerepét, aki - szentpétervári követként - igen jó ismerője volt Oroszország lehetőségeinek, s külügyminiszterként egyik legfőbb teendőjének azt tekintette, hogy a régóta nyitott boszniai kérdést - a Monarchia számára - mielőbb előnyösen megoldja. Boszniára terelte a figyelmet a délszláv nemzeti mozgalom erősödése, sürgőssé tette az ifjútörökök forradalma. A szerző véleménye szerint az annexióhoz a végső lökést a Srpska Narodna Organizacija 1907 novemberi kongresszusa adta, amely önrendelkezést követelt a délszlávok számára. A Szandzsák-vasut tervét a szerző jelentéktelennek minősíti, annak - szerinte, inkább olaszellenes éle volt.

Az orosz és az osztrák-magyar külügyminiszter buchlaui találkozásáról írva, a szerző annak a véleményének ad kifejezést, hogy a találkozó lényegében csak rögzítette a már korábban kialakult helyzetet, elképzeléseket. Ezzel kapcsolatban utal Izvolszkij és Aerenthal 1907. évi szeptemberi bécsi találkozására és megbeszéléseire, a Szandzsák-vasut tervével összefüggésben az orosz-osztrák-magyar kapcsolatok kiéleződésére, majd Aerenthal 1908. május 1-i, az orosz kormányhoz címzett feljegyzésére és Izvolszkij válaszára /1908. július 2./, ame-

lyek a Buchlauban létrejött megegyezésnek már számos elemét tartalmazták. Az annexióval kapcsolatban megjegyzi még, hogy abban Bülow szerepe is figyelembe veendő, minthogy a német kancellár - a reveli találkozó után - robbantani akarta az antantot, s ezért minden támogatást megadott Aerenthalnak.

Az annexió nemzetközi viszhangját és hatását elemezve a szerző a Monarchiában a belpolitikai válság további éleződéséről ír, külön kiemelve a csehek éles szembefordulását az annexióval. Franciaország pozícióját a Németországgal Marokkó ügyében folytatott tárgyalások erőteljesen befolyásolták; Anglia eleinte elutasította az annexió elismerését. Ami Oroszország álláspontját illeti - mint írja - Izvolszkij "kalandor tervét" mind szélesebb körökben ítelték el.

A továbbiakban a szerző az osztrák "háborus párt" terveit és lépéseit elemzi. Megállapítja, hogy Aerenthal hajlott e tervek elfogadására, de csak azzal a feltétellel, ha Szerbia ellen Bulgáriát is sikerül bevonni a tervezett háborúba. Bulgáriának azonban nem állt érdekében - s ebben szerepe volt az orosz diplomácia ügyes lépéseinek is - hogy fegyverrel forduljon Szerbia ellen, így Aerenthal kénytelen volt elejteni a háborús megoldás tervét.

A válság megoldásában döntő szerepe volt Németország felépülésének: Oroszország meghátrálásra kényszerült, Szerbia is követte a példát; Izvolszkij megbukott s Aerenthal átmenetileg diadalmaskodott. Az a német terv azonban, hogy a válság révén megbontsák az antantot, nem járt sikerrel, s eredménytelen maradt az az osztrák-magyar elképzelés is, hogy az annexió révén letörjék a délszláv nemzeti mozgalmakat; ellenkezőleg, az annexió közelebb vitte egymáshoz a balkáni népeket /Szerbia és Montenegro szövetsége/. A válságból Berlin levonta azt a tanulságot, hogy világuralmi céljainak szolgálatában a tervezett világháborúba osztrák-magyar szövetségesét csupán a Balkán révén vonhatja be. Hasonló konklúzióra jutottak Oroszország nyugati szövetségesei is Oroszországot illetően, s az orosz burzsoázia, az orosz kormány maga is igyekezett mielőbb belemérülni ebbe a csapdába - állapítja meg a szerző könyvének összegezésében.

Mucsi Ferenc

H. Jablonski: Narodziny drugiej Rzeczypospolitej /1918-1919/.
Wiedza Powszechna, Warszawa, 1962. 311 p.

/A második köztársaság megszületése/

A jeles lengyel történész az ujkori lengyel történelem egyik izgató kérdésére kíván feleletet adni művében: a függetlenségét 1918-ban visszanyert lengyel állam alakulásának mechanizmusát akarja feltárni, azaz azokat a tényeket napvilágra hozni, melyek megmagyarázzák, miért a burzsoá-nagybirtokos uralkodó osztály szabta meg 1918-1919 után az állami fejlődés jellegét.

A munka történeti visszapillantással kezdődik, részletesen foglalkozik az első világháború időszakával s arra a megállapításra jut, hogy a szembenálló nagyhatalmak közül egyik sem tekintette céljának a független Lengyelország létrehozását. A nemzetek önrendelkezési jogának elvét egyedül az orosz Bolsevik Párt képviselte. A szerző még a polgári történetírás által oly pozitíven értékelt wilsoni 14 pont lengyel vonatkozású megállapításában sem látja a lengyel érdekek következetes és radikális védelmét és erre vonatkozóan számos idézetet közöl történészek, publicisták tollából. A hazai társadalmi erők politikai szervezkedésének feldolgozásában a szerző a részletekig hatolva elemzi külön-külön a három megszállott lengyel terület egyes pártjait és ezek politikai céljainak alakulását, tekintetbe véve mindenütt az egyes területek gazdasági helyzetét. Az orosz februári forradalom legszámottevőbb hatása a lengyel burzsoázia politikájára abból állott, hogy a Dmowski körül csoportosult tábor /a nemzeti demokrácia/, a cár jogara alatt való területi egyesítés programját elhagyva, a nyugati koalícióra kívánta felépíteni a lengyel államot. Itt látja a szerző a nemzeti demokrácia elnevezésű vezető burzsoá politikai csoport és a Pilsudski-féle tábor közeledésének első jeleit. Ezek összefogásából született meg azután a lengyel burzsoá állam. A monográfia behatóan tárgyalja a kormányalakítás körül folyó pártközi tárgyalásokat, aminek eredményeképpen a lengyel burzsoáziának sikerült megteremtenie a hatalmi szerveket még mielőbb a szétszórt proletár tömegek harcba indulhattak volna a hatalom megszerzéséért. A munkásosztály érdekeit képviselő lengyel Munkás Tanácsok nagy számban alakultak meg ugyan 1918-ban, de képtelenek voltak arra, hogy a hatalomnak legalább egy részét meghódítsák a munkásosztály számára, létrehozzák a ket-

tős hatalom lengyel változatát. E kudarc főokát a szerző mindenekelőtt az egységes, erős baloldal hiányában látja. A Szociáldemokrata Párt és a Szocialista Párt balszárnyának egyesüléséből ugyan létrejött a Kommunista Párt – de később, akkor már a burzsoá államhatalmi szervek szilárdan kézben tartották a vezetést. A Munkás Tanácsok tehát Lengyelországban nem játszották azt a szerepet, amit Szovjet-Oroszországban, ahol a forradalmi kormányzás magvai lettek. A lengyeleknél hiányzott az a politikai párt, mely kidolgozta volna a hatalom meghódításának koncepcióját, mely a tömegeket harcba vezette volna a gyorsan szervezkedő burzsoáziával szemben; a lengyel forradalmi baloldalnak egyáltalán nem volt állami programja. Nem tudott programot adni a függetlenség után vágyódó lengyel tömegeknek. Nem látta például a nemzeti kérdés megoldásának útját sem. Abban az illúzióban ringatta magát, hogy a világforradalom győzelme magától megoldja az európai nemzeti kérdéseket.

Jablonski monográfiája uttörő jellegű mű: a hatalomért folytatott harc mechanizmusát, a pártok bonyolult egymásközi viszonyát, a lengyel társadalom mély belső ellentéteit kitűnő történeti-politikai analizissel tárja fel, nagyban segít megérteni a két háború közti Lengyelország belső és külső fejlődésének alakulását. A Wiedza Powszechna 20 ezer példányban jelentette meg a művet s már e nagy példányszám is mutatja, milyen komoly hivatás vár a széles tömegek körében a kiváló monográfiára.

Kovács Endre

Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне.

Воениздат, М, 1963. 528 стр.

/Egy nagy ut állomásai. Visszaemlékezések a polgárháborúra/

A kötet husz visszaemlékezést tartalmaz, amelyek első ízben közvetlenül a szovjet-országi polgárháború után jelentek meg különböző szovjet folyóiratokban, megörökítve a katonai események egy-egy fontos mozzanatát.

Szerzőik a korabeli oroszországi társadalom különböző rétegeit képviselik. Egyesek, mint Bubnov, Berzin, a Bolsevik Párt megbízásából, hivatásos forradalmárként léptek a Vörös Hadsereg soraiba. Mások, mint Tuhacsevszkij, Jegorjev, Kork, korábban a cári hadsereg tisztikarában szolgáltak majd politikai meggyőződésből a szovjet hatalom védelmére keltek. Ismét mások, – Jakir, Eideman, vegyész-, ill. erdőmérnök hallgatók – a polgárháború éveiben cserélték fel békés polgári hivatásukat a harccal.

Az 1917 végétől 1920 tavaszáig terjedő periódus katonai történetének egy-egy részletét megőrkítő visszaemlékezések összegyűjtésével, rendezésével és közrebocsátásával a Katonai Kiadó hasznos szolgálatot tett az adott korszak iránt érdeklődőknek. Figyelemre méltó a gyűjtemény megjelenése azért is, mivel az egyben a polgárháború s a szovjet hatalom éveiben jelentős szerepet játszó, majd a 30-s évek derekán kivégzett számos neves szovjet katonai vezető rehabilitását is jelzi. /Tuhacsevszkij M.N. annak idején a honvédelmi népbiztos helyettese, Jakir I. E., az ukrán katonai körzet parancsnoka, Jegorjev V. N., a katonai főiskolák egyik legfőbb irányítója, Eideman R.P., a Frunze katonai akadémia volt parancsnoka, Kork A.I., 1935-től a Frunze katonai akadémia parancsnoka./

A gyűjteményhez a történettudományok doktora, Naida Sz.P. professzor irt a szerzőket méltató, s a polgárháború menetében az általuk megőrkített események helyét és jelentőségét értékelő bevezetőt.

M.M.

J. Petzold: Die Dolchstosslegende.
Akademie- Verlag, Berlin, 1963.

/A tördőfés-legenda/

J. Petzold munkája az újabb német marxista történettudomány egyik igen fontos eredménye. A kis kötet tárgya az első világháborút követő időszak egyik legfontosabb politikai mérgező anyagának, az u.n. "tördőfési legendának" a története. A "tördőfés" volt a Ludendorff-Hindenburg-féle német vezérkar azon figyelemelterelési és történethamisító akciója, amellyel az első világháborús vereség felelősségét a háború-ellenes mozgalmakra, elsősorban a munkásmozgalmi baloldalra igyekezett áthárítani. Petzold könyvében a "tördőfési" legenda történetéből indul ki, s ismerteti azokat a külföldi jelenségeket, amelyek az első ötleteket szolgáltatottak ezen, később végzetessé lett "mitosz" megszületéséhez. Így idézi az angol Sir Frederic Maurice állítólagos nyilatkozatát, amely szerint a német hadsereget a civil lakosság döfte hátba. Petzold helyesen bizonyítja be azt, hogy e legendának nem annyira az eredete, hanem a történeti-társadalmi funkciója a lényeges és fontos: a további német történet: a fasiszmus keletkezése, s a második világháború náci kirobbantása szempontjából. A "tördőfési" legenda volt u.i. a német uralkodóosztálynak azon "eszmei" fegyvere, amellyel meghamisíthatták a német háborús vereség okait, amellyel elterelhették a figyelmet arról, hogy Németország a nagyhatalmak tulsúlyával szemben nem is nyerhette meg a háborút, mivel imperialista háborús céljai kezdettől fogva kudarcra voltak ítélve.

Petzold foglalkozik a különböző német társadalmi körök és személyek magatartásával is a "tördőfési" legendával kapcsolatban. Kimutatja, hogy valóban voltak a "legendának igen jelentős polgári ellenzői is, így Hans Deblrück, Erns Träelbisch történészek és mások, ezek azonban nem támadták gyökerében a "tördőfés" problémáját, a német monopolkapitalizmus és imperializmus szerepét, hanem ellenkezőleg éppen Max V. Baden kormányát, s a "mérsékelt" törekvéseket kívánták mentesíteni oly módon, hogy a forradalmat, tehát a "tördőfést" a vereség elkerülhetetlen következményeként állították be. A "legenda" polgári ellenzőit is a forradalommal szembeni ellenséges beállítottság jellemezte, ezért nem is folytathattak ellene hatásos harcot.

Hasonló magatartás jellemezte a jobboldali szociáldemokratákat is, akik ahelyett, hogy következetesen csatlakoztak volna az imperialista-ellenes forradalmi irányzathoz, a "Dolchstoss" felbukkanása óta, védekezési álláspontra helyezkedtek, s csupán azt bizonygatták jobboldali támadóiknak, mennyire szembenállottak a forradalom alatt a baloldali mozgalmakkal, s mennyire igyekeztek a "fejlődést" a polgári konszolidáció útjára terelni. Természetes, hogy a weimari rendszer bukásához ez is jelentősen hozzájárult.

Petzold munkája végén helyesen mutat rá arra, hogy a "tördőfés" polgári híveinek és ellenzőinek két közös jellegzetességük volt: Egyrészt egyformán voltak meggyőződve arról, hogy az imperializmus, és a háború ellen folytatott harc a német nemzet elárulását jelenti, másrészt mindkét részről tagadták a német imperializmus háborús vereségének elkerülhetetlenségét. E megállapítás valóban indokolt. A probléma csupán az, - s éppen ebben áll a mű egyik gyengesége is -, hogy miért nem juthatott a német polgárság e felismerésekhez? Petzold munkájának néhány helyén úgy tűnik, mintha azt várná a német burzsoá értelmiségiektől, hogy ugyanazokhoz a következtetésekhez jussanak, mint a spartakisták. Ez az igény, - még ha kimondatlan is, - meddő. Ha csak egy részük is tuljuttott volna saját korlátain, talán másképp alakul az utolsó fél évszázad német története.

Gonda Imre

G.Schubert: Anfänge nationalsozialistischer Aussenpolitik.
Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1963. 252 p.

/A nemzeti-szocialista külpolitika kezdetei./

A weimari német köztársaság belső megrendülésének egyik legfontosabb elemét ragadja meg a szerző: az extrém német jobboldali erők szerepét a versaillesi "békediktátumok" elleni harcban és a német revansizmus ujjáéledésében.

A szerző a német nemzetiszocializmus külpolitikai elgondolásainak eredetéhez nyúl vissza. Részletesen tárgyalja a Thule-Gesellschaft-ok és a különféle militarista organizációk szerepét, melyek a Dolchstoss-legenda melegágyai voltak. Eddig ismeretlen adatokat közöl a "Cion bölcseinek jegyzőkönyve" című hamisítvány németországi elterjedéséről és a Rosenberg-féle "Rassentheorie" ideológiai gyökereiről. Áttekintést ad az olasz fasizmus és a náciizmus belső kapcsolatairól, /Karl Luedecke milánói tárgyalásai Mussolinivel 1922 szeptemberében/ majd a déltiroli kérdések és az Anschlusznak a két fasiszta mozgalom viszonyában játszott szerepéről. Magyar vonatkozásban igen érdekesek az Ulain-féle tárgyalásokról, majd Karl Luedecke budapesti látogatásáról szóló - sok ismeretlen mozzanatot tárgyaló - fejezetek.

A könyv behatóan foglalkozik a náciizmus angol politikájában bekövetkezett változásokkal, csakugy mint a német uralkodó csoportok orosz politikájának különféle változataival. Az értékes tudományos apparátussal ellátott és igen jól megírt könyv jelentős segítséget nyújt a hatalomra került náciizmus külpolitikájának megértéséhez.

K. L.

Faschismus - Nationalismus. Albert Limbach Verlag, Braunschweig, 1964. 196 p.

/Fasizmus - nacionalizmus/

A Nemzetközi Tankönyv Intézet kezdeményezésére 1963. áprilisában Trierben az olasz prof. Franco Valsecchi elnökletével olasz-német történész konferencia zajlott le a fasizmus, illetve a nemzeti szocializmus témaköréből. A tanácskozáson elhangzott előadásokat és hozzászólásokat adja közre a fenti kötet.

Wilhelm Alff előadása az olasz nacionalizmus századforduló utáni fejlődését elemzi, különös tekintettel az "Associazione Nazionale Italiana" szerepére. Beható képet ad a századforduló utáni Olaszország gazdasági helyzetéről, az uralkodó szellemi áramlatokról és a munkásmozgalomról. Alberto Monticone a "Német-olasz kapcsolatok az első világháború idején" címmel tartott előadást. A legújabb olasz és német diplomáciai forrásanyagok és emlékiratok alapján Németország titkos diplomáciai lépéseit ismerteti Olaszországnak a Központi Hatalmak oldalára állítása érdekében. Edgar R. Rosen "Francesco Nitti és a német kérdés a két világháború között" tartott előadásában az első világháború végén jelentős politikai szerepet játszó Nitti állásfoglalásait ismerteti a versaillesi békeszerződésről és Németország helyzetéről. Ernst Nolte előadása "Nemzetiszocializmus és fasizmus Mussolini és Hitler ítéletei-

ben" címmel a két fasiszta mozgalom eltérő vonásait és kapcsolataik jellegét ismerteti 1922-1933-ig. EttoreANCHIERI "Német-olasz kapcsolatok a második világháború idején" címmel tartott előadást. A német és olasz diplomáciai okmánykiadványokra támaszkodva összefoglalja a két fasiszta ország kapcsolatainak legfontosabb állomásait 1936-1943 júliusáig. Carlo Francovich "Az olasz felszabadító harcok lényegesebb elemei" címmel az olasz ellenállási harc legfontosabb történeti és politikai összefüggéseit világítja meg.

A tanulmánykötet- a tárgyalt kérdések legfontosabb tanulságainak pregnáns összegezésével - hasznos adatokat kínál e korszak egyetemes történetét kutatóknak.

K. L.

J. Jurkiewicz: Pakt wschodni. Warszawa, 1963. 205 p.

/A keleti paktum/

Franciaország és a Szovjetunió kormányának az európai kollektív biztonság megteremtését célzó 1934-35. évi politikáját kívánja a korabeli nemzetközi összefüggések együttesében megvilágítani a munka, melynek szerzője különös figyelmet szentel a lengyel külpolitikában azidőben bekövetkezett változásoknak. A biztonsági törekvések realizálódását jelentő u.n. Keleti Paktum rendeltetése az lett volna, hogy a Harmadik Birodalom háborús és agresszív törekvéseit ellensúlyozva biztosítsa Európa nagy részén a békét. Szemben a négyhatalmi paktummal, mely a versaillesi egyezményben megszabott határok revízióját célozta, a Keleti Paktum az európai status quo fenntartását és Franciaország európai hegemoniájának megőrzését szolgálta. Új és fontos mozzanata, hogy jelzi a Szovjetunió bekapcsolódását az európai politikába. Maga a terv, mint a könyv kimutatja, szorosan egybeforrott Barthou személyével, aki nem hitt Hitler békeígéreteinek, világosan látta a Franciaországot és egész Európát német részről fenyegető veszélyt. Barthou halála után Laval az engedmények a kapituláció útját készíti elő.

A könyv megmutatja, hogy a lengyel kormány, mely 1932 őszétől Beck és Pilsudski közös elképzeléseit tükrözi, a biztonsági terveknek, magának a Keleti Paktumnak mindvégig komoly ellenlábasa volt. Eleinte csak passzív ellenállást tanúsított, később azonban az ellenpropagandától sem riadt vissza. /Románia, Észt- és Lettország viszonylatában./ Okát ennek a szerző elsősorban a lengyel külpolitika feltétlen szovjetellenességében látja; a lényeggel kormánykörök néhány, másutt eddig publikálatlan bízalmas nyilatkozata újabb fényt vet erre a szovjetellenességre, mely párosult a németektől való félelemmel, valamint a francia külpolitikával szemben táplált bizalmatlan-

sággal. Pilsudski járhatóbbnak vélte azt az utat, hogy a Hitlernek tett engedményekkel próbálja biztosítani a németek jóindulatát; a Keleti Paktumban nyújtandó biztosítékot viszont lengyel részről illuzórikusnak tekintették. A lengyel állásfoglalás súlyával tisztában voltak Berlinben is s a német propaganda fel is használta a lengyelek szembefordulását a biztonsági törekvésekkel. A Beck által irányított lengyel külpolitikának a szerző szerint nagy szerep jutott a biztonsági tervek meghiúsításában. Érinti ezzel kapcsolatban a munka az un. harmadik erő koncepcióját, mely éppen a Keleti Paktum szervezésének idején az önálló lengyel külpolitikának valamiféle magasabb szervező erőt és küldetést tulajdonított Közép és Kelet-Európában. Végső soron a Keleti Paktum köré szövődő politika is megmutatta, hogy a szóbanforgó időben a lengyel nép sorsát irányító tényezők egész sor téves fikció hatása alá kerültek.

A könyv szerzője a kiadott diplomáciai iratokon kívül használta /a szerencsés körülmények folytán megmaradt/ lengyel külügyminisztériumi levéltárat, a csehszlovák és a bolgár külpolitikai anyagot és a német kormány Bonnban lévő diplomáciai levelezését. Mindezek alapján a munkát első lépésként tekintetjük a Keleti Paktum marxista feldolgozása terén.

Kovács Endre

K.W.Watkins: Britain Divided. The Effect of the Spanish Civil War on British Political Opinion. London-Edinburgh-Paris-New York-Toronto, 1963. 270 p.

/A megosztott Angliának. A spanyol polgárháború hatása az angol politikai közvéleményre/

K.W.Watkins már bevezetőjében megállapítja, hogy a francia forradalom óta külföldi esemény" nem osztotta meg valószínűleg" ennyire az angol közvéleményt, mint a spanyol polgárháború. Watkins elsősorban a köztársaság, illetőleg Franco-párti vélemények megelevenítésére törekszik, s hangsúlyozza, hogy mindkét oldalon tévedtek, illúziók rabjai voltak, nem adtak hű képet az eseményekről. Watkins írását mintegy az események utáni és fölötti objektivitásra törekvés jellemzi, miközben kínosan ügyel arra, hogy egyenlő távolban legyen mindkét nézetten lévőktől.

K.W.Watkins kiterjedt, de nem archivális természetű anyagokra támaszkodva készítette el munkáját. Mindemellett a hatalmas memoir, feldolgozó irodalom-, valamint kiadott dokumentumpublikációk alapján K.W.Watkins érdekes "ellenpontos" szemléltető anyagot közöl.

Watkins tematikus rendben követi nyomon az eseményeket, illetőleg sorakoztatja fel tanuit. Először felvázolja, hogy

melyik oldalon kellett megvédeni az igaz angol érdekeket. A vélemények ezuttal is megoszlottak, míg egyik oldalon katolikus lapok Francoról mint szentről emlékeztek meg, fegyvert gyűjtöttek számára, s biztosították még azt is, hogy a felkelés elején Spanyolországba mehessen, a másik oldalon a Labour Party nevében Attlee úgy nyilatkozott, hogy az angol önkéntesek Spanyolországban a fasizmus ellen harcolnak, s így az angol demokráciát is védelmezik. Watkins mindehhez hozzáfűzi Churchill többször változó véleményét, amely azonban egy felismerést mindenestre aláhuzott; az angol közvélemény annyira polarizált, hogy minden hatásos lépést kizár.

A szerző a spanyol polgárháború s Spanyolország jelentőségének bemutatkozásánál háromféle kritériumot is igénybe vesz; a stratégiai, a gazdasági és az ideológiai szempontokat. W. Watkins külön fejezetet szentel a terror alkalmazása kétoldalu megvilágításának, továbbá a "vallásháború" kérdésének. Ugyancsak foglalkozik a proletárforradalom előkészítésével, az ezekkel kapcsolatos állításokkal és hiedelmekkel, valamint a fasiszta összeesküvés, a német és olasz beavatkozás összefüggéseivel. Watkins a "Különböző kitalálások" címet viselő fejezetben a tudatos propaganda fogásokról közöl önvallomásokat. Bő anyagot tartalmaz "Az angol jobboldal"-t bemutató rész is, különösen a jobboldal belső megosztottságát szemléltető fejezet. /A dilemmát a jobboldalnak az okozta, hogy antikommunista törekvéseiben elfogadja-e a fasiszta közreműködést, vagy sem. Ezzel egyidejűleg belső feszültséget, meghasonlást okozott a fasiszta veszély megítélése is./

Watkins áttekintést ad a baloldal megoszlásáról is. Megállapítja, hogy a választóvonal a Labour Partyn belüli jobb és balszárny között huzódott, amely szerinte az I. világháború idején keletkezett, s az orosz forradalom a fasizmus és a világgazdasági válság megítélésével, illetőleg a munkásmozgalom számára való következtetések levonásával mélyült el. Ez jeleltkezett ismét a spanyol polgárháború idején, amikor a balszárny az aktív beavatkozást, a spanyol munkásmozgalom, a szocialista gondolat sikerre juttatását kívánta előmozdítani. Mások bizalmatlanok voltak a spanyol baloldallal szemben, pacifizmusukban mindenképpen szerették volna elkerülni a háborús összeütközést. A szerző végül kitekintést ad az 1939 utáni eseményekre is, valamint arra, hogy az angol közvélemény 1945 után hogyan reagált a spanyol eseményekre, a "problémát megoldottnak" látta-e, vagy sem.

Jemnitz János

/Ut az emigrációba/

A szerző jórészt ismeretlen források alapján rendkívül színvonalasan dolgozta fel a csehszlovák polgári emigráció 1938-tól 1939-ig terjedő időszakának történetét. Az első - "Az emigráció keletkezése" címet viselő fejezetben részletesen ismerteti az 1938 szeptemberi válságot, a kapitulációt, majd Csehszlovákia teljes megszállását. Ezen belül tárgyalja a nagyhatalmaknak a Köztársasággal kapcsolatos magatartását, az angol és francia "appaeasement" politikát; a csehszlovák kormány és a különböző pártok és politikai körök München előtti és utáni magatartását. Részletesen tárgyalja a csehszlovák burzsoázián belül végbement differenciálódási folyamatot: a kollaboráns, a közömbös és az ellenálló rétegek keletkezését; feltárja azokat a szubjektív és objektív tényezőket, amelyek érdekeltté és lehetővé tették a csehszlovák burzsoázia eme részének a németellenes frontba való bekapcsolását.

A szerző nagy figyelmet fordít a burzsoá demokrácia válságának bemutatására, annak az erkölcsi fertőnek az ábrázolására, amelybe a csehszlovák burzsoázia jelentős része a német megszállás után került. Annak reményében, hogy pozícióikat megmentik, szembefordultak a még tegnap istenített vezérükkel - Benessel, s fejezestve menekültek a süllő hajóról.

A második fejezet az emigráció keletkezésével és tevékenységével foglalkozik. A mű sokat időzik az emigráció összetételének, áramlatainak bemutatásánál. A csehszlovák emigráció bázisát: a Köztársaság diplomáciai testületének, kereskedelmi képviselőinek vezetői és beosztottjai, az 1939 márciusában existencia nélkül maradt és emigrációba kényszerült nagyszámú tisztviselő és katonatiszt képezte, akik Lengyelországban, az Egyesült Államokban, Nagybritanniában és Franciaországban kerestek menedéket. E helyeken keletkeztek az egymástól függetlenül, sokszor egymással szemben működő emigrációs központok. A legerősebb mozgalom az Egyesült Államokban alakult ki, ahol a tekintélyes cseh és szlovák kivándorlók komoly anyagi és erkölcsi bázist jelentettek az újonnan érkezőknek. Első időben itt tevékenykedett Benes volt köztársasági elnök is, aki számátalan kísérletet tett a szétszórta mozgalom egyesítésére. A szerző mélyrehatóan elemzi azokat az objektív és szubjektív momentumokat, melyek hozzásegítették a volt köztársasági elnököt ahhoz, hogy felemelkedjen abból a mélységből, ahová München juttatta, s hogy akárcsak az első világháború alatt és után, lankadatlan energiával megindítsa a független szabad Csehszlovákiáért való küzdelmet, s rövid időn belül maga körül tömörítse a csehszlovák emigráció többségét. A szerző kísérletet tett arra, hogy az 50-es évek Benessel kapcsolatos torzításait, történelem-hamisításait kijavítsa, s ezt a rendkívül érdekes és bonyolult figurát a helyére tegye. S ha ez nem is sikerült minden vonatkozásban, munkája mégis komoly előrelépést jelent ezen a téren.

A könyv utolsó két alfejezete részletesen ismerteti Benes londoni tevékenységét - ahová 1939 júniusában érkezett - valamint az angol kormánynak a volt köztársasági elnök működésének korlátozására irányuló törekvéseit. /Erre az időre esik ugyanis az angol kormánykörök kísérlete, hogy Hitlerrel kompromisszumra jussanak./ Benes mit sem törődve a mellőzésekkel és megaláztatásokkal, kitartóan munkálkodott a kijelölt cél irányában. Hosszabb ingadozások után magáévá tette a nyugati hatalmak és az emigránsok között egyaránt népszerű elképzeléseket a Dunai Föderációra vonatkozóan. A "Szabad Csehszlovákia szabad Európában" az általa eddig képviselt jelszó átadta helyét a Dunai Föderációt hirdető jelszónak. A volt köztársasági elnök hiveinek tábora egyre szélesedett. 1938 őszén Benes keresztülvitte a csehszlovák emigrációs mozgalom bizonyos egyesítését. E mozgalom háború alatti tevékenységét a szerző külön kötetben dolgozta fel.

Ádám Magda

Documents diplomatiques français 1932-1939. 2 Série/1936-1939/
Tome I. /1er janvier - 31 mars 1936/. Paris, Imprimerie Nationale, 1936. 756 p.

/Francia diplomáciai okmányok/

A két világháború közötti diplomáciatörténet amerikai, angol, német és olasz okmány sorozata után megjelent a francia sorozat első kötete a francia külügyminisztérium által egy 1961. májusi határozat értelmében életre hívott bizottság gondozásában, amely "az 1939-1945-i háború eredetére vonatkozó dokumentumok közzétételére" alakult. Elnöke Renouvin professzor, tagjai között helyet foglalnak a modern történeti kutatás elsőrendű szakértői, a francia levéltár- és könyvtárügy vezetői és a köztársaság több volt nagykövete. A jelen kötet előkészítésében - Renouvin és Baumont professzorok irányításával - P. Mandoul és Chalmin működtek közre. Az okmánypublikáció megindítását nagyarányú helyreállító munka előzte meg, s ennek révén a nagykövetségek és követségek, valamint más minisztériumok iratanyagának segítségével jelentős részben sikerült pótolni a háborús pusztítás során megsemmisült iratokat.

A megjelent kötet a francia diplomáciai okmányokat 1936. január 1-től március 31-ig tartalmazza. Legnagyobb része a rajna-vidéki demilitarizált övezet német megszállásának kérdésével foglalkozik, ez képezi a kötet gerincét és ez indokolja korszakhatárait is, amennyiben az első irat a locarnói rendszer egyoldalú német megszüntetésének komoly veszélyét jelzi, az utolsó pedig a Rajna-vidék megszállása után rendezett német népszavazást, - szűkebb értelemben az ügy záróakkordját - ismerteti. E két időpont között német, francia, belga, angol, olasz, lengyel, kisantant, szovjet, amerikai stb. oldalról 326 irat világítja meg az esemény jelentőségét, az egyes hatalmak,

elsősorban Franciaország, álláspontját a háboru előkészítéséhez már közvetlenül hozzátartozó, nemzetközi hatású német lépéssel kapcsolatban.

Fő témája mellett az összesen 543 iratot tartalmazó kötet problémakörök szerint az alábbi kérdésekre nyújt új ismereteket: az Abesszinia ellen viselt olasz háboru és az Olaszország elleni szankciók alkalmazásának kérdése, a francia-szovjet paktum ratifikálása és hatása, a lengyel korridor problémája, a kisantanttal kapcsolatos francia irányvonal, s végül a francia távolkeleti politika. A keleteurópai kérdésekre vonatkozó okmányok között több irat foglalkozik a Szovjetunióval, ezen belül a szovjet-francia paktum mellett a Rajna-vidék német megszállásával kapcsolatos szovjet állásponttal és a Szovjetunió, valamint Franciaország, Németország, Anglia, Japán, és Spanyolország közötti viszonyokkal. A Duna-medence és a Balkán problémáit tükröző iratok között viszont néhány budapesti követi jelentés Magyarország álláspontját fogalmazza meg a kisantant-ra, az Anschlusra, az olasz-osztrák-magyar, valamint a német-magyar kapcsolatokra és a versailles-trianoni békerendszerre vonatkozóan.

A nagyjelentőségűnek ígérkező francia okmány sorozat első kötete hasznos szolgálatokat tehet a legújabbkori európai történeti kutatásnak.

Sz. Ormos Mária

/A Szovjetunió külpolitikájának rövid története. 1917-1963/

A könyv középiskolai történelemtanárok számára készült. A bevezetés meghatározza a szovjet külpolitika fő irányvonalát: a békéért folytatott harcot, majd az egyes fejezetek korszakanként ismertetik a Szovjetunió gyakorlati külpolitikáját.

A békeharc első dokumentuma: a békéről szóló dekrétum. A békeharc első sikere 1917 decemberében a fegyverszünet, majd 1918 márciusában a breszti béke. Ezt követően, 1921-23-ban a gazdasági és diplomáciai kapcsolatok kiépítése, a jó szomszédi viszony megteremtése kerül előtérbe. 1922-ben a nemzetközi politikai élet porondjára lép a szovjet állam; részt vesz a genoui konferencián, megkötí Németszággal a rapallói szerződést. 1924-ben az európai államok egész sora elismeri a Szovjetuniót. 1926-1932 között kialakulnak a háborus tüzfészek. A szovjet külpolitika alapvető feladata ebben a helyzetben a nyugati hatalmak megtévesztő lépéseinek /Kellog paktum/ leleplezése. Részt vesz az általános Leszerelési Bizottság előkészítő munkálataiban, javaslatot terjeszt elő a részleges, fokozatos lefegyverzésre vonatkozóan. Kinyilvánítja, hogy háborúval nem lehet megoldani a vitás nemzetközi kérdéseket. 1933-tól 1941-ig a szovjet külpolitika célkitűzése: a háboru kitörésének megakadályozása. 1933-ban részt vesz a Nemzetközi Leszerelési Konferencián, harcol az általános, teljes lefegyverzésért, felveti a kollektív biztonság kérdését, követeli az agresszor meghatározását. 1934-ben belép a Népszövetségbe. Eleinte Franciaországgal és Angliával próbál együttműködni, látva azonban közömbösségüket, Németországgal köt meg nem támadási szerződést.

A második világháború kitörése után megkezdí nyugati határainak biztosítását, 2-300 km-rel előretolja nyugati védővonalát. Még egy kísérletet tesz a háború elkerülésére; 1941-ben Japánnal semlegességi szerződést köt. A szovjet-ellenes háború megindulása után, 1941-ben létrejön a Hitler-ellenes koalíció. Az 1943-44 évi szovjet katonai győzelmek, s szovjet sürgetésre a második front megnyitása a hitleri Németország gyors összeomlásához vezetnek. A Szovjetunió és a nyugati hatalmak az európai háború befejezése után együttes erővel megsemmisítik a keleti agresszort, Japánt. Az összefogás eredményeként 1945. IX. 2-án véget ér a második világháború.

A Szovjetunió békeharca töretlenül folytatódik a háborút követő időszakban is. A békés egymás mellett élés első biztosítékai a szocialista államokkal kötött 1945-48 közötti barát-

sági, segélynyújtási szerződések. A béke biztosítása érdekében a Szovjetunió tevékenyen részt vesz 1945-ben az ENSz alapokmány kidolgozásában, az ENSz fórumán sikraszáll a Németországgal kötendő igazságos békeszerződésért, a fegyveres erők 1/3 résszel való csökkentéséért, az idegen területeken lévő haditámaszpontok felszámolásáért, az öt nagyhatalom közötti békeszerződésért, harcol az általános, teljes leszerelésért, s javaslatára 1955-ben létrejön az ENSz keretein belül a Leszerelési Bizottság. 1959-ben kidolgozza az általános, teljes leszerelés elméletét s a gyakorlati megvalósítás tervét, háromszor egyoldalú leszerelést hajtott végre, kidolgozza a második világháború óta vajudó német békeszerződés megkötésének feltételeit, támogatja a felszabadulásukért harcoló afrikai, ázsiai népek mozgalmait, harcot indít az atomfegyverek betiltásáért, értelmi szerzője az 1963. augusztus 5-én Moszkvában aláírt részleges Atomcsend Egyezménynek, stb.

A szerzők a korszakkal foglalkozó memoárirodalmat, a kiadott külpolitikai dokumentum-gyűjteményeket, Lenin cikkeit, valamint az 1953-as évtől megjelent, szovjet külpolitikát jellemző műveket használták fel könyvük megírásához.

Molnár Erzsébet

K.H.Eyermann: Luftspionage. I-II. Berlin, 1963. 683 p.

/A légi kémkedés/

A légi kémkedés egyidős a modern légi közlekedéssel. Az első világháború után, a huszas évek közepén, erőteljes fejlődésnek indult a repülő és rádió-technika. Természetes, hogy a különböző államok hírszerzői szolgálata már kezdettől fogva nagy figyelmet szentel ennek a fejlődésnek.

A szerző - az általános forrásművek mellett - titkos archívumok anyagából ezideig még nyilvánosságra nem hozott részleteket is bőven felhasznál.

Az első kötetből a légi kémkedés lényegét, célját, eszközeit és módszereit ismerjük meg.

A hitleri Németország igen erősen fejlesztette a német légiközlekedési vállalatot: a Lufthansát. Ennek a légi kémkedésben betöltött fontos szerepével ismerkedünk meg a II. kötet elején. Az első világháború végétől kezdve 78 oldalon mutatja be a szerző a német katonai repülőfelderítés és légi kémkedés történetét.

A II. világháborút megelőző időszakban a német kémrepülőgépek sűrűn startolnak finn, magyar, román és bulgár repülőterekről. Egy különleges repülőalakulatot szerveztek, amelyet parancsnokáról Rowehl különítménynek neveztek el. Ennek fő feladata volt, hogy az egyre gyarapodó szovjet iparról, ut- és vasúthálózatról, hidakról, csomópontokról, kikötőkről megfelelő, kiértékelhető fényképeket készítsen. Ennek a Rowehl különítménynek egy repülőszázada hosszú ideig Ferihegyen állomásozott és innen startolt Ukrajna felé. Minden befejezett kémrepülés után egy futárgép vitte azonnal az exponált filmet Berlinbe. 1940-ben ez az alakulat átrepült Romániába, egy hasonló pedig Bulgáriába.

Az első kötet fényképek, rajzok és rövid műszaki leírások formájában ismerteti az általában használt angol, amerikai, francia és német repülőgépeket is.

A szerző alaposágára jellemző, hogy a számtalan levéltári anyagon és folyóiraton kívül 185 könyvet jelöl meg forrásműként.

Selmeci János

A II. VILÁGHÁBORU

S. Friedländer: Pie XII et le IIIe Reich. Documents.

Párizs, 1964. 236 p.

/XII. Pius pápa és a III. Birodalom. Dokumentumok/

Az utóbbi években fokozódott az érdeklődés a pápaság legujabbkori története és különösen a pápaság és a fasiszmus kapcsolata iránt. Mig Hochut "Helytartója" az irodalom oldaláról ragadta meg ezt a problémát, Jacques Nobécourt "A Vikárius és a történelem", valamint Guenter Lewy "A katolikus egyház és a náci Németország" c. feldolgozásai a történettudomány eszközeivel igyekeztek megválaszolni a felmerült kérdéseket. E két történeti művel alkot szoros egységet Saul Friedländer munkája. Nobécourt és Lewy ugyanis nem foglalkoztak elég behatóan a második világháború éveivel, illetőleg nem használták fel a német külügyminisztérium vatikáni államtitkárságának ügyiratait. Friedländer tudatosan arra szükíti feladatát, hogy megvilágítsa a XII. Pius pápa trónralépésétől /1939 március/ a háború végéig /pontosabban szólva Friedländer forrásainak megsemmisüléséig/ eltelt időszakot.

Általában teljes dokumentumok közzétételére törekszik, állásfoglalás helyett kommentárt ad, s csak néhol kísérli meg az értékelést. Ennek megfelelően a könyv hosszú idézetek gyűjteményéből s köztük némi köztöszövegből áll.

Friedländer eredményei tartalmi szempontból igen érdekesek és fontosak. Elsősorban német forrásokon keresztül érzékelteti, sőt bebizonyítja, hogy XII. Pius pápa uralkodása retrográd irányban hatott az egyház politikai szerepére. Már 1939 tavaszán határozott közeledés jellemzi Németország és a pápaság viszonyát. XII. Pius 1939 nyarán mindenképpen puhítja a lengyeleket, kedvez Hitlernek, Németország területi követeléseinek kielégítését kéri. 1939 szeptemberében nem tiltakozik nyiltan Lengyelország, a katolikus lengyel nép lerohanása ellen. Később ugyan kiad egy nyilatkozatot, amelyben azonban csak nagyon általános formában fejezi ki együttérzését a szenvedő lengyelekkel. A III. Birodalom győzelmeivel /1939 szeptember - 1940 június/ foglalkozó második fejezet dokumentálja, hogy a pápaság Franciaország Hitler előtti kapitulációját tanácsolta. Az "új európai rend" kezdeteivel /1940 június - 1941 június/ foglalkozó harmadik fejezet alátámasztja a marxista történetírásnak azt a következtetését, hogy a pápaságnak szerepe volt a szovjetellenes támadás előidézésében. A következő fejezetek

időrendben tekintik át a világháború eseményeihez fűződő állásfoglalásokat, részletesen megvizsgálják a pápaságnak a zsidók üldözésével és fizikai megsemmisítésével kapcsolatos véleménynyilvánításait, ténykedését. Friedländer kommentárjaiban hangsúlyozza, hogy a háború során a pápa állásfoglalását mindenekelőtt az antibolsevizmus határozta meg. Több szemelvényt közöl, amelyekből kitűnik, hogy a pápa hosszú ideig a fasiszta hatalmak katonai győzelmében bízott, majd pedig azon fáradozott, hogy előmozdítsa a nyugati hatalmak és a náci Németország szovjetellenes koalíciójának kialakulását. A fajüldözöttek vonatkozásában a közölt levéltári anyagból is kiderül, hogy a pápa itt-ott burkoltan kénytelen volt fájlalni az események alakulását, azonban hosszú évekig egyetlen határozott Hitler-ellenes lépésre sem szánta el magát. A könyv utolsó fejezete kifejezetten a magyarországi zsidók deportálásának szemszögéből vizsgálja a katolikus egyház magatartását. Idézi többek között Angelo Rotta pápai nuncius 1944. május 15-én a magyar külügyminisztériumnak átadott jegyzékét, amelyet Friedländer a pápaság első világos tiltakozásának minősít.

A szerző a következtetések levonásánál igen tartózkodó. Hangoztatja, hogy mindaddig, amíg a vatikáni iratokkal nem tudja összevetni kutatásainak anyagát, csak hipotéziseket állíthatna fel. Következtetések helyett tehát kérdéseket tesz fel, amelyek kétséggel igen kényelmetlenek a pápaságnak, mivel magyarázatot kérnek a "hallgatásra" és a náciizmus iránti szimpátiára.

Amíg Friedländer takarékoskodik a következtetések levonásával, az utószót író Alfred Grosser már nem ilyen tartózkodó. Ő sem fogja XII. Pius pártját, de kétségtelen, hogy Grosser utószava "megszelidíti" Friedländer kérdőjeleit. Grosser utószava egy ponton közös nevezőre hozza a náciizmust és az 1953 előtti szovjet politikát. Maga az egyébként rokonszenves magatartású Friedländer is olyan fogalmazásokat enged meg néhol magának, amelyek problematikusak. Dokumentumainak értékelésénél néhol túlzott óvatosságot tanusít.

Dolmányos István

Enno Georg: Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS.
Deutsche Verlags- Anstalt, Stuttgart, 1963. 154 p.

/Az SS gazdasági vállalkozásai/

A könyv a göttingai egyetem filozófiai fakultásán készült disszertáció egy része. Szerzője a neves göttingai történész P.E.Schramm tanítványai közé tartozik.

A szerző a német történeti irodalomban még fel nem dolgozott SS tevékenységének egyik területét, az SS gazdasági vállalkozásait vizsgálja. Az SS-nek ez a tevékenysége, mint ilyen annak idején nem is volt ismeretes, csupán a háboru után hozta szóba az irodalom. Különösen a Nürnbergi Per során, 1947-ben terelődött rá a figyelem, amikor a WVHA /Wirtschafts-Verwaltungshauptamt/ vezetője Oswald Pohl és munkatársai ellen indult eljárás. A szerző maga is részt a perre, részint pedig levéltári anyagokra támaszkodva készítette el művét.

Mint a szerző bemutatja, az SS gazdasági vállalkozásai formálisan a polgári magángazdaság köréhez tartoztak, valójában azonban a gazdasági élet gyakorlatában bizonyos kiváltságokat élveztek. Ugyanakkor mivel az SS a náci párt intézményeinek rendszerén belül is külön pozíciókra tett szert, bizonyos saját anyagi forrásokra volt szükség. Egyik is, másik is kapcsolatos volt az SS "állam az államban" - talán a szerző által eltulzolt - fölfogásával. Mindezt nemcsak gazdasági, de ideológiai aspektusból is fölveti a szerző, amikor e vállalkozásokat bizonyos, a náci párt ideológiájával kapcsolatos kísérletek, és az "uralkodó faj" új életstílusának kialakításával hozza kapcsolatba.

E vállalkozások kettős eredetre vezethetők vissza. Egyik előd az 1933-ban fölállított koncentrációs táborokban megszervezett műhelymunka volt. A másik pedig Himmler és az SS vezetőgárdájának magánvállalkozásaiból állott, köztük - hogy néhányat felsoroljunk - kiadó vállalat, porcellán manufaktúra, takarékpénztár, kultúremlékek gondozására alapított társaság stb. Kezdő tőkéiket Himmler és a náci párt külön számlájáról, s főleg a Drezdai Banktól szerezték.

E két szektort összevonták és 1939-től az SS Oswald Pohl vezette gazdasági főhivatalának /WVHA/ irányításával

működött. Tevékenysége két vállalkozás keretében folyt: egyik a DEST /Deutsche Erd- és Steinwerke;/ másik a DAW Deutsche Ausrüstungswerke/. Míg előbbi főleg a hadi szempontoknak egyre inkább alárendelt építőanyagtermeléssel, utóbbi közvetlenül hadi felszerelések gyártásával foglalkozott. A WVHA tevékenységi körének kibővülésével e kettő a háború folyamán külön csucsszerv, DWB /Deutsche Wirtschaftsbetriebe/ irányítása alá került és ott működött mind a háború végéig.

E szervezeti fejlődés tulajdonképpen egyrészt a nem német területeken, mindenekelőtt a Szudéta-vidéken és a Protektorátusban, majd a megszállott szovjet területeken alakult SS vállalkozások ygarapódását, másrészt pedig a koncentrációs táborok rendszerének kiterjedését, illetőleg ott a különböző SS vállalkozásokban foglalkoztatott ingyen munkaerő megsokasodását tükrözte. Utóbbival kapcsolatban elég jelezni, hogy már a háború kezdetén hat koncentrációs táborban 24.000 fogollyal dolgoztattak. A háború során még további 17 épült és ideszámítva az 1944-ben létrehozott 165 munkatábor és a különböző rögtönzött táborokat, a háború végén félmilliót meghaladó fogoly dolgozott az SS vállalkozásaiban. Egyáltalán nem csodálatos tehát, ha a DWB csucsirányítása alatti vállalatok jövedelme a háború alatt jelentősen felszökött. Mint a szerző kimutatja, már 1943-ban több mint 86 millió RM /birodalmi márka/ nyereséget könyveltek el, mely csaknem kizárólag agyonkínzott koncentrációs foglyok ingyenmunkájából származott.

Terveiknek, melyek a szerző szerint mind az ingyen munkaerő szaporítását, mind a nyereség fokozását és általa a háború utolsó évében 600.000 fegyverrel rendelkező SS különállását szolgálták, teljes vereségük vetett véget.

A munkát névmutató, valamint hivatalok, cégek és különböző intézmények igen hasznos betűrendes mutatója zárja.

Orbán Sándor

A.M. Некрич: Война, которую называли "странной".

M, 1961. 160 стр.

/A "furcsa" háború/

A szerző a második világháború 1939 szeptember - 1940 májusa között lezajlott eseményeit elemzi. Ez a korszak "furcsa háború" vagy "az elveszett lehetőségek háborúja" címen vonult be a történelembe. Hogyan keletkezett ez az elnevezés?

Lengyelország hadüzenet nélküli megtámadása után Anglia és Franciaország hadat üzent ugyan Németországnak, de a nyugati fronton hadműveletek nem folynak. A háború első négy hónapjában a franciák vesztesége - szárazföldön, tengeren és a levegőben 1.433 fő. Az angol veszteség 3 fő.

A.M. Nyekrics elsősorban angol, amerikai forrásanyag, vezető politikusok, tábornokok memoár irodalma, parlamenti viták anyaga - valamint angol, amerikai, francia és szovjet szerzők tollából megjelent feldolgozott irodalom segítségével világítja meg a két vezető európai állam magatartását.

Az angol külpolitikát irányító konzervatív politikusok hisznek egy esetleges angol-német háború lehetőségében. Mindenképpen arra törekszenek - az Egyesült Államok tökéletes támogatását élvezve - hogy Hitlert a Szovjetunió ellen fordítsák. Ezért hagyták cserben kelet európai szövetségeseiket, s bocsátkoznak titkos tárgyalásokba Hitlerrel, sőt később Hitler titkos ellenzékének képviselőjével, Ulrich von Hassellel is.

Mindketten messzemenő segítséget kaptak Franciaországtól. A francia vezető politikusok két ellenséget látnak maguk előtt. Külső ellenség - Németország; belső "ellenség" a francia nép, amely követeli az agresszor elleni fellépést. Ez utóbbit veszélyesebbnek tartják, s így ellenük indítják meg a harcot. Külpolitikájukban csatlakoznak Anglia terveéhez, hogy a szovjet-finn háborút használják fel a Szovjetunió megtámadására. A szovjet-finn béke keresztülhuzza számításait, Hitler pedig nyugat felé fordul.

Dánia, Norvégia, Svédország, Belgium, Hollandia, Luxemburg egymás után esnek a fasizmus áldozataul. Ezek az államok/Luxemburg kivételével/ 1938 áprilisában az oslói konferencián megpróbálják összehangolni külpolitikájukat. Május 27-én Stockholmban kinyilatkoztatják semlegességüket. Önálló állami létüket azonban csak a kollektív biztonsági rendszer menthette volna meg. Hitler - ígérete ellenére - nem tiszteli semlegességüket.

Dánia az első áldozat. Ellenállás nélkül kapitulál. Észak-Norvégiát "pszichológiai hadjárat" -fasiszta bérencek segítségével kaparintja meg. A megmaradt terület ellenállását is hamarosan elfojtják. Hollandia is hiába reménykedik az angolok segítségével. Fegyverletételre kényszerül, de azonnal megindítja partizánharcát. A modernül felszerelt 600.000 fős belga hadsereg, látva angol-francia szövetségeseinek vereségét, nem bocsátkozik harcba. A 300.000 lakosú Luxemburg pillanatnyilag nem jelent nehézséget Hitler számára. Szabad az út Franciaország felé. Meghódítása lezárja a németek kezdeti győzelemsorozatát. A nyugati "furcsa" háború hatása keleten is érződik. A cseh és lengyel területek kirablása, a lakosság egy részének fizikai megsemmisítése, - a megfelelő "életter" kialakítása - mind e nyugati politika következménye.

Molnár Erzsébet

Л.В. Поздеева: Англо-американские отношения
в годы второй мировой войны. 1939-1941.

Изд. Наука, М, 1964. 453 стр.

/Angol-amerikai viszony a II.világháboru éveiben.1939-1941/

Jóllehet a szovjet munkák egész sora foglalkozik az USA és Anglia II. világháboru alatti viszonyával, /Ld.: Inozemcev, N. Az USA külpolitikája az imperializmus korában. M. 1960.

Jakovlev, N. Az USA és Anglia a II. világháboruban. M. 1961.
Jegorov, V. Anglia politikája a Távol-Keleten, /1939. szept. - 1941. dec./ M. 1960.

Szevosztjanov, G. A háboru előkészítése a Csendes-Óceánon. /1939. szept. - 1941. dec./ M. 1962.

Truhanovszkij, V. Anglia legujabbkori történetének vázlata. M. 1963.

Nyekrics, A. Anglia külpolitikája a II. világháboru éveiben. /1939-1941./ M. 1963./

Pozdejeva L.V.-nek mégis sikerült művében elkerülnie az ismétlés veszélyét, amennyiben figyelmét az eddig megoldatlan vagy csak részben megoldott kérdésekre összpontosította. Ezek: Az USA és Anglia uralkodó körein belüli harc a külpolitikai orientáció kérdésében, az egyes monopolista körök ellentétei a háboru első szakaszában, a Hitler-ellenes koalíció létrejöttének előzményei, a SZU által folytatott háboru hatása az angol-amerikai külpolitikára, s végül - az USA és Anglia katonai együttműködése a Távol-Keleten 1939-1941 folyamán.

Pozdejeva L.V. két szakaszt különböztet meg az 1939-1941 közötti angol-amerikai kapcsolatok történetében:

- 1./ 1939-1940. április, a Chamberlain-kormány időszaka Angliában,
- 2./ 1940. május - 1941, Churchill koalíciós háborus kabinetjének időszaka.

A szerző jellemzi Chamberlaint, aki /1937-ben történt miniszterelnöki kinevezésétől lemondásáig/ meglehetősen lebecsülte az angol-USA kapcsolatokat, nem törekedett azok fejlesztésére, bemutatja a Chamberlain-féle politikai körhöz tartozó Lord Lotiant, Anglia USA-beli követét, aki - a Nyugat által Németország ellen folytatott "furcsa háboru" híveként - ugyancsak kevés erőfeszítést tett a Hitler-elleni minél jelentősebb amerikai segítség megnyerése érdeké-

ben. Állítása igazolására többek között idézi a szerző a Chamberlain, majd később a Churchill-kabinet tagjának, A. Duff-Coopernek vonatkozó visszaemlékezéseit. /Ld. A Duff-Cooper. Old Men Forget. London, 1954./

A továbbiak során Pozdejewa L.V. meggyőzően bizonyítja, hogy a Churchill kormány megalakításával /1940. május/ új szakasz vette kezdetét az angol-amerikai viszonyban, amikor is Anglia hallatlan szívóssággal törekedett arra, hogy az USA-tól katonai segítséget kapjon s elérje az USA szövetségként történő hadbalépését. E cél érdekében Anglia még bizonyos engedményekre is kész volt katonai-stratégiai, gyarmati, stb. kérdések tekintetében.

A szerző külön fejezetben foglalkozik az USA és Anglia állásfoglalásával a Szovjetunióval kapcsolatban, s kimutatja a régi, u.n. müncheni, szovjetellenes, valamint a közös ellenség, a hitleri fasizmus elleni közös nemzeti érdekek által diktált új irányzat jelentkezését és harcát a két ország uralkodó köreinek belül.

Pozdejewa L.V. érdeme, hogy az angol-amerikai kapcsolatok történetét nem személytelenül tárgyalja. Így aztán színes és érdekes portrét talál az olvasó a könyvben többek között Rooseveltről, Hopkinsról, Beaverbrookról, s az USA és Anglia sok más neves korabeli férfiújáról.

Egészében véve Pozdejewa L.V. tartalmas és érdekes monográfiával gazdagította a témára vonatkozó művek sorát.

M.M.

A.F. Upton: Finland in Crisis, 1940-41.
Faber and Faber, 1964. 318 p.

/Finnország válságban, 1940-41/

Jól dokumentált, világosan áttekinthető, logikus munka Upton monográfiája, amely az 1940-es moszkvai szerződéstől 1941 júniusáig, Hitler orvttámadásáig mutatja be mi történt ez időszokban Finnországban. A szerző adatai meggyőzően bizonyítják, hogy Mannerheim, valamint a politikusok és katonák beavatott köre, akik ebben az időben az ország sorsát irányították, végzetes hibákat követtek el. Tévedéseik nemcsak a helyzet reális megítélésének hiányából fakadtak /biztak a németek győzelmében/, hanem végzetesnek bizonyult katonai együttműködésük is. E politikai - hadtörténeti mű szerencsés és átfogó kiegészítője M. Jacobson három esztendővel korábban angol nyelven megjelent "A téli-háború diplomáciájáról" szóló kisebb értekezésének.

H. Haraszi Éva

A.I. Временко: В начале войны.

M, 1964. 512 стр.

A háboru kezdete

Jeremenko marsall könyve átfogó helyzetkép, vallomás és hitvallás a második világháború 1941 június 22-től 1942 február 13-ig tartó szovjet-német harcairól. Husz év történelmi távlatából, a szemtanu és tevékeny résztvevő hitelességével eleveníti fel az eseményeket. Altábornagyi beosztása, gondolkodó-kutató egyénisége következtében látóköre túlnő saját frontján. A hadieseményeket politikai háttérükbe ágyazva katonás pontossággal, részletekességgel elemzi. Célkitűzése: megmutatni, hogyan vált lehetőséggé a hosszú, nagy áldozatokat követelő passzív, védekező szakasz, a háboru kezdetén. Az előzmények analizálását az 1935-ös évig vezeti vissza.

1935 nyarán a keievi katonai körzetben nagyarányu hadgyakorlatok folytak. Ezek a műszaki és harckocsi egységek, valamint a gyalogság és lovasság tökéletes összhangját, nagy mozgóképeségét, az egész hadsereg ütőképeségét tanusították, elősegítették a katonai vezető-képzést. A hadgyakorlat tapasztalatait elsősorban mégsem a Vörös Hadseregben, hanem a Wehrmachtnál alkalmazták. Miért?

Sztalin és néhány spanyol fronton harcolt elvtárs véleménye szerint a modern háboruban nem önálló harckocsi és tankhadtestekre és hadosztályokra van szükség, hanem csak kisebb harckocsi zászlóaljakra, amelyeket az adott helyzetből függően bármely hadosztályhoz és hadtesthez át lehet csoportosítani. Így meglassult a motorizált egységek fejlesztése. E feltevést látszott igazolni a szovjet-német békeszerződés is.

A háboru rohamosan fejlődő eseményei a helyzet felülvizsgálására kényszerítették a szovjet hadvezetőséget. 1941 januárjában haditanács ült össze a Kremlben. Valamennyi fegyvernem képviselői részt vettek rajta, s kinyilatkoztatták véleményüket, elképzeléseiket. Újból megindult a hadsereg modernizálása, bár a légierő és a harckocsi egységek fejlesztésére most sem fektettek kellő hangsúlyt. A terv tökéletes végrehajtását megzavarta a katonai vezetők nagyarányu átcsoportosítása, leváltása, nem egyszer kivégzése. Tapasztalatlan vezetők kerültek az élre.

1941. jun. 22.-én megindult a nyomasztó ember, - és technikai fölényrel rendelkező német hadsereg váratlan, háromirányu támadása. Szovjet részről hiányzott a kidolgozott védelmi-terv. Béke-létszámú egységek vették fel a harcot az összpontosított német erőkkal. A stratégiai kezdeményezést teljesen az ellenség ragadta magához, repülőgépekről támogatott szárazföldi egységei rohamosan nyomultak előre. Az

első jelentős ellenállási vonal a Dnyeper nyugati partján épült, de kellő összpontosítás híján fel kellett adni. Ismét német előrenyomulás - de már nem zavartalan. Kegyetlen, lelkes ellenállás minden falu, minden város védői részéről. A szétszórt szovjet csapatok heroikus, egyenlőtlen küzdelemben, halálos szorításu fasiszta gyűrűben az utolsóelőtti töltényig folytatták a harcot. Az utolsó segítségével elkerülték a fogságot.

Az ellenállás célja: időnyerés a háterszág kiürítésének megszervezésére, új összpontosított védelmi vonal kiépítésére, a villámháborus terv felborítása.

Hitler villámháborus elképzelésének Szmolenszk hősi védői adták meg az első kegyelemdőfést. A Führer itt a közép-ső, a főfronton már augusztus 7-re Moszkva alá akart érni. A szmolenszki védők fegyverei csak szeptember 16-án hallgattak el. A Brjanszk-Arjol-i vonalon sikerült október elsejéig megtartani az új szovjet védelmi vonalat. A közép-ső hitlerista hadsereg gyors előrenyomulása leállt. A német hadvezetőség átcsoportosítást hajtott végre. A déli front vált fő fronttá. Itt ismét német győzelemsorozat kezdődött, s így új irányból, délről indult meg a támadás a Gomel-Brjanszk-Arjol körzet ellen, a innen Moszkva irányába. A kettős támadás, a sokszoros tulerő, a technikai fölényvel szemben a tartalékokkal alig rendelkező védővonal itt sem tudta tovább tartani magát. A halálos gyűrű Moszkva felé közeledett. Előrenyomulása meglassult. Mire Moszkva alá ért, a front és a háterszág összefogásával épített újabb, de már áttörhetetlen védelmi vonal fogadta. Kiépítésében egyforma erővel vett részt a katonai vezetőség és a sorkatonaság, kommunisták, komszomolisták és a polgári lakosság.

1941 december 5-től a moszkvai fronton sorsdöntő fordulat következett. Az eddig szakadatlanul támadó ellenség védelemre kényszerült. 1.000 km. szélességben merevedett meg a front, dörögtek a fegyverek. A tartalékaitól elvágott német csapattal szemben kiegyenlítődtek a hadipotenciálok s teljesen egyoldalra billent a harckészség, a halált megvető bátorság, a helytállás.

1942. január 9-től teljesen megszűntek szovjet részről a védelmi harcok. A kezdeményezés a Vörös Hadsereg kezébe került, megindult a támadás, a szakadatlan előrenyomulás. A mindkét szárnyról bekerített ellenséget hátbatámadták, tartalékolt egységeit kették felőrlni.

Ezek a harcok megmutatták, hogy ha a szovjet hadvezetésbe a háboru első szakaszán be is csusztak részleges tervezési és szervezési hibák, alapjaiban elhibázott mégis a német haditerv volt. Az a haditerv, amely csak a támadásra épült, tulbecsülte saját erejét, semmibe vette a megtámadottat. Ebből a hibás kiindulópontból szükségszerűen csak a vereség következhetett.

Molnár Erzsébet

A.Werth: Russia at War, 1941-45
London, Barrie and Rookliff, 1965. 1.100 p.

/Oroszország háboruban, 1941-45/

A.Werth munkája méltó témájához. Mint a szovjet fronton és a vonalak mögött működő haditudósító, olyan megrázóan élő képet fest a szovjet nép szenvedéseiről, hősiességéről, kitartásáról, ellentámadásáról és végül győzelmről, hogy szinte mellékessé válik Werth személyes szándéka, egyéni politikai meggyőződése. Nyilvánvaló, hogy Werth nem azt akarta bemutatni, hogy egy szocialista rendszerben milyen csodálatos erőfeszítésekre képesek az emberek, objektíve mégis azt érte el, azáltal, hogy megragadta és megrázóan megörökítette mindazt, amit ezekben az években saját szemével látott, tapasztalt. Írása megrendítően érdekfeszítő, végig kell olvasni, habár több, mint ezer oldal. Kiegészíti bizonyos mértékig K.Szimonov háborús naplóját, mint ahogyan Szimonov műve teljesebbé teszi a Werth által írottakat. A könyv hibája a szovjet vezetők felületes kritikája, valamint a brit kormány külpolitikájának a brit-szovjet baráti kapcsolatokra vonatkozó elnagyolt és elnéző bírálata.

H. Haraszti Éva

Освобождение Венгрии от фашизма.

/Ред. А.М. Самсонов./

Изд. Наука, М, 1965. 262 стр.

/Magyarország felszabadítása/

A Magyarország felszabadításának 20. évfordulója alkalmából megjelent gyűjteményes kötet elé P.N.Fedoszejev akadémikus, a Szovjet Tudományos Akadémia alelnöke írt "Az internacionalizmus elveinek győzelme" címmel bevezetőt.

A kötet a továbbiakban neves szovjet katonai vezetők visszaemlékezéseit tartalmazza.

R.J. Malinovszkij marsall "A magyarországi csata" címen röviden összefoglalja a felszabadításért folyó hadműveletek történetét. A. SZ. Zseltoz vezérezredes "A dunántúli

harcokban" című írásban megörökíti az ország határait délről átlépő 3. Ukrán Hadseregcsoporthoz tartozó harcokat. V.A. Szudjecz marsall "A 17. légi hadsereg a magyarországi harcokban" c. visszaemlékezése a magyarországi harcok történetének eddig szinte teljesen ismeretlen mozzanatára, a levegőben folytatott küzdelemre vet fényt. Számos érdekes új adatot közöl a szerző a harcokban résztvevő szovjet és német repülőgépek mennyiségére, típusára s bevetéseik számára vonatkozóan, M.N. Sarohin vezérezredes "A Balatontól délre" folytatott nehéz küzdelmeket idézi. I.T. Slemint tartalékos altábornagy a "Szegedtől Budapestig" tartó út nehéz harcát örökíti meg. N.I. Birjukov tartalékos gárda-altábornagy "A 20. budapesti gárdalövész-hadtest" c. visszaemlékezésében feleleveníti a magyar fővárosért folytatott nehéz küzdelmeket, amelyek elismeréseképpen a hadtest elnyerte a "budapesti" címet. I.N. Vinogradov nyug. vezérőrnagy "A szabad Magyarországért" c. írásában a parancsnoksága alatt állott gépfegyveres tűzőrségi zászlóalj harcát idézi fel. I.T. Zamercevt tart. vezérőrnagy, Budapest első szovjet városparancsnoka "A felszabadított Budapest" címmel beszámol a főváros békés életének megindulásáról. A.V. Szverdlov kapitány - Szudjecz marsallhoz hasonlóan - a magyarországi hadműveletek történetének eddig szintén majdnem teljesen ismeretlen oldalára vet fényt, midőn röviden összefoglalja a Dunai Flottilla által Magyarország felszabadításáért folytatott harcok történetét. A.M. Fedorovics tart. őrnagy "A harcokban született barátság" címmel a budapesti csata néhány epizódját eleveníti fel. N.A. Smelev gárda-ezredes a Budapestért folytatott légi küzdelem egy nehéz napjára emlékszik. I. Mudragej ezredes a Budapest határánál hősi halált halt "Osztapenko szovjet parlamenti"-re emlékszik.

A gyűjteményes kötet vezérmotívuma: a szovjet hadsereg által Magyarország felszabadításáért folytatott harc pozitív visszhangra, aktív támogatásra talált a magyar lakosság körében. Ezt dokumentálja a kötet végén lévő, mintegy 70 oldalas újságcikk-szemelvény is, a harcok alatti magyar-szovjet barátság megnyilvánulásáról.

M.M.

De Gaulle: Mémoires de guerre.

I. L'Appel; II. L'Unité.

Paris, Librairie Plon, 1954-56.

/Háborus emlékiratok/

A nyugaton gazdagon burjánzó emlékiratirodalom egyik bestsellerének számítanak, de jelentőségükben ezeken messze túlmennek De Gaulle tábornok II. világháborús visszaemlékezései, a főbb események ismertetésén túl számos új adatot, eddig teljesen ismeretlen dokumentumanyagot adva közre.

De Gaulle ma sokat vitatott, ellentétek és kritikák keresztüzében álló alakja és politikája a II. világháború alatt sokkal egyértelműbb volt; egyénisége, markáns vonásaival, élesen emelkedett ki a korszak tétova, ingadozó, a kapituláció vonalára álló francia politikusai közül. A kortársak szemében eleinte fantaszta figura, elszánt, sőt eszeveszett idealista, aki a semmiből indulva ki, látszólag egy Don Quijote esélyeivel - valójában a tényleges erőviszonyok reális felmérése alapján - próbálja meg felvenni a harcot a legyőzhetetlennek látszó hitleri hatalommal szemben. Később már bálványozott hős, aki személyében egyben Franciaország fennmaradását, továbbélését, majd életrekelését, talpraállását is jelenti: a "Szabad Franciaország" fogalma egyértelmű De Gaulle személyével. Egyik kritikusa modern Jeanne D'Arc figuraként rajzolja, aki a hajdani francia parasztlány konok megszállottságával, szuggesztív erejével viszi keresztül akarátát az egyesült hatalmak hadvezetése sokszor ellentétektől tulfutott tanácskozásain. Pusztán egyénisége súlyával szerez érvényt elgondolásainak, teremt tekintélyt, tiszteletet ügyének, melyet képvisel - kényes gonddal, mindig egyforma eréllyel őrzi meg a maga és az egyelőre csak képzeletében élő, de egyre jobban realizálódó szabad Franciaország függetlenségét.

Emlékirataiban a háborus előkészületek, a Blitzkrieg, majd a kapituláció elbeszélése csak epilógus - anyaga akkor válik egyedülállóan érdekessé, amikor a Vichy-i kormánnyal szembeszegülve, 1940. jun. 18-án a BBC hullámhosszain keresztül közreadja első proklamációját, ellenállásra szólítva fel a francia népet. A mozgalom góca Angliából indul ki, néhány Norvégiából érkező francia katonai egység, a Belgiumban megsebesült és annakidején Angliába szállított francia katonák és néhány hadihajó gyenge bázisára támaszkodva, egy Carlton Gardens-i lakás ideiglenes főhadiszállásán; a tulajdonképpeni akció pedig, a propaganda és a toborozás hód-

napjai után, a francia partraszállással indul és ölt egyre nagyobb méreteket.

Talán legérdekesebb részei a könyvnek a francia ellenállási mozgalom kiépüléséről szóló fejezetek. A szervezet hálózatát De Gaulle dolgozta ki és tartotta kezében, ő koordinálta a szétszórta akciókat, egymástól elszigetelt egységeket és iniciatívákat egyetlen nagy erővé. Az ellenállók bátorságán túl De Gaulle szervezett taktikájának köszönhető, hogy a clandestine akciók számban és méretben egyre nőttek és a szövetségesek partraszállásánál és a tulajdonképpeni felszabadító hadjárat megindulásánál már sokkal döntőbb szerephez jutottak, mint bárki - kivéve De Gaulle-t - felmerítene.

Párizs felszabadításánál éri el De Gaulle elbeszélése a csúcspontot - élményszerűen érzékelteti a döntő hetek izgalmától túlfutott atmoszféráját, az események drámai pergesét.

A tényekről magukról a vonatkozó emlékiratanyag jelentős hányada beszámol: annál érdekesebb összehasonlítani azoknak az embereknek vallomásait, akik közvetlen részesei, nemcsak átélői, de irányítói is, voltak a történeteknek és akik belülről ismerték minden mozzanat kívülállók számára ismeretlen rugóját, hátterét. Ugyancsak nem haszontalan megismerni a korszak vezető politikusai egymásról kialakult véleményét, együttműködésük néha kissé viharos menetét, az egymással néha ütköző nemzeti és egyéni érdekek és szempontok összeecsapását. De Gaulle makacsságával és határozott elgondolásaival, nem lehetett könnyű partner.

Összetűzéseit az angol hadvezetéssel gyakoriak és hevesek, mindig áthidalja azonban őket a közös érdekből fakadó alap-szolidaritás és az egymást megbecsülő tisztesség. A szövetséges hatalmak kívülről látszatra teljesen egységes, belülről azonban érdekellentétektől erősen tagolt tömbjében De Gaulle sajátos helyzetet foglal el: míg Anglia kénytelenségből Amerika felé sodródik és korlátozottabb erőviszonyainak megfelelően függő helyzetbe kerül vele az általános stratégia, a hadvezetés nagy vonalainak kidolgozása terén, addig De Gaulle, akinek viszonya az U.S.A. képviselőivel első perctől kezdve meglehetősen feszült, inkább a Szovjetunió felé próbál támaszt keresni. Ez a közeledés kölcsönös, és, ahogy az emlékiratokból plasztikusan tűnik ki, De Gaulle az egész háború folyamán közvetítő szerepet játszik a Nyugat és az eleinte erősen elszigetelt szovjet hatalom között.

Enyhe iróniával, eleven stilusában találó jellemzéseket ad kortársairól, Churchillről, Edenről, Weygandról, Marshallról, Molotovról. Ítéleteiben, indulataiban igyekszik tárgyilagos maradni, bár érzelmeitől nem tud függetlenülni. Amerikai szövetségesei, főleg Roosevelt felé a legélesebb, az amerikai elnököt hiu, történelmi sztár szerepére féltékeny figurának látja, akivel nehéznek találja a kollaborációt.

A politikai és katonai tárgyalások részletes ismertetésén, a politikai fejtegetéseken, a hadiesemények krónikáján túl számtalan epizódot sorakoztat fel a két kötetben a francia nép töretlen szelleméről, eredményeinek néha váratlan kibontakozásáról is, kevésbé ismert, vagy névtelen emberek százainak demonstratív gesztusairól, vagy önfeláldozó bátorságáról. Ezek teszik szinessé és hozzák közel De Gaulle hitelesség levegőjét árasztó emlékiratait.

Visszaemlékezéseit válogatott dokumentumanyaggal egészíti ki. Jegyzékváltásokat közöl a brit és amerikai kormány és a "Szabad Franciaország" vezetői között; saját memorandumaiból hoz néhányat az ellenállási mozgalomra, a Szabad Franciaországot képviselő bizottság céljaira, politikájára vonatkozólag, jelentéseket az ellenállási mozgalom anyaországi vezetőitől; hadijelentéseket, táviratokat a tuniszi, itáliai és franciaországi csataterekről; kis szigetek kormányzóinak leveleit, akik De Gaulle ügyéhez akarnak csatlakozni; kereskedelmi hajók kapitányainak felzárkózó nyilatkozatait.

Történész számára érdekes, kitűnően használható forrásanyag, laikusok számára lebilincselően érdekes olvasmány.

Jászai Gabriella

A II. világháború hadvezetési kérdései - nyugati folyó-
iratok hasábjain.

J.B. Duroselle: Le conflit stratégique anglo-américain de
juin 1940 a juin 1944. Revue d'histoire moderne et contem-
poraine, 1964. júl-szept. 161-184.p.

/Angol-amerikai stratégiai ellentétek 1940 júniusától 1944
júniusáig/

A cikk célja: összefoglalóan ismertetni az angol-amerikai stratégiai ellentétek kialakulásának szakaszait, majd magyarázatot adni ezen ellentétek okairól.

Duroselle cikkének felépítése:

- a/ a két álláspont vázlatos ismertetése
- b/ a konfliktus szakaszainak vázolósa
- c/ magyarázat

a./ Az amerikai álláspont: A legnagyobb erővel támadni az ellenségre /német/, ott, ahol a legerősebb /a La Manche-on keresztül/, tartózkodni az erők szétforgácsolásától, miha-

marabb cselekedni, amint ezt az utánpótlás megszervezése lehetővé teszi.

Az angol álláspont: Erőkoncentráció csak a háboru végén, amikor már a végső csapást lehet mérni a meggyöngyült ellenésre, addig kerülni kell a nagy veszteségeket és a kudarc kockázatát.

Az ellenség meggyöngyítésére meg kell sokszorozni a periférikus, elterelő hadmozdulatokat /Földközi tenger, Norvégia, a Csendes Óceán térsége stb./ Uj országokat kell bevonni a háboruba, fokozni kell a blokádot és a légi bombázásokat. Tehát rögtön kell támadni, mielőtt az ellenség valahol fölfedi győnge pontját, de nagy, döntő összecsapásra csak a legnagyobb erőkoncentráció esetén kerüljön sor.

b./ A stratégiai ellentétek kibontakozásának szakaszai.

Az első ellentét Franciaország katonai vereségével következett be. Aglia célja: megmaradni, kitartani, állni a sarat. Az amerikai stratégia kiindulópontja: Németországra, a tengely legerősebb tagjára döntő csapást kell mérni, ezután következhet Olaszország, Japán leverése. Ez utóbbi területeken csak védekező jellegű hadműveleteket kell végrehajtani.

1./ Az ABC és az Atlanti konferencia.

Az angol és az amerikai katonai vezetők első megbeszélésén, /American British Conversations/, az 1941 januárjától márciusig tartó konferencián indult meg a vita a stratégiai kérdésekben a két ország katonai képviselői között. Angol javaslat: Miután a Csendes-Óceán-i térség védelme a Brit Birodalom fennmaradása szempontjából fontos, s ezen belül is Singapur védelme kulcsjelentőségű, itt kéri az amerikaiak közreműködését. Amerikai ellenjavaslat: Erőiket egyetlen irányban akarják bevetni, Németország ellen. Különben sem érik be azzal a támogató és lényegileg alárendelt szereppel, amelyre az angolok korlátozni igyekeznek az USA részvételét. A konferenciát lezáró egyezmény ugyan elismeri a német front elsőbbségét, de ezzel maga a vita nem oldódott meg, csupán későbbi időre halasztódott.

2./ A Bolero-Sledgehammer-Roundup ügy.

A japán támadás után a két szövetséges létrehozta a katonai irányítás legfelsőbb közös szervezetét /Combined Chiefs of Staff/, mely első összejövetelét 1942 áprilisában tartja Londonban. Az USA képviselői itt előterjesztik stratégiai tervüket, mely három szakaszból áll; a Bolero terv értelmében 600.000 katona kiállítását, ellátását és 6.500 repülő készenlétbe helyezését javasolják /utánpótlási terv/, a Sledgehammer terv alapján 1942-ben 2-3 hadosztály szállna partra Franciaországban, hogy ezzel könnyítsen a

szovjet hadsereg helyzetén /II. front/. A nagy partraszállás a Roundup keretében valósulna meg, egy millió amerikai katona részvételével, 1943-ban. Angol részről udvarias érdeklődéssel fogadják a tervet, a végrehajtást azonban különböző módon szabotálják. Sőt, 1942 nyarán Churchillnek sikerül elfogadtatnia Roosevelttel az amerikai katonai körök ellenzése dacára azt, hogy Franciaország helyett Észak-Afrikában hajtsák végre 1942-ben a partraszállást. /Torch terv/ Angliának tehát sikerült az amerikai elképzelések helyett a maga tervének érvényt szerezni. /Az angolok stratégiai elképzelése 1942-ben: az észak-afrikai partraszállás után megnyílik a Földközi tenger felé az út, azután következnek az itáliai hadműveletek. Dél-Európa felszabadítása után kívánják végrehajtani a franciaországi partraszállást/.

3./ Az 1943-as "csatározásai".

A napirenden lévő kérdésekben nincs különösebb ellentét a két szövetséges között, csupán a jövő hadműveleteit illetően folynak "csatározások". A Casablanca-i konferencián az angoloknak sikerült elfogadtatni a szicíliai partraszállás tervét /Husky terv/ azzal, hogy a II. front megnyitására is sor kerül még 1943-ban. 1943 nyarán valóban elfogadják az amerikaiak Overlord néven a Roundup, vagyis a franciaországi partraszállás tervének új változatát. A partraszállás időpontját 1944 május 1-re tűzik ki.

4./ Az Anvil-Dragon ügy.

Az amerikai vezérkar az Overlord végrehajtásával összefüggésben Anvil néven egy ugyancsak Franciaországban, a Provence-ban végrehajtandó partraszállás tervét is kidolgozza. Az angolok azonban oly lassan haladnak előre Itáliában, hogy ezzel gyakorlatilag lehetetlenné teszik a terv megvalósítását. Egyébként is az angol vezérkar szeretné rávenni az amerikai szövetségeseket, hogy az Itáliában megkezdett hadműveleteket a Balkán felé folytassák. Ebben a kérdésben azonban nem engednek, s ha későbbi időpontban is /augusztus 15/, de mégis elhatározzák az Anvilnak, Dragoon néven való végrehajtását.

c./ A cikk harmadik részében Duroselle megkísérel magyarázatot adni a két szövetséges között stratégiai kérdésekben megnyilvánuló ellentétek okairól. Elemzi az angol és az amerikai katonai vezetők stratégiai képességei, vizsgálat tárgyává teszi a politikai céljaikat, s végül is Anglia és Amerika stratégiai hagyományaiban keresi az ellentétes elképzelések magyarázatát.

S.L. Falk: Organization and Military Power. The Japanese High Command in World War II. Political Science Quarterly, 1961. No.4. 503-518.p.

/Szervezettség és katonai erő: a japán felső hadvezetés a második világháborúban/.

A cikk bevezetőben a katonai szervezettség fontosságát méltatja a háborúban. Megállapítja, hogy bár e tekintetben az egyes országok sokban eltérnek egymástól, valamennyi volt hadviselő fél közül a legfurcsább és a legparadoxabb képet Japán nyújtja. A japán haderők legfőbb parancsnoka az államfő. Elvben az ő vezetése alatt működik a vezérkari főnökök testülete. Ez utóbbi magában foglalja a szárazföldi és a tengeri hadsereg vezérkarát /a légi haderőnek nincs önálló vezérkara/. A kormányban két miniszter képviseli a haderőt: a hadügyi és tengerészeti. Mindez első pillantásra azonosnak látszik az amerikai és általában a nyugati felső katonai vezetés szervezetével. A mégis meglévő, méghozzá jelentős különbségek gyökere nagyrészt az alkotmányból ered. Az uralkodónak ugyanis elvben; korlátlan a hatalma, a gyakorlatban azonban tanácsadói javaslatát követi a felvetett problémák eldöntésében.

Kik töltik be a tanácsadó szerepét? A kormány és a vezérkar tagjai. Ennek eredményeképpen egy dualisztikus, polgári-katonai vezetés alakult ki Japánban. A kettős vezetésből az 1930-as évektől kezdődően a katonai klikk mind nagyobb hatalomra tett szert. 1941-től Tojo bukásáig a hadsereg, elsősorban a szárazföldi haderő vezetőinek kezében összpontosul minden hatalom. Lényegében katonai diktatura érvényesült Japánban. A fentiek következtében érthető, hogy a hadsereg élet-halál ura lett.

A továbbiakban a vezérkari főnöki testület, a hadsereg és a hadiflotta-vezérkar szervezetét, hatalmi viszonyait elemzi a szerző. A vezérkari hivatalkák közül a legfontosabb szerepe és a legnagyobb hatalma a hadsereg hadművelési osztályának van. Japán katonai körök szerint ennek a részlegnek döntő szerepe volt Japán hadbalépésében 1941-ben. A hadvezetés végleg a vezérkari főnökök egyesített bizottságának kezében van. Tagja a II. világháború idején: a szárazföldi és tengeri erők vezérkara, a két miniszter és a különböző, katonai vezetés alatt álló minisztériumi hivatalok vezetői. E testület azonban a valóságban egyáltalában nem képviseli a kollektív vezetést. A két vezérkar ugyanis mind a hadművelési tervek kidolgozásában, mind végrehajtásában általában külön dolgozik, s a formális közös megbeszélések ellenére, két uton halad. Olykor ugyan a hadműve-

letek végrehajtására egy közösen elfogadott "egyezmény" alapján kooperáló parancsnokságot hoznak létre, de akkor is érvényesül kettősség az utánpótlás megszervezésében stb. E kettős vezetés eredménye: késlekedés, a hadműveletek kényszerű elnapolása, sikertelenség. Ami a hadsereg és a civil vezetés kapcsolatát illeti, ennek megteremtése az u.n. Őszszekötő Konferencia feladata lenne. E testületnek azonban se tényleges hatásköre, se meghatározott funkciója nincs, bár a hetente kétszer ülésező konferencia minden felmerülő kérdést teljesen kötetlen formában /katonai, diplomáciai, gazdasági stb./ megvitat. Miután a konferencián korántsem azonos hatalommal és befolyással rendelkezők között folyik a vita, itt is a katonai klikk diktál és a civilek engedelmeskednek.

Végeredményben megállapítja a cikk, hogy a japán legfelsőbb katonai vezetés a II. világháború időszakában nemcsak katonai téren, hanem a kormány fölötti ellenőrzése révén is óriási hatalommal rendelkezett. A hatalomnak ebből a koncentráltóságából óriási eredmények is születhettek volna, de a rivalizálás eredményeképpen nem tudott koordináltan, határozottan együttműködni a katonai gépezet, s így végső fokon a szervezettség elégtelennek bizonyult és nagymértékben hozzájárult az egyébként is szükségszerű vereséghez.

Osszeállította: Vásárhelyiné, Pór Edit

George O.Kent: Britain in the winter of 1940-41 as seen from the Wilhelmstrasse. The Historical Journal 1963. No.1.

/Anglia 1940-41 telén, ahogy a Wilhelmstrasséról látták/

1939. szeptember 1-én kitört a II. világháború. Anglia és Németország között megszakadt minden összeköttetés. Milyen forrásokból szerzi további, Angliáról szóló tudósításait Hitler? - ezt elemzi G.O. Kent cikke.

1940 nyarától, amikor Hitler megtámadja Angliát, egyre fontosabbak számára a róla kapott értesülések. Körlevélben felszólítja az európai német követségeket, igyekezzenek ki-puhatolni az angol belpolitikai helyzetet, és a katonai erőket.

A követségek munkához látnak. Dublin és Genua a két fő hírszerző központ. Értesüléseiket a Londonban ez időben megfordult üzletemberektől, kereskedelmi utazóktól, elfogott angol pilótáktól, tengerészekről szerzik. Fő kérdéseik: Meddig elég London élelmiszerkészlete? Milyen károkat okozott a légitámadás? Várható-e változás a belpolitikai helyzetben?

A genuai követség összegezi a sokszor egymásnak ellentmondó híreket, és 1940 decemberében a következő jelentést küldi Berlinbe: A légitámadások nagy veszteségeket okoztak London lakóházaiban, a katonai és kereskedelmi hajóállományban. A lakosság között néhol már a pánik jelei mutatkoznak. Az élelemhiány miatt skorbut ütötte fel a fejét. Jelentős a munkásság balratolódása. Mindezek a kedvezőtlen körülmények sem elegendők azonban Anglia ellenállásának letörésére. A hadiüzemek folytatják a termelést. Esetleges kormányváltás nem várható. Az angol nép a végsőig kész folytatni a harcot.

Preisseiser E.L. Prelude to Barbarossa. Germany and the Balkan 1940-41. The Journal of Modern History 1960. No.4.

/A Barbarossa terv előjátéka. Németország és Balkán.

1940-41/

A Barbarossa-terv végrehajtásához először a balkáni államokat kellett csatlakoztatni, amelyek felvonulási teret és hadi utánpótlást biztosítottak volna Németország számára. Milyen eszközökkel próbálja Hitler ezt végrehajtani, erre keres feleletet cikkében Preisseiser.

Először a diplomácia fegyverét használja. Beavatkozik Magyarország, Bulgária és Románia területi vitájába. Sikeres sakkhuzással, a II. bécsi döntéssel biztosítja Magyarországot és Bulgária háláját, és ezzel saját befolyását. A romániai olajmezők katonai megszállásával biztosítja Románia további "területi épségét", valamint ugyancsak saját befolyását. Jugoszlávia ismeretlen tényező marad számára. Ennek ellenére úgy látszik, megnyerte a diplomáciai csatát. A Szovjetunió elleni támadást még nem tűzi napirendre. Mussolini keresztülhuzza számításait. Október 28-án az eseményekről nem tájékoztatott Duce, megijedve Németország romániai befolyásának megnövekedésétől, megtámadja Görögországot. Sorozatos vereséget szenved. Hitlernek segítenie kell. Csapatái átvonulásának biztosítéka: a balkáni államok csatlakozzanak a Háromhatalmi Egyezményhez. Magyarország, Románia, Szlovákia készségesen eleget tesz követeléseinek. Bulgária késlekedik.

Jugoszláviát először területi ígéretekkel, majd ultimátummal próbálja csatlakoztatni. Pillanatnyi győzelmet ér el. 1941. III.25-én a Cvetkovic kormány aláírja a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozást. Két nap múlva a népharag elsöpörte a németbarát kormányt. Hitler ekkor már végleg elhatározza a Szovjetunió megtámadását. A támadás egy ellenséges jugoszláv hadsereggel a hátában lehetetlen lenne. Parancsot ad Jugoszlávia lerohanására. Hasonló sors vár

Görögországra. Ezzel befejeződtek a Barbarossa terv előkészületei.

Gerhard L. Weinberg: Hitler's Image of the United States.
The American Historical Review, 1964. júly.
1006-21. p.

/Hitler elképzelése az Egyesült Államokról/

Hitler Amerikát "hangos", de gyenge államnak tartja, amellyel a háboruban Japán német segítség nélkül is végez. Nézeteit sem a tunéziai német-amerikai összeecsapás, sem a szicíliai háború amerikai győzelmei nem ingatják meg. Vévérkarából a normandiai partraszállás után sokan látják a háború reménytelenségét, Hitler azonban bunkerébe zárkózik a józan, reális tények elől, továbbra is tagaszkodik képtelen elképzeléseihez. A háború utolsó hetében még egyszer előveszi Amerikával kapcsolatos elméleteit, amelyek már régóta foglalkoztatták. Ezek a következők voltak: 1928-ban a gazdasági fellendülés tetőpontján kooperálni szeretne az amerikai vállalatokkal. Kimutatja, ez nem is nehéz, mivel Amerika lakossága végeredményben német. Amerika lakosságát a kelet-európai országok bevándorlói adják. Ezekből az országokból kik emigráltak; - A legjobbak. Kik a legjobbak? - A német elemek. Az 1930-as években a gazdasági válságtól nyögő Amerikáról új elmélet keletkezik. Amerika négerek, zsidók és a már említett kelet-európai országok kivándoroltjainak keveréke. Korcs nemzedék, amely képtelen egy új társadalmat felépíteni. Megoldás: német elemekkel keveredve felépülhetne a ragyogó jövő nemcsak Amerikában, de Latin-Amerikában /!/ is.

Berlini bunkerében a háború utolsó napjaiban sem tudta eldönteni, melyik elképzelése lett volna a helyesebb /!/.

Weinberg professzor bizonyos fokig menteni próbálja Hitlert. Szerinte kiküldött tudósítói - pl. Friedrich von Bötticher tábornok, washingtoni katonai attasé - tájékoztatták rosszul. Lebecsülték az USA katonai erejét. MacArthur tábornok németbarátságát viszont tulértékelték.

Összeállította:

Molnár Erzsébet

Ploetz: Geschichte des zweiten Weltkrieges. I-II. Würzburg

1960. 1024 p.

/A második világháború története/

A szerző az I. kötet elején kronológikus sorrendben ismerteti a katonai eseményeket, először az európai, majd a Csendes óceáni hadszíntéren. Rövid, jól áttekinthető szakaszokban, külön tárgyalja a tengeri és légi háború lefolyását. A sok jól felhasználható adat mellett előfordul tévedés, vagy inkább célzatosan átformált adat is.

Az első kötet további részében a nemzetközi szerződésekkel, konferenciákkal foglalkozik.

A II. kötet a háború anyagi és szellemi eszközeit ismerteti. Az első részben a szerző a hadigazdaságot mutatja be. Sorbaveszi a tengelyhatalmakat, majd a szövetséges államokat, s olyan, aránylag elhanyagolt területeket is, mint pl. Kanada, Latinamerika, Kína. Részletesen ismerteti a hadseregeket, a haditechnika és a fegyverzet fejlődését 5 év alatt.

A következő fejezet a közlekedéssel és szállítással foglalkozik.

A kötet befejező része a lélektani hadviseléssel és a hírszerző szervekkel ismerteti meg az olvasót. A szerző országonként tárgyalja a propaganda szervezését, fejlődését, s a főbb hadjáratoknál külön bemutatja az akkori módszereket és eszközöket. Szól a világ hírszerzőszolgálatának szervezéséről és működéséről. Ilyen összefoglaló fejezet erről a témáról most olvashatunk először.

Selmeci János

Anna Kosická: Robotnícka trieda v boji proti fasizmu na Slovensku /1938-1941/. Vydateľstvo Slovenskij Akad. Vied, Bratislava, 1964. 339 p.

/A munkásosztály fasizmus ellenes harca Szlovákiában.1938-1941./

Az 1938-1941 közti antifasiszta mozgalom igen jelentős szakasza volt a szlovákiai nemzeti felszabadító mozgalomnak. Ekkor a munkásosztály gazdasági és szociális követeléseieért folyó harcon volt a súlypont. A munkásságot forradalmosította helyzetük hirtelen rosszabbodása, demokratikus jogaik elvesztése. A gazdasági életet egyre fokozódó mértékben militarizáló fasiszta diktatura feltételei között azonban ez a gazdasági motivumból eredő harc egyre inkább fasiszta-ellenes jelleget öltött. Az illegalitásban dolgozó kommunista pártnak vezető szerepe volt a klerofasizmus elleni harcban. A pártnak a munkásosztály soraiban végzett politikai nevelőmunkája leleplezte a klerofasiszta rendszert és harcra mozgósított ellene. A párt a nagyüzemekre koncentrált munkáját, ahol már a München előtti időkben is erős befolyása volt.

A legjobban szervezettek és legélesebbek a bányászmozgalmak voltak, különösen az 1940-es sztrájk Handlován és Nizné Slivonsky-n. A németeknek dolgozó kohászati iparban, különösen a fegyvergyárakban /Dubnica, Povázská Bystrica/ szintén igen jelentős antifasiszta mozgalmak voltak. Nemcsak a nagyüzemekben, de közép- és kisüzemekben is voltak mozgalmak, - ha gyengébbek és békésebbek is, - mert a nyersanyagellátás problémái miatt korlátozták a termelést, megrövidítették a munkaidőt, és munkás elbocsájtásokra került sor. Itt is lelepleződött a klerofasiszták szociális demagógiája.

Jelentős mozgalom volt a textiliparban, a megélhetési nehézségek miatt felháborodott nők között. Az 1938-ban spontán módon induló mozgalmak 1939-ben egyre inkább céltudatossá váltak; 1940-ben a párt illegális sejteket épített ki a textilüzemekben.

Nagy elégedetlenség volt az építőmunkások körében is; mozgalmak azonban szervezetileg gyengék voltak, mert munkájuk idényjellege, az állandó munkahelyváltogatás megnehezítette a pártnak, hogy szervezze bérmozgalmaikat.

Eredményes bérmozgalom volt a szlovák cementiparban, különösen Lietavska Lucka és Ladce cementüzemeiben.

A faiparban uralkodó nagy konjunktúra miatt a területen nem voltak lényeges mozgalmak; a németek érdekében fával folyó rablógazdálkodás azonban németellenes és klerikofasiszta rendszer ellenes beállítottságot váltott ki a faipar dolgozói között.

A mezőgazdasági munkások bérmozgalmai - szemben a München előtti időkben folytatott mozgalmakkal - rendkívül szétforgácsoltak voltak. Ebben lényeges szerepe volt annak, hogy Szlovákia elvesztette déli mezőgazdasági területeit.

A munkásmozgalom 1938 végétől egyre növekvő tendenciát mutatott; 1940-ben kulminált; 1941 első felében a gazdasági harc visszaesik, mert bevezetik az autoritativ bérmegállapítást; felemelik a munkások bérét minden gazdasági ágban; elérik tehát részköveteléseiket. A terror is fokozódik az ismert salzburgi tárgyalások után. Azonban 1941 első felében már a harc egy magasabb formája felé kezdődik orientálódás: a szabotázs felé.

E harcok során a munkásosztály megismerte a szociális demagógiát űző klerofasiszta rezsim igazi arcát. A munkásosztály politikai érettségét bizonyítja, hogy a szlovák ál-lamban működő szakszervezeteket a szlovák burzsoázia segítőjének tartotta. E harcok legfőbb eredménye, hogy kialakulóban volt a különböző iparágakban dolgozó munkások antifasiszta egysége. A fegyvergyártó iparban már ekkor létrejött az antifasiszta Nemzeti Front magva.

A munkásosztály kifejezetten politikai jellegű mozgalma volt 1939 őszén a lengyelországi hadjáratban a németek oldalán való részvétel elleni tiltakozás és ellenállás; annak megakadályozása, hogy az egész szlovák népet bevonják a Hlinka-gárdába; a munkásság jogainak elismertetése, a munka ünnepe megtertarthatóságának kivívása.

A munkásosztály volt a legkevésbé befolyásolva a klerofasiszta demagógiától; áldozatos harcot vitott a fasiszta diktatura terrorjával szemben; mély benyomást téve ezzel az egész szlovák népre, egy szélesebb antifasiszta összefogás irányában.

A Szlovák Történelmi Társulat kiadványsorozatának 7. köteteként megjelent értékes munka szerzője gazdagon felhasználta az egykoru ujságokat, köztük az illegális kommunista sajtót; járási levéltárak egész sorát; számos visszaemlékezést, statisztikákat. Könyve a szlovák munkásmozgalom történetébe egy igen fontos periódusban enged részletesebb bepillantást.

Tilkovszky Lóránt

Ethniké Antisztaszé. II. Praha, 1962. augusztus, 128 p. III.
Praha, 1962 december, 112 p.

/Ujabb anyagpublikáció a görög ellenállási mozgalomról/

A görög nemzeti antifasiszta ellenállási mozgalom kutatója számára nélkülözhetetlen forrásgyűjteményt jelent a Prágában görög emigránsok és haladó hazai személyiségek együttes munkájának eredményeképpen 1962 áprilisában megindult folyóirat az Ethniké Antisztaszé /Nemzeti Ellenállás/; amint már a VILÁGTÖRTÉNET 1964 évi 2-3 számában megjelent ismertetés a folyóirat első száma kapcsán rámutatott. Csak megerősíti ezt a véleményt a második és harmadik szám rendkívül gazdag dokumentációs anyaga, a színvonalas tanulmányok sora, de értékesek a korabeli szemtanúk visszaemlékezései is, az ellenállás mártírjairól, hőseiről, az ellenállás sajtójáról, szépirodalmi terméséről szóló ismertetések is, és az eseményeket kronológikus sorrendben összegyűjtő "Nemzeti Ellenállás Naptára", amely 1942 novemberének végéig, illetve 1943 júniusának végéig ismerteti a mozgalom történetét. A folyóirat már második számában új rovatokkal bővül: az ellenállás népköltészetéből mutat be rendszeresen egy-egy csokorra valót, könyvszemlét indít, s a harmadik számtól külön helyet kap a szerkesztőség postája is.

Igen értékes dokumentum a Görög Kommunista Párt 1941 szeptemberi VII. plenumának határozata, melynek szövege a párt valamennyi dokumentumgyűjteményéből eddig hiányzott. Alig pár éve találták meg a közel-keleti görög királyi haderők Antifasiszta Katonai Szervezetének /ASzo/ titkos kiadványában. Ez a plénum határozza el a munkás egységfront megteremtése alapján /EEAM, Munkás Egyesült Felszabadítási Front 1941 július/ a széleskörű népfront, az EAM megalakítását. Meghatározza az EAM fő célkitűzéseit: az idegen elnyomók kiűzése az országból, egy békeszerető demokratikus erőkből álló államhatalom megteremtése, amely biztosítani fogja a nép kenyerét, munkáját. Különösen jelentős alapelv, hogy a görög népnek saját erejéből kell felszabadulnia. A határozat rögzíti a munkásosztály élenjáró szerepét, a szakszervezeti egység jelentőségét, hangsúlyozza az egységes parasztpárt létrehozásának szükségességét, s fontos célként tűzi ki kommunista vezetésű haladó ifjúsági szervezet alakítását. Proletár- internacionalista módon határozza meg az együttműködés elveit és formáit a világ valamennyi antifasiszta mozgalomával. Jelentős követeléseket tartalmaz a görög bábkormányhoz címezve a fenyegető éhínség megelőzésére.

Nagy jelentőségűek a Nemzeti Felszabadtatás Politikai Bizottságának /PEEA/, az ellenállás kormányának tevékenységét bemutató okmányok. A második szám közli a PEEA alapító okmányát; első kiáltványát a görög néphez; a kairói királyi kormányhoz küldött táviratát; az EAM 1944 március 19-i KB-határozatát, amely kimondta a PEEA megalakítását; egy memorandumot, melyet a kairói görög emigráns királyi kormány hadseregének több vezető tisztje írt alá, állást foglalva a demokratikus erőkkel való együttműködés mellett; a PEEA április 19-i kiáltványát; a felszabadtatott területeket képviselő 1944 május 27-én összeülő Nemzeti Tanácsnak, a nemzeti megújódás parlamentjének a néphatalomra vonatkozó törvényt; s a PEEA feloszlításáról hozott határozatot. Viszonylag későn került sor a valamennyi antifasiszta s demokratikus erőt tömörítő egységkormány /PEEA/ megalakítására, mert az EAM vezetői keresték a Kairóban székelő királyi kormánnyal való tárgyalások lehetőségét, sikertelenül. A PEEA rövid működése alatt is jelentős szervező, irányító szerepet vitt. Fennhatóságát a venizelista EDESz /Görög Demokratikus Forradalmi Szövetség/ s az ugyancsak polgári restaurációs alapon álló EKKA /Nemzeti és Társadalmi Felszabadtatás/ nevi önálló hadsereggel rendelkező szervezetek is elismerték. Az 1944 május végén ülésező Nemzeti Tanács határozatai hatalmas horderejűek, első ízben rögzítette görög törvényt, hogy minden hatalom a dolgozó népé, az 5. cikkely mondja ki a női egyenjogúságot, a 7. §. pedig a népnyelvet teszi a görög hivatalos állami nyelvvé a holt, mesterséges atticizáló "tisza" nyelv helyébe. A határozat Görögország teljes felszabadtatásának terminusát szabta meg a PEEA működése végének. Egy hónappal a decemberi angol invázió előtt a kairói kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeképpen a saját erőből felszabadult ország első kormánya feloszlik, s a hatalom a balsikerű kompromisszum folytán megalakuló egységkormány kezébe kerül.

Nem kevésbé jelentős okmányokat tartalmaz a folyóirat harmadik száma. Közli a metaxaszi diktatura alatt nagy veszteségeket szenvedett, belső árulás folytán szervezetiileg is több frakcióra hullott Görög Kommunista Párt egységét újra megteremtő 1941 júliusi VI. plénumon választott új Központi Bizottságnak első nyilatkozatát és kiáltványát. Közli az egységes összgörögországi Ifjúsági Szervezet /EPON/ 1943 február 23-án kelt Alapító Okmányát. Az EPON kommunista, szocialista és demokratikus ifjúsági szervezeteket egyesített, célkitűzései antifasiszta, antiimperialista, népi- demokratikus jellegűek.

Csak a legjelentősebb tanulmányokra, visszaemlékezésekre utalhatunk a rendkívül bőséges anyagban. Zisziusz Zografosznak az 1959-es berlini történetiszkongresszuson elhangzott előadása a görög ellenállási mozgalmat az európai ellenállás összefüggéseiben tárgyalja, az ELASz /Nemzeti Népi Felszabadtató Hadsereg/ I. hadtest parancsnokságának 22 oldalas tanulmánya az ELASz athéni-pireuszi megszervezésének történetét dolgozza fel. Zahariasz Droszosz a Bugazi-

Fardükamposz melletti csatáról emlékezik meg, térképmelléklettel. Ilias Szpüropulosz az 1944 augusztus 2-i lianokladi harcban szerzett emlékeit eleveníti fel. Papamavru a felszabadított területek közoktatását méltatja. Alekosz Papanajiótosz két spontán szabotázsakció történetét ismertet 1941 májusából Észak-Görögországból. Abraam és Kosztasz Jakuszidisz a macedóniai Kilkisz-megyei partizáncsoport 1941 nyarán végzett tevékenységét méltatják /második szám/. K. Linardatosz az 1942 decemberi véres athéni tiltakozó tüntetés szemtanujaként számol be élményeiről. F. Alevrasz az Anafiba száműzött kommunisták életéről ír. G. Kakulidisz az 1944 januári pieriai harcokra emlékezik, Róza Imbrióti a túrnai Pedagógiai Szeminárium 1944-es esztendejének di-
csőséges eseményeit ismerteti. Ivan Barszukov a görög ellenállást segítő szovjet önkéntesek harcáról ír. Az ő tevékenységüket méltatja Th. Mitszopulosz is. Th. Vaszipulosz az ellenállás észak-peloponnészoszi kezdeteiről nyújt értékes képet /harmadik szám/.

"A szabadság oltárán" című alatt a második számban a Keszarianiban 1944 május 1-én kivégzett kétszáz kommunis-
tára, a harmadik számban Kurnovoban 1943 június 6-án meggyilkolt 106 hazafira, s az epiruszi Lingiádesz legyilkolt lakos-
ságára emlékeznek kegyelettel.

Két folyóirat, illegális kiadvány történetéről is olvas-
hatunk két számban. Sztathisz Karajotisz a "Rigas" az EAM thesszáliai lapja, s Sztavrosz Zorbalasz a "Nea Geniá" /Uj Nemzedék/, az EPON ujságja terjesztéséről, tömeghatásáról rajzol világos képet.

A folyóirat szépirodalmi anyaga bizonyul egyelőre a leg-
vegyesebbnek, a legvitathatóbbnak. Egyrészt nem látszik vilá-
gosan, vajon csupán illusztratív-e a rovat, vagy az ellenál-
lás szépirodalmának másutt még nem publikált alkotásait ki-
vánja módszeresen és rendszeresen közölni. Néhány ismert író
neve az előbbi sejtetheti inkább. Ebben az esetben azonban
sokkal módszeresebb és egységes alapelvei válogatás látszana
célszerűnek.

Szabó Kálmán

H. Steiner: Zum Tode verurteilt! Österreicher gegen Hitler
Eine Dokumentation. Europa Verlag-AG, 1964. 208 p.

/Halálra ítéljük! Osztrákok Hitler ellen. Dokumentáció/

1938. március 11-én vette kezdetét az úgynevezett "Otto" vállalkozás, amely Ausztria önállóságának és függetlenségének végét jelentette. Hitler és Keitel írta alá azt a katonai dokumentumot, amelyet ezek a szavak vezetnek be: "Fegyveres erőkkal szándékozom, amennyiben más eszköz nem vezet célhoz, Ausztriába bevonulni, hogy az ottani alkotmányellenes állapotokat felszámoljam... A bevonulás 1938 március 12-én veszi kezdetét... Ha azonban ellenállás mutatkoznék, akkor azt, tekintet nélkül bármire is, kényelhetetlen erőszakkal kell letörni". És Ausztria, az osztrák nép ellenállt, a bevonulás pillanatától kezdve 7 éven keresztül egészen a második világháború végéig. Vállalta a legsúlyosabb áldozatokat, üldöztetést, börtönt és állampolgárai tizezreinek halálát. H. Steiner könyve ez utóbbiaknak, az életüket áldozóknak dokumentumait gyűjtötte egybe a kötetben, a történettudós alaposságával. A dokumentumkötetből kitűnik, hogy Hitlerék 1938 és 1945 között 2700 aktív osztrák ellenállót ítélték halálra bírósági eljárás útján, 16.493 osztrák ellenállási harcost öltek meg koncentrációs táborokban, 9.687 osztrákot pusztítottak el a Gestapo fogságában; 6.420 azoknak az osztrákoknak a száma, akik a Hitler által megszállt országok börtöneiben pusztultak el, 51.500 osztrák zsidót deportáltak, akiket gázkamrában vagy más módon irtottak ki. Ezek az elretentő adatok nem tartalmazzák sem azoknak a katonáknak a számát, akiket a hadbíróság "Hadsereg bomlasztásnak", "az ellenség előtt való gyávaságnak", "a csapat engedély nélküli elhagyásának" vádjával ítélt halálra, sem azt a számtalan kivégzést, amelyet az SS, a Gestapo és a Wehrmacht hajtott végre országszerte - ítélet nélkül. Az itt közreadott dokumentumokból az osztrák ellenállás széles tablója bontakozik ki. Az ellenállók származása, társadalmi hovatartozása, hite, világnézete lényegében felöleli az egész osztrák népet: találunk közöttük munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, hívőket, hitetleneket, szociáldemokratákat, kommunistákat, papokat, apácákat, polgárokat. Névszerint megemlíthetjük a kötetben dokumentáltak közül Jura Soyfert, a fiatal író-nemzedék legtehetségesebb tagját, Heinrich Plonsky szociáldemokrata funkcionáriust, Eduárd Jaroslowsky cipészt, Käthe Leichtert, a bécsi munkáskamara női tagozatának vezetőjét, számtalan szociálpolitikai mű szerzőjét, Victor Herzogot, a tartományi törvényszék tagját, Othmar Schrausser, főiskolai tanárt, Margarete Jost-ot, a fiatal ellenállók szövetségének vezető tagját, Hermine Dirmhirnt és férjét Lothart, az

ellenállási mozgalom szervezőit, Leo Gabler vezető kommunista funkcionáriust; továbbá St. Pölten alpolgármesterét, a bécsi villamoskalauzok szakszervezeti bizalmiját, más városok és falvak ellenállási csoportjának vezetőit és tagjait, fogtechnikusokat, nyomdászokat, elektromechanikusokat, tanítókat, egyetemi hallgatókat és így tovább végeérhetetlenül. A társadalom minden osztályát és rétegét átfogó osztrákokat egy alapvető közös vonás egyesítette: mélységes hit az emberiségben és a nemzetiszocialista rendszer feltétel nélküli visszautasítása. A dokumentumok részben hivatalos akták fakszimiléi, zömükben fogságból írt levelek vagy kivégzés előtti bucsusorok, néhány megható vers, levél és fénykép. A hivatalos akták nagyrésze letartóztatási parancs, kegyelmi kérvény elutasítása, halálos ítéletek és azok indokolása, hullaszemlék jegyzőkönyvei. A személyi emlékek közül különösen megrázó Anna Aschenbrenner 4.5x5 cm-es emlékkönyve, melyben sok tucatnyi letartóztatott és elítélt írta be utolsó sorait, üzenetét az élőknek. A közzétett néhány versnek már a címe is sokatmondó: Halhatatlanság, A másik úton mentem, Alkonyattól pirkadatig, Felejtethetlen Erich Doffnak, egy kisfiúnak gyermekes irással írt levele Hitlerhez, amelyben apjának kér kegyelmet: "Nagymamától hallottam, hogy aput halálra ítélték, és ekkor elfogott a fájdalom. Én ezt nem tudom elhinni, mert apu mindig jó volt hozzám és testvéreimhez. Azért kérem kedves Führer, adja vissza apukámat..." A bucsulevelek sokaságából feltűró érzések, a házastársi szeretet, a testvéri, szülői, gyermeki ragaszkodás megnyilvánulása - mélységesen tisztalelkű emberekről vallanak, akikből nem egyszer érett tudatossággal fogalmazódott meg a hősiesség is: "Küzdjetek kívül tovább azért a célért, amelyért mi a börtönben meghalunk! A forradalmi szellem legyen sajátotok, amely engem is keményenye tett és lelkesített".

Pogány Mária

H. Langbein: ... wir haben es getan! Selbstporträts in Tagebüchern und Briefen 1939-1945. Europa Verlag, 1964. 136 p.

/... megtettük! Önportrék naplók és levelek tükrében, 1939-1945./

Az ausschwitzzi megsemmisítő tábor foglyainak titkos szervezete a háború alatt a lehetőséghez képest rendszeresen tájékoztatta a világot az ott tömegméretekben lefolyó borzalmakról. A híreket lengyel politikai kényszermunkások juttatták el a földalatti ellenállási szervezetekhez és azok Londonba továbbították. Londonban hosszú időn keresztül félretették ezeket, mert nem hitték el, hogy igazak. Lényegében nem hitték el egészen a háború befejezéséig, amikor

is, ezek a megsemmisítő táborok a maguk meztelen valóságában tárták a világ elé a kulturált emberiség legnagyobb szegényét, a milliós nagyságrendben dolgozó halálgyárakat, egy társadalmi rendszer végletes elfajulását és elembertelenedését. A nürnbergi per az egész világ számára tárta fel, hogy ezeknek a bestialitásoknak értelmi szerzői maguk a német nemzetiszocialista állam vezetői, Hitler, Frank, Bormann, Goebbels, Jodl..., végrehajtói pedig a német átlagemberek tizezrei, katonák, közlegények és tisztok, orvosok, állami tisztviselők, pártszolgálatosok, csendőrök, akik a vezetők utasításának szellemében jártak el, mintegy valóráváltva és felszabadítva egy velejéig antihumánus totalitárius rendszer alvilági embertelenségét és embertelen közönyét. H. Langbein a szerző, maga is évekig rabja e haláltáboroknak, e végrehajtó közegeknek hátramaradt és felkutatott dokumentumaiból állította össze kötetét. A dokumentumok szerzőiről Langbein azt mondja: "Nagyon különböző emberek - a véletlen által kiválogatottak - jutnak itt szóhoz: kicsinyek, akik a kivégzési parancsokat végrehajtották - cselekedeteiket és gondolataikat úgy írva le, mint akik biztosak abban, hogy soraikat senki avatatlan nem fogja elolvasni; nagyok, akik a parancsokat kiadták, és akiknek a naplóiban semmiféle sajátos egyéni jelleg nincsen." A kötet abszolút többségét e "kis emberek" eredeti, olykor fakszimilében is közreadott feljegyzései teszik ki, amelyeket még csak kontrasztosabbá tesznek a náci állam vezetőinek vonatkozó, de már jórészt publikált utasításai, feljegyzései, reflexiói. A közzétett naplók és levelek az által, hogy Langbein, ahol csak lehetett, egy-egy nap teljes bejegyzéseit vagy egy levél teljes terjedelmét közreadta, nemcsak az elkövetett gyilkosságok és gazságok tényére vetnek fényt, hanem a főljegyző és naplóiíró ember egyéniségét is éles körvonalakkal jellemzik.

Pogány Mária

G. Mann: Ist der Krieg noch zu retten?
Scherz Verlag, Bern-Stuttgart-Wien, 1963. 208 p.

/Elkerülhető-e még a háború?/

"Elkerülhető-e még a háború?" címmel, "A ma legfontosabb katonapolitikai véleményei" alcímmel jelent meg ez az érdekes, Thomas Mann fiának, a stuttgarti műgyetem professzorának, Golo Mann-nak az ötlete alapján készült összeállítás. A rövid bevezetőt, 15 tanulmányt, illetve szemelvényt és bibliográfiai mutatót tartalmazó kötet méltán tarthat számot a legszélesebb érdeklődésre, mivel napjaink legégetőbb problémáját: a háború vagy béke kérdését fejtegeti. Ma, a tömegpusztító, rakéta-atomfegyverek korszakában ez a kérdés a lenni vagy nem lenni alternatívája.

Az első tanulmányban "Tudomány, mely tudást hoz létre" /Wissenschaft, die Wissen schaft/ Helmut Lindemann kifej-
lenti, hogy a háboru "az emberi rend teljes szétzilálását"
idézi elő, ezért a "béke az egyetlen lehetőség, amelyik
mint alternatíva fennmarad az emberiség számára az öngyíl-
kossággal szemben".

Ezt követi Maxvell D. Taylor ismert amerikai tábornok
egyik könyvének részlete "A háboru igazolása" címmel. Tay-
lor hangsúlyozza, hogy a korábbi amerikai hadvezetés által
kidolgozott "tömeges megtorlás" stratégiai elgondolása
csődbe jutott, mert ez a "nagy háborut" meg tudta ugyan
akadályozni, de nem tudta fenntartani a "kis békét". Ezért
ő ennek helyébe új stratégiai elméletet javasol, a "rugál-
mas reakció" elméletét. Taylor szerint hamis az "általános
háboru" és a "korlátozott háboru" szóhasználat. Szerinte
nemcsak az általános, tehát az USA és a Szovjetunió fegyve-
res erőinek közvetlen részvételével, atomfegyverek bevetésé-
vel folytatott háborura kell felkészülni, hanem a "korláto-
zott háboru"-ra is, melyben az USA fegyveres erői nem hasz-
nálának atomfegyvert. Taylor kijelenti, hogy növekszik az
atomháboru veszélye, mivel Amerika az atomfegyvert csak sa-
ját veszélyeztetettsége esetén vetné be, és a hagyományos
fegyverzet területén hátrányban van a kommunista tömbbel
szemben. Ezért a "rugalmas reakció" katonai programjának
nem szabad kizárólag a "tömeges megtorlás" stratégiájára
szorítkoznia, hanem "az USA-nak arra is fel kell készülnie,
hogy bárhol és bármikor, az adott helyzetnek megfelelő
fegyverekkel és csapatokkal vágjon vissza".

Érdekesen állítható ezzel szembe V.D. Szokolovszkij
szovjet marsall "A szovjet katonai stratégia" című könyvé-
nek "A modern háboru lényege" címmel közölt részlete. Szó-
kolovszkij szerint az atomkorszakban a háboru stratégiai
főcélja az ellenséges haderő megsemmisítése, a háterszági
célok szétrombolása és az ország dezorganizálása. Az ag-
resszort a lehető legalaposabban és leggyorsabban kell le-
győzni, a rendelkezésre álló katonai eszközök teljes beve-
tésével. A nagy területen, gyakran más földrészekeken szét-
szórt ellenséges célok leküzdéséhez nagy hatótávolságú
stratégiai fegyverekre van szükség, továbbá megfelelő mód-
szerekre a csaták vezetéséhez.

Az a lehetőség - folytatja Szokolovszkij -, hogy az
ellenség meglepetésszerűen és atomfegyverek tömeges beveté-
sével támad, felbecsülhetetlenül megnöveli a haderő állandó
harci készenlétben tartásának szükségességét. A csapatok
bevetésre késszé tételéhez szükséges időt bizonyos esetek-
ben nem napokban vagy órákban, hanem percekben mérik, min-
denekelőtt a rakéta-csapatoknál és a légvédelemnél. De nem-
csak a csapatoktól kell megkövetelni az állandó harc-
készültséget, hanem az egész országot elő kell készíteni az
agresszor elleni háborura.

A többi részlet közül kiemelkedik még Golo Mann-nak e kötet részére készült terjedelmes tanulmánya: "Bucsu az atomkorszaktól?" Golo Mann leszögezi, hogy századunk háborui tanusítják: a háború sohasem úgy zajlik le, ahogyan korábban elgondolták. E megállapítás alapján vitatkozik - hasonlóan Taylor tábornokhoz - a "korlátozott háború" elméletének hirdetőivel, mert az ilyen háború úgy is atomháborúvá fejlődne át. Az atomháború elleni védekezés megvalósításához Amerikának a nemzeti jövedelem felét kellene beruháznia, de még ez esetben is óriási pusztulás érne lakosságát és egész gazdaságát. Az atomháború pusztításainak részletezése után Mann kijelenti, hogy a tudománynak most már nem a háború lehetőségével, hanem a béke feltételeinek kutatásával kell foglalkoznia. "A politikának kell majd bebizonyítania, hogy az ember, aki elegendő technikai ügyességgel rendelkezett a háború lehetetlenné tételére, elég jó-e a béke számára is".

Borus József

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

